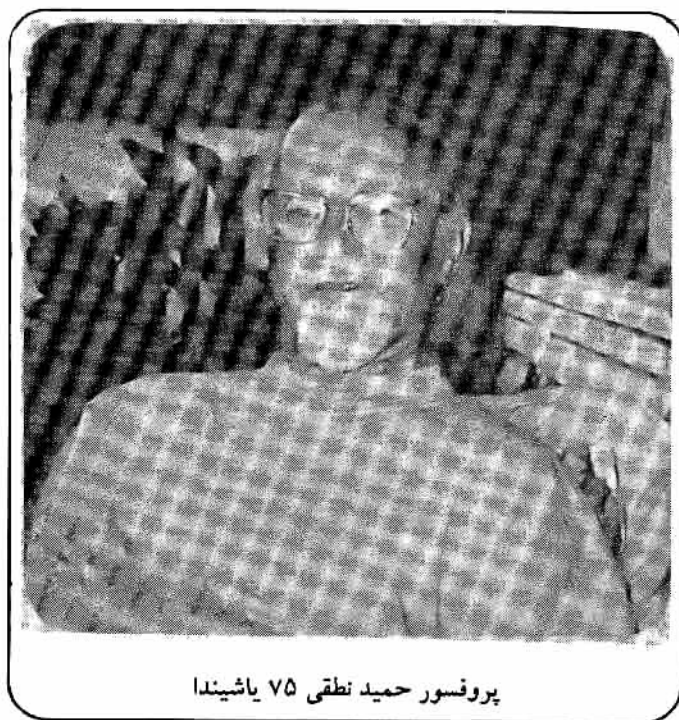

فصلنامه فرهنگی، ادبی، هنری

واریق

تورکجه فارسجا فرهنگی نشریه

۱۸- جی ایل، پاییز ۱۳۷۵، سایه ۳-۱۰۲

پروفیسور حمید نطقی ۷۵ یاشیندا

شماره امتیاز ۸۵۳۸

ایچینده کیلر

(فهرست)

- ۱- پروفیسور حمید نطقی ۷۵ یاشیندا..... ۳
- ۲- یثنی دیلچیلیک (۳) / دوتور جواد هیث ۴
- ۳- مسیحی / پروفیسور علیار صفولی ۱۳
- ۴- آذری تورکجهسی، قیسا صائتلی دیل کیمی / دوتور م.ع.فرزانه ۲۳
- ۵- سینیق گوزگو.شعر/ رانیق واقف اوغلو ۲۵
- ۶- نخجواندا "حسین جاوید" مقبرهسی نین آچیلش مراسمی ۲۶
- ۷- "جاوید" محبتی / انور اوزون ۲۹
- ۸- یاس ایچینده تۆی.شعر / شاهمار اکبر زاده ۳۲
- ۹- مین ایلدن بری تورک سۆزلری / اسماعیل هادی ۳۴
- ۱۰- فولکلور بیغماقدا قاباقچیلار / میر هدایت حصاری ۴۹
- ۱۱- ملانصرالدین درگیسی نین ایران مشروطه حرکاتیندا رؤلوی / حمید شهانقی ۵۷
- ۱۲- ستارخانلا محمد امین رسولزاده نین گؤروشلری / بابک دمییرچی اوغلو و م.ع.حسینی .. ۶۱
- ۱۳- آنا بایاتیلاری / دوتور حسینقلی سلیمی ۶۵
- ۱۴- کیریم تاتارلاری نین حسرت ماهنیلاری / نیگارا عصمت قیزی و م.ر.هیث ۶۶
- ۱۵- نخجواندا بیر شاعر وار / نزاکت اسماعیل اوا ۷۰
- ۱۶- نقش اقبال در موسیقی سنتی ایران / سید جواد حسینی ۷۴
- ۱۷- بزرگداشت مولانا میرزا محمد حسن زنوزی / بهرام حق پرست ۸۲
- ۱۸- لزوم پژوهشی ژرف در دیگر شاخه های ترکی تفقاز / دکتر سید محمد علی سجادیه ... ۸۷
- ۱۹- هولوار، امک نغمه لری / ناصر احمدی ۹۰
- ۲۰- حدیقه السعدا و فضولی / حسن مجید زاده (ساوالان)..... ۹۲
- ۲۱- اورمو طبیعتی.شعر / بیوک رسول اوغلو ۹۸
- ۲۲- آیلانین آرزوسی.حکایه / اکبر آزاد ۱۰۱
- ۲۳- غزل / فضولی ۱۰۳
- ۲۴- ادبی - هنری خیرلر..... ۱۱۷
- ۲۵- سئوال؟ سئوال؟.شعر / عزیز محسنی ۱۲۰
- ۲۶- بیزه گلن مکتوبلار. م.ر.هیث ۱۲۱
- ۲۷- ایروان یک ولایت مسلمان نشین بود(۲) / صمد سرداری نیا..... ۱۲۳
- ۲۸- آبوته فورماسی..... ۱۳۴
- ۲۹- سۆزلوک ۱۳۵

سۆزلۈك

قالباقچىل: پىشرو، پىشرفته	واغزال: دمىر يولو دا يانا جاجى
ياشايش: حيات	فيلولوژى: دىلچىلىك
كۆكس: سىنە	پكى: چوخ ياخشى
خوش گۇرۇ: مسامحه	اۆيونمك: فخر ائتمك
جىزگى: خط	گۈوہ نمك: اعتماد ائتمك
آراماق: آختارماق	وارلىق: موجودىت، هستى
اۆلۈش دورماق: تشكيل ائتمك	تورتولوش: نجات
وارماق: گىتمك، چاتماق	سۇنماق: تقدىم ائتمك
گوزگو: آينا	قارشىلاماق: استقبال ائتمك
اوهت: بلى	سئوينج: شادلىق
ناسىل: نىجە	اونودولماز: ياددان چىخمايان
فولكلور: آفئز ادبىياتى	سايغىلى: حۇرمتلى
سەنگ: كوزە	چانتا: كىف، چنتە
قالدىرماق: قوزاماق	ياردىم: كۆمك
باشاق: سونبول	قىزدىرما: تب
تۆپلو: مجموعه، دستە جىمى	اۆد: صفرا
تۆپلوم: جمعيت، جىمامە	دالاق: طحال
نفوس: جمعيت	قابارىق: برجستە

شماره حساب مجله وارلىق برى مشتركين خارج از كشور:

AKBANK BARBAROS SUBESE
HESAP NO 0004419 - 8/BU6/02
Dr.Javad Heyat
298 BARBAROS BULVARI
ISTANBUL - TURDEY

ترکيه	ساليانه	۱۵	دلار
اروپا	"	۲۰	"
آمریکا	"	۲۵	"

وارليق

فصلنامه فرهنگي فارسي و تركي
توركجه - فارسجا فرهنگي درگي

۱۸ - جى ايل، پاييز سايىسى

۱۳۷۵

پروفسور حميد نطقى ۷۵ ياشيندا

ياكى دا فضولى بويلىتى باشلاركن، اؤخوجولاريميزا تانيش اولان گؤركملى عالم توركولوق، شاعر و درگيميزين قوروجو و ان قيمتلى امكداشلاريندان پروفسور حميد نطقى نين ۷۵ ايلليگى قيد اولونموشدور.

مراسم آبان آيى نين ۱۵- ده آذربايجان يازيچيلار بيريگى، نظامى آدينا ادبيات انستيتوسو و آذربايجان اونيوترسيتهسى نين بيرگه تشبوايله آذربايجان اونيوترسيته سينده كنجيريلميش و اورادا پروفسور آتار رضا (گيريش سؤز)، دوقتور ياووز آق پينار (حميد نطقى نين پؤنزياسى شعري)، دوقتور جواد هيئت، دوقتور شامل سلمانوف (سربست شعرين چاغداش اورنكلىرى)، پروفسور صلاح الدين (اونيوترسيته ركتورو) و... چيخيش اندهرك پروفسور حميد نطقى نين ديلمىز و ادبياتيمىز ساحه سينده اتديگى خدمتلىرى ده يرلنديرديلر.

مراسمين سؤنوندا دوقتور جواد هيئت، دوقتور حميد نطقى، پروفسور لطفى زاده، دوقتور رئيس نيا، دوقتور ياووز آق پينار و دوقتور فيروز هيئت آذربايجان مدنيتينه اتديكلى خدمتلىرىنه گؤره اونيوترسيته نين فخرى پروفسورلارى سنجيلديلر.

علاوه اتتمهلى بيك كى، آذربايجان اؤزل اونيوترسيتهسى دوقتور جواد هيئت نين "ادبياتشناملىق" كتابىنى بير درسلىك كيمي باكى دا كيريل حرفلىرىله نشر اتديرميشدير. كتابىن باكى نشرينه پروفسور ياشار قارايف مقدمه يازميشدير.

يئنى دىلچىلىك (۳)

● دوكتور جواد ھىت

تۆرە دىجى - دۇنوشوملو دىلچىلىك و اونون دىلېمىزە تىپىقى:

سۇز دوشونجەن مھسولودور. اونا گۆرە دە جملە قورمايشى نىن باشلانغىجى كىمى قبول اندىلير. دوشونجە سۇزو (كلامى) تۆرەتمك اوچون اونچە تمل جملەلر آدلانان قىسا جملەلر حاليندا شكىللەنير. بو بىر تىك سۇز ويا بىر نىچە سۇزلە دە ايفادە اولونا بىلر. مثلاً:

احمدى ھاردا گۆردون؟ جواب: حىط دە.

بورادا "حىط دە" سۇزو حىقت دە "احمدى حىط دە گۆردوم" فىكرىنى ايفادە اندن جملەن سۇزە-كلاما كىچمىش بىر عنصرودور. "احمدى گۆردوم" سۇزلىرى (آنلاشيلير) اولدوغو اوچون سۇزە-كلاما كىچمەمىشدير. انسانلار فىكىرلىرىنى يالنىز (تمل جملە) لردە ايفادە اندە بىلرلر. مثلاً "اتوہ گلندە ماغازايا باش ووردوم" كۆمپلكس جملە "اتوہ گلير ديم" "ماغازايا باش ووردوم" شكىلندە قورولموش ايكى تمل جملە ايلە دە ايفادە اندىلە بىلر.

بو حادئە اوشاقلاردا اوزونو گۆستىرير. چونكى اوشاقلار سادە (تمل) جملەلرلە فىكىر و ايسىتكلرىنى ايفادە اندرلر.

تمل جملەلرلر قورولماسى تۆرە دىجى - دۇنوشوملو دىلچىلىگىن تۆرە دىجى حصەسى، گرامرىنە عايد دىر. بو جملەلرلرلر منفى، سۇال، پاسىو (مجهول و يا مفعول) شكىللىرىنە دۇنوشدورولمەلرى و يا باشقا تمل جملەلرلرە ايشلىتمك مقصدى ايلە بوتوو شكىلدە دۇنوشدورولمەلرى دۇنوشوم حصە، گرامرىنە عايد دىر.

چامسكى نىن تۆرە دىجى دىلچىلىك نظرىيە سىندە گرامرىن وظىفەسى گرامرە اويغون اولان جوملەلرلر اويغون اولمايان جوملەلرلرلر آيىرماق و گرامرە اويغون جوملەلرلر قورولوشونو منتظم شكىلدە شرح اىتمك و جملە قوروماق قايدالارىنى تىعين اىتمك دىر. بورادا حركت محدود قايدا و جملەنلرلر معيىن گروپلارلرلرلرلر باشلار و فونىتىك قايدالارا سارى داوام اندەر.

گىچن ۳۰ ايلدە تۆرە دىجى دۇنوشوملو گرامرە بىر چوخ دگىشكىلكلر عملە گلەمىش، دۇنوشوم قايدالارى

آزالمیش، اونون یترینه حرکت قایداسی و یا یتر دگیشدیرمه قایدالاری یترلشمیش و نحوین جمله قورولوشوندا مرکزیتی کنار قویولموش، دیگر طرفدن گرامرین آغیر یوکو لئکسیک حیصه سی (سؤزلرین خصوصیتلری اساسینا) و معناشناسلیغا بوراخیلیمیشدیر. بیر ده اونورسپال گرامر قایدالارین کشف و معین لشدیریلمه سینه جهد گؤستریلیمیش کی بو دا دیگر دیللرین اؤیرنیلمه سینده یاردیمچی رولو ایفا ائتمکده دیر.

حرکت و یا یتر دگیشدیرمه نظریه سینه گؤره جمله ده آنجاق مخصوص عنصرلر حرکت ائدیر و مخصوص یترلره حرکت ائدیرلر. بو حرکتلر معین بیر مسافه دن آرتیق اولایلمیر، یعنی حرکتده محدودیت واردیر. آد گروپو، سوال عنصر و فعل و سایره اؤز یتریندن باشقا یتره کؤچور. مثلاً مجهول (passive) جمله ده فاعلین یتری بوشدور. اونا گؤره واسیطه سیز مفعول (مفعول صریح) یترینده اولان آد گروپو فاعلین یترینه گنچیر. بیر نمونه ونرسک: (ایران اوردوسو اشغال اولموش خرمشهری گئری آلدی) بو جمله نین مجهول شکلی بئله اولور: (اشغال اولموش خرمشهر ایران اوردوسو طرفیندن گئری آلدی). عنعنوی گرامرده داخی مجهول جمله ده فاعل یترینی مفعوللا دگیشدیریر. بونا باخمایاراق بعضی دیلدره، (مثلاً اسپانیولجادا) مجهول شکلی یتر دگیشدیرمگه مجبور ائتمیر.

یتر دگیشدیرمه نین ایکینجی نمونه سی سوال دیر. انگلیزجه ده سوال عنصرلری (کیم = who، نه = what، هانسی = which، نتیجه = how...) جمله نین اولینه گلیر. تورکجه دن بیر مثال ونریسک: احمد کتابی آلدی ← هانسی کتابی احمد آلدی. بورادا سوال گروپو (هانسی کتابی) مفعول یتریندن جمله نین باشینا گنچمیشدیر.

انگلیزجه ده بیر جمله نی سوال شکلینه قویاندا یاردیمچی فعل (can, will) باشا گتیریلیر و اساس فعلدن آیریلیر. انگلیزجه ده زامان و سای یاردیمچی فعلله گؤستریلیر. مثلاً: (you will leave) (سیز ترک ائده جکسینیز) جمله سی سوال شکلینه قویولاندا بئله اولور: will you leave?

تورکجه ده سوال جومله سینده فعل حرکت ائتمیر. آنجاق فعلین سؤنونا می، مو (سوال علامتی "شکیلچیسسی") علاوه اولونور و یوخاریداکی جمله بئله ایفاده اولونور: سیز ترک ائده جک سینیز می. انگلیزجه جمله لرده یاردیمچی فعل اولمادیغی زامان (inflexion) تصریف یعنی زامان و مطابقتی گؤسترمک اوچون do فعلی (ائتمک) دخالت ائدیر. مثلاً: jone saw him = جان اونو گؤردو. بو جمله نین سوال شکلی بئله اولور did jone see him? = جان اونو گؤردومو؟

تورکجه ده ظرفلر، آد و صفتدن فرق لئمیر. مثلاً: دوزلو یشمک (صفت) دوزلو دانیشیر (ظرف) و یایانلیش دانیشیر (آد) یانلیش هم آد هم صفت و هم ده ظرف کیمی ایشلنه بیلر.

دئمهلی تورکجه ده کلمه نوعلری آراسیندا قطعی حدود چکمک چتین دیر. اونا گؤره بیر چوخ دیلچیلر بوتون کلمهلری ایکسی نوعه (آد و فعل) بؤلورلر (k.Grönbeck. Der Türkische Sprachbau. 1936. Kopenhagen)

بونلار نحو گروپلاری و جمله لری ده (تمل جمله لر) ایکسی نوعه، آد گروپو و فعل گروپو، آد جمله لری و فعل جمله لرینه بؤلورلر.

تورکجه ده تمل (اصلی) جمله ایله یان جمله (تابع جمله لر)، انگلیزجه، فارسجا و دیگر هند و اروپائی دیللردن

فرقلی شکیلده باغلانیرلار. هند و اوروپائی دیلرده: یان(تابع)جمله تحمل جمله ایله بیر سیرا باغلائیجی و یا معین لشدیریجی عنصرلر(ریط، که موصولی) ایله باغلانیر.

تورکجه و آلتای - اورال دیلرینده تحمل جمله یان(تابع)جمله لردن سونرا گلیر. تحمل جمله ایله تابع جمله سیرالانیر، آرالاریندا کی باغلانینی ظسرف فعل (gerundium) (ایپ، اوب، آراق، اوهک، اینجا، اینجه...، اوبان، این، کن، آندا، انده) و یا (participle) صفت فعل و یا مصدر شکیلینده آدلاشمیش فعل تأمین اندر. یونلار برابر اولدوغو نحو گروپو و یا جمله نی ده آدلاشدیریلار. دنمه لی آدلاشدیرما مرکب جمله لرین قورولوشوندا مهم رول اویناما قدادیر. (participle) لر یونلار دیر: آن، ان، (آلان، گئندن) منیش، موش، (یساتمیش خسته، وورولموش آدام) دیک، دیق، دوق، دوک، (وتردیگیم، آلدیغیم پول ...، مالی، مه لی (سنومه لی، آلمالی) آسی، اسی (گله سی، آلاسی).

دیلمیزده کی جمله لری تدقیق اندرسک اؤنلارین ایکی گروپدا تۇپلانا بیله جکلرینی گؤروروک:

۱- فعل جمله سی (حسن یاتیر).

۲- اسم یا آد جمله سی (احمد چالیشقان دیر).

بو جمله لرین بیر تحمل جمله دندیگیمیز بسیط شکلی واردیر؛ بیرده یونلار اوزه رینده آپاریلان علاوه، حذف و دگیشدیرمه لرله (حرکت) عمله گلن تۆره دیلمیش و یا دؤنوشوملو مرکب شکیللری واردیر.

فعل جمله لری نین مختلف تیپلری و یا قالیبلاری واردیر.

ان بسیط فعل جمله سی بیر فاعل (Fa) و بیر فعل (F) دن تشکیل اندر. مثلاً حسن یاتیر.

فعل جمله سینده مفعول (M یا Object)، زامان ظرفی (ZZ)، یئر ظرفی (YZ) (تاملائیجی) و صفت (S) ایشلتمک صورتیله بو قالیبدان بیر چوخ چششید (اریانت) لر عمله گله ییلر.

بو جمله لر اوچون وئر یلن فؤرموللاردا ایشله نن فاعل و مفعول کلمه لری، فاعل (Subject) و مفعول (Object) اولاییلن هامی کلمه لری؛ ظرف کلمه سی ده هامی یئر، زامان و وضعیت ظرفلریله غیر مستقیم متمم

(Complement indirect) و یا واسطه لی مفعوللاری و ادات (Postposition: اوچون، کیمی، قدر...)، (به) کیمی سؤزجوکلری؛ فعل کلمه سی ده هامی فعل شکیللرینی احتوا اندر، قاپسار.

۱ - فعل جمله لری: فعل جمله لری ایکییه بؤلونور: (فعل و یا خبر)

الف: تأثیرسیز فعللرله تۆره دیلن جمله لر، مثلاً: حسن یاتیر.

1 - c → Fa.F.(tesirsiz)

Hasen yatr.

2 - c → Fa.(zerf).n.F.(tesirsiz)

Hasen gölde üzür ve ya yatagda yatr.

ب: تأثیرلی فعللرله تۆره دیلن جمله لر: مثلاً: حسن اؤخویور.

1 - c → Fa.M.F.(tesirli)

Hasen kitab oxuyur.

تأثیرلی فعل جمله لرینده فاعل دن باشقا مفعولا دا احتیاج واردیر.

بۇ جملەلەردە ظرف و صفت دە ایشلەنە بیلر.مثلاً:حسن گنجەلر(زامان ظرفی)کتاب اوخویور و یا حسن گنجەلر(زامان ظرفی)اتودە(مکان ظرفی)کتاب اوخویور.

2 - C → FA.ZZ.M.F.

3 - C → FA.ZZ.YZ.M.F.

Hasen geceler evde kitab oxuyur.

و یا چالیشقان(صفت)طلبه گنجەلر اتودە کتاب اوخویور.

çalışgan telebe geceler evde kitab oxuyur(oxur).

بۇ جملە قالیبلاریندا ظرفین ایشلنمە سی مجبوری اولمادیغی اوچون اونونⁿ (پاراتز ایچیندە یازیرلار.هم دە بیر نچە دفعە ایشلنە بیلە جگی اوچون اونونە N قویورلار.بویوک آکولاد { } ایچیندە کی عنصرلردن یالئیز بیر داناسی ایشلنە بیلر.بونو آد جملەلریندە آشاغیداکی شکیلدە گۆستریرلر:
۲- آد جومله لری:مثلاً:حسن چالیشقان دیر و یا بۇ کتاب فایدالی دیر.

۱-c → Fa.(zərf)n $\left\{ \begin{array}{l} ad \\ sifət \\ y,z \\ ad.edat \end{array} \right\}$ qoşma $\left\{ \begin{array}{l} dır \\ dı \\ mış \end{array} \right\}$ §§ (شخص شکیلچیسى)

Bu kitab hemişə faydalıdır.

Hesen çalışqandır.

Bu kitablar sizin üçün dūr.

آد جملەلری نین ان سادە قالیبی: آد یا فاعل، صفت و ایمک فعلیندن(دیر، دی، میش)دن عملە گلیر.
بو جملەلردە مختلف ظرفلرⁿ (ظرف)،آد،صفت و قوşما(آد،ادات) ایشلنە بیلر. بونلارین یالئیز بیرى ایشلنە بیلدیگی اوچون بونلار آکولاد آراسیندا یازیلیر.

۳- بو تیپ تمل جملەلر "اؤل" فعلیلە قورولان جملەلردیر.مثلاً:

C → Hesen hekim olur.

حسن حکیم اولور.

Hesen yaxşı oldu.

حسن یاخشى اولدو.

Bu xeste yaxşı olmaz.

بو خسته یاخشى اولماز.

۴- دۆردونجو تیپ تمل جملەلر "وار" و یا "یوخ" کلمەلریلە قورولان جملەلردیر.مثلاً:

C → Hesenin bir evi var.

حسنین بیر اثوی وار.

Dünen mektebde yox idin.

دونن مکتبده یوخ ایدین.

بو مختلف تمل جمله تیپلریندن مختلف دؤنوشوم (حرکت) عملیاتلاریله دؤنوشوملو جمله لر و یا مرکب جمله لر عمله گلیر:

اساس دؤنوشوم عملیاتلاری: سیلمه (حذف و یا آتیلمه)، علاوه، یشر دگیشدیرمه (حرکت) ایله اولور و جمله لر منفی، سؤال و یا passive شکله چئوریلیر و یا باشقا جمله لرده ایشلنن شکله (فاعل، مفعول، ظرف) یشرینه قویولور کی بونا آدلاشدیرماق "Nominalisation" دئییرلر.

مثلاً بیر تمل جمله اولان "حسن کتاب اوخویور." Hesən kitab oxuyur. جمله سینی مجهول passive شکله قویارساق "کتاب حسن طرفیندن اوخونور." kitab Hesən terefinden oxunur. اونون دؤنوشوملو - مجهول شکل میdana چیخار.

بورادا فاعل له مفعولون یشرلری دگیشدیریلیر permutatia و "طرفیندن" terefinden کلمه سی علاوه اولونور و فعل ده مجهول شکله قویولور. یعنی مفعول حرکت اندیب جمله نین باشینا کئچیر. اگر سؤال شکلینه دؤنوشدورمک ایسترسک فعلدن سونرا "می" mi شکیلچسی گتیره ریک.

بیر چوخ دیل لرده او جمله دن انگلیزجه ده جمله نی سؤال شکلینه قویماق اوچون کؤمکچی فعل (Can-Will) باشا کئچر. You will go to school → Will you go to school. اگر

منفی شکله چئوریمک ایته سک فعلین منفی شکلینی ایشله ده ریک.

تمل جمله لرین بو تؤوله دؤنوشدورولمه لرینده کی ایلمک مقصد بونلاری یشته یوخاریدا ذکر اندیلن تمل جمله لر ایچینده ایشلتمک دیر. بو شکیلده ایسته نیلن اوزونلو قدا جمله لر قورا بیلیریک.

داها اولده دندیگیمیز کیمی بیر تمل جمله بئله کؤستریله بیلر: (فاعل، مفعول، فعل) Fa.M.F → C بیز بیلیریک کی دیلیمیزده فاعل Fa بیر جمله ده اولاییلر. یعنی جمله فورمولونو بئله ده یازا بیلیریک: (فاعل، مفعول، فعل) مفعول و فعل C → (Fa.M.F).M.F.

بو مرکب بیر جمله دیر و Fa فاعلی تشکیل ائدن جمله نحو باخیمیندان تابع جمله دیر. بیز مفعول (M) یشرینه ده بیز تمل جمله قویا بیلیریک. او زامان جمله فورمولو بئله اولور: (فاعل، مفعول، فعل). فاعل C → Fa. (fa.m.f).M.F بو مرکب جمله لر ده باشقا بیر جمله نین فاعل Fa و یا مفعول M کیمی ایشله ده بیلیریک و بو شکیلده ایسته دیگیمیز قدر جمله لر ی اوزادا بیله ریک. ایندی بو فورموللاری دیلیمیزه تطبیق ائده ک:

1- Hesən yemeyini yedi.

حسن یشمگینی یشدی.

Fa M F

فاعل مفعول فعل

ایندی بو جمله نی "من ... گؤردوم" جمله سی نین مفعولو M اولاییلن حصه سینه یشلشدیرک:

2- Men Hesən yemeyini yedi gördüm.

من حسن یشمگینی یشدی گؤردوم.

بو جمله بو شکیلده مقبول اولمادیغی اوچون اونو مقبول شکله قویماق یعنی "آدلاشدیرماق" لازم دیر:

حسن ین یشمگینی یشدیگینی (یشمه سینی)

Hesen yemeyini yedi → Hesenin yemeyini yediyini(yemesini)

تمل جملە بو شكىلده آدلاشديقدان سونرا ۳- جى جملەده ايشلەنە بيلر:

3- Men Hesenin yemeyini yediyini gördüm. من حسن نين يشمگينى يئديگينى گوردوم.

آدلاشميش اولان بو جملە باشقا بير جملە نين فاعلى Fa ده اولاييلر. مثلاً:

حسن نين يشمگينى يئديگى (يئمه سى) منى ايلگيلنديرمز.

4-Hesenin yemeyini yediyi.(yemesi)meni ilgilendirmez.

۳- جو جملەده آدلاشديربيليب مثلاً (احمد... آنلادی) جملەسى نين مفعول M دا اولاييلر:

احمد منيم حسن نين يشمگينى يئديگينى گوردويومو آنلادی.

5- Ehmed benim Hesenin yemeyini yediyini gördüyümü(gormemi) anladı.

دؤنوشوم قايدالارينا گؤره جملە لرده كى زايد اولان و اونسوزدا معناسى آنلاشيلان حصە لر سيلينه بيلر. اونا گؤره

گوردويومو gorduyumu كلمە سينده كى مول mu شكيلچيسى منيم benim كلمە سى نين معناسيني احتوا

ائتديگيندن جملە دن منيم سؤزو چيخاريلير و جملە بئله اولور:

احمد حسن نين يشمگينى يئديگينى (يئمه سينى) گوردويومو آنلادی

6- Ehmed Hesenin yemeyini yediyini(yemesini) gördüyümü anladı.

بو شكىلده اوزالديلان جملە لر معين سايدان آرتيق تمل جملە لرى قاپسار سا ياخين حافظه (يادداشت) باسقى

آلتيندا قالير و آنلاشيلماسى چتين لشير. چونكى بير جملە نى آنلاماق احتوا ائتديگى تمل جملە لرى تاييب تحليل

اتتمك دئمكتدير.

تمل جملە لر نين آدلاشديريلماسى Nominalisation :

هر كس اؤز آنا ديلينده بو آدلاشديرمالارى اؤز سنوگيسى intuitia (شم زباني) ايله آپارار. دقت اندرسك

معين بعضى فعل شكيللرى (زامان) نين عينى شكيلده آدلاشديقلارى گورولور. مثلاً:

حسن كتاب اؤخور ← حسن نين كتاب اؤخودوغو (اؤخوماغى).

حسن كتاب اؤخويور ←

حسن كتاب اؤخويوردو ←

حسن كتاب اؤخودو ←

حسن كتاب اؤخوياردى ←

قالان بعضى فعل شكيللرى (زامان) آدلاشاندا زامان شكيللرينى (مفهوم) قورويورلار. مثلاً:

حسن كتاب اؤخوياجاق ← حسن نين كتاب اؤخوياجاغى

حسن كتاب اؤخوموش ← حسن نين كتاب اؤخوموش اولدوغو (اولماسى يا اولماغى = آذرى)

حسن كتاب اؤخومالى ← حسن نين كتاب اؤخومالى اولدوغو (و يا اولماغى)

تأثير سيز فعل (لازم) لرله قورولان تمل جملە لر نين آدلاشديريلماسى دا عينى دير. آد جملە لرى آدلاشديريلاندا،

دؤنوشموش جملە لرە "اولماق" سؤزو علاوه اولونور. مثلاً:

حسن مکتبه دير ← حسن نين مکتبه ده اولدوغو (و يا اولماغى = آذرى)

حسن طلبه دیر ← حسن ین طلبه اولدوغو (و یا اولماغی)

بو هدیه لر سیزین اوچون دور ← بو هدیه لرین سیزین اوچون اولدوغو (و یا اولماغی)

"اولماق" و "وار-بوخ" سؤزلریله قورولان جمله لر داخی آد جمله لر کیمنی آدلاشدیریلیرلار.مثلاً:

حسن حکیم اولدو ← حسن ین حکیم اولدوغو (و یا اولماغی)

حسن ائوده بوخ ← حسن ین ائوده اولمادیغی (و یا اولماماغی)

آدلاشان بوتون بو تمل جمله لر مختلف تیپ ده تمل جمله نین آد بۆلمه لرینده ایشلنه بیلر.مثلاً:

حسن کتاب اوخویوردو.بیز بونو گۆردوک.

بیز حسن ین کتاب اوخودوغونو گۆردوک.

حسن ائوده بوخ اییدی. سن بونو بیلیردین.

سن حسن ین ائوده اولمادیغینی بیلیردین.

ایچلرینده نه، کیم، نهیی، کیمیی، نهجه، هاردا، نه اوچون کیمیی سؤال سؤزلری اولان تمل جمله لرده

آدلاشدیریلیب باشقا تمل جمله لرده ایشلنه بیلر.مثلاً:

kim eve geldi → kimin eve geldiyl.

کیم ائوه گلدی ← کیمین ائوه گلدیگی.

من گۆرمه دیم.

من کیمین ائوه گلدیگینی (کلمه بیینی) گۆرمه دیم.

Men kimin eve geldiyni(gelmeyini)görmedim. (Fa.Fa.Zerf.F.F.)

تمل جمله لرین معین لشدیرن +معین لشن شکلینده آدلاشمالاری:

بیر تمل جمله ده عمومیتله فاعل Sub مفعول Obj و ظرف adverb اولاراق بیر نئجه آد واردیر.

بوتون تمل جمله لر ایچلرینده کی بو آد لار معین لشدیریلیمیش شکله چئوریلرک ده آدلاشدیریلایبیلر.مثلاً:

Uşaqqlar bağçada çiçek toplayırlar. (بیر فعل جمله سی)

بو جمله ده "اوشاق"، "باغچا"، و "چیچک" آدلاری واردیر.هر اوچ آد داخی آیری-آیری معین لشدیریلرک

جمله آدلاشدیریلایبیلر.

۱- باغچادا چیچک توپلایان "اوشاقلار"

↓

↓

معین لشدیرن معین له شن

۲- اوشاقلارین چیچک توپلادیغی باغچا

↓

↓

معین لشدیرن معین له شن

۳- اوشاقلارین باغچادا توپلادیغی چیچکلر

↓

↓

معین لشدیرن معین له شن

بورادا بوتون جملهلر آدلاشدیريلمیشدیر.
آد جملهلری ده عینی شکیلده معین لشدیریلرک آدلاشدیریلیر.مثلاً:

بو اوشاقلار چالیشان دیر ← بو چالیشان اوشاقلار
بو اوشاقلار طلبه دیر ← طلبه اولان بو اوشاقلار
بو اوشاقلار مکتبده دیر ← مکتب ده اولان بو اوشاقلار (و یا مکتب ده کی)
بو اوشاقلار اصلان کیمی دیر ← اصلان کیمی اولان بو اوشاقلار

(وار) و یا (بوخ) ایله قورولان جملهلر معین لشدیرن معین لشن قورولوشونا دؤنوشدورولدو زامان آد
تاماملیق (ترکیب - اضافه) و یا منسوبیت حالی اورتایا چیخار.مثلاً:
حسن ین بیر ماشینی وار ← حسن ین ماشینی
سیگارین ساغلیغا ضرری وار ← سیگارین ساغلیغا ضرری
معین لشدیرن + معین لشن قورولوشونا دؤنوشوم اصلینده آدلاشدیرمانین بیر نوعی اؤلدوغو اوچون اورتا
چیخان بو دؤنوشوملو جملهلرده باشقا جملهلرین فاعلی subject، مفعول Object و یا آد کیمی بیر عنصر
اؤلاراق ایشلنه بیلر.مثلاً:

باغچادا چیچک توپلایان اوشاقلار.من گۆردوم.
من باغچادا چیچک توپلایان اوشاقلاری گۆردوم.(مفعول یئرینه)
اوشاقلارین چیچک توپلادیغی باغچا،گۆزهل دی.(فاعل یئرینه)

تمل جملهلرین ظرف مفهومونا دؤنوشومو (چئوریلمه سی):

تمل جملهلرین فعللری بعضی شکیلچیلر آلیب و یا آدلاشدیقدان سونرا بیر ادات (قوشما) یاردیمی ایله
مختلف ظرف مفهوملا دؤنوشورلر (چئوریلیرلر) بو ظرف، زامان، وضعیت، سبب، ضدیت، مقصد مفهوملو اولار
بیلیر.مثلاً: اوشاقلار باغچادا چیچک توپلاییر.. uşaqqlar bağçada çiçek toplayır. جمله سی «ایکن
iken» شکیلچیسینی آلاراق داواملی زامان مفهومونا دؤنوشور:
اوشاقلار باغچادا چیچک توپلارکن... (توپلایاندا: آذری)

uşaqqlar bağçada çiçek toplarken...(toplayanda)

بو تمل جمله سبب بیلدیرمک اوچون دؤنوشدورولسیدی: «اوشاقلار باغچادا چیچک توپلادیغی اوچون»
sebeb bildirmek، ضدلیک بیلدیرمک اوچون دؤنوشدورولسیدی zıddlik «اوشاقلار باغچادا چیچک
توپلادیغی باخما یاراق (توپلاماغینا)» sert، شرط بیلدیرمک اوچون دؤنوشدورولسیدی «اوشاقلار باغچادا
چیچک توپلامایدی» شکیللرینی آلیردی.

بو کیمی ظرف مفهوملا دؤنوشوموش (چئوریلیمیش) تمل جملهلر، باشقا تمل جملهلرین ظرف قویولاجاق
حیصه لرینه یئر لشدیریلر بیلیر. مثلاً:

اوشاقلار باغچادا چيچك توپلاير ديلار. معلم گلدی.

معلم نه زامان (هاچان) گلدی؟

معلم، اوشاقلار باغچادا چيچك توپلاركن گلدی.

اگر بو سوال كيم گلدی شكلينده اولور سا جاواب بئله وئريله جك:

اوشاقلار باغچادا چيچك توپلاركن معلم گلدی.

بو دؤنوشوملو جملهلر مركب جملهلر دير. يعنى اصلى و تابع جملهلردن تشكول اتميشدير.

داها اول ده سؤيله ديگيميز كيمي توركجه ده اساس جمله ايله تابع جمله نين باغلانماسيني ظرف فعل (gerundium) ويا (participe) تامين اندر. حالبوكى هند و اوروپا ديئلرينده بو ايشى باغلاييجيلار (و. ريبط

ضميرى كه) و معين لشديرمه (آدلاشديرما) عنصرلرى تامين اندر. توركجه دن ايكي مثال: رحى اولمايان آدمالاردان قورخ و يا اوشاقلار باغچادا چيچك توپلاركن معلم گلدی.

توره ديچى دؤنوشوملو ديبلچيلگين ان مهم فايدالارى ۱ - ديئده كى (جمله لرده) مبهم ليكلرى چؤزمك و خارجى ديئلرى اؤيرنمك ده دير. ديئده كى مبهم ليكلر سؤزلرده و يا سؤز گروپلاريندا و يا جمله لرده اولاييلر.

سؤزلرده كى، مبهم ليك سؤزلرين بيردن چوخ معناسى اولدوغو زامان قارشيميزا چيخار. مثلاً: بئليم سيندى، ديشى چيخدى كيمي. سؤز گروپلارى نين مبهم ليگى بير صفتله ايكي آدى وصفلندير ديگيميز واخت گؤرولور. مثلاً: گنج قادين و كيشى كيمي.

بورادا گنج صفتى قادين و كيشى به گنج (قادين و كيشى) و يا يالنيز قادينعايد اولاييلر: (گنج قادين) و كيشى.

جمله لرده كى مبهم ليك دؤنوشوم (transformation) مبهم ليگى دير و ايكي آيرى درينده كى قورولوشدان بيرسيرا دؤنوشوملرله عمله گلير. مثلاً: او سنى مندن چوخ سئوير جمله سينده مبهم ليك واردير. چونكى بو ايكي فيكرى ايفاده انده بيلر.

۱ - او سنى منى سئوديجيندن داها چوخ سئوير.

۲ - او سنى، منيم سنى سئوديجيمن داها چوخ سئوير.

بو باره ده گنچن مقاله ميزده لازم اولان ايضاحات وئريلميشدير. بوگون توره ديچى ديبلچيلكده بير چوخ دگيشيكليلكلر عمله گلش، دؤنوشوملو قايدالار ساده لشميش و اونون يئرینه بير چوخ يئرده حركت نظريه سى حاكم اولموشدور.

چامسكى نين يئنى ديل نظريه سى حاكميت و باغليلىق (Government and Binding) نظريه سى. (Theory) آديله مشهور اولموشدور. بو نظريه بير نئچه آلت نظريه نى ده احتوا انديركى هاميسى بير - بيريله باغلى و علاقه دار دير و عيى زاماندا اونورسال گرامرى يعنى بوتون ديئلره شامل اولان ديل قايدا اساسلارنى دا ايضاح اتمگه چاليشير.

گله جك مقاله لريميزده توره ديچى ديبلچيلگين مختلف انكشاف مرحله لرينى ايضاح انده ركن بو نظريه دن قيساجا بحث انده جه بيك. (قايناقلار سؤن مقاله نين سؤنوندا وئريله جك - ج. ه.)

مسیحی

(یئنی تاپیشی)

• پروفیسور علیار صفرلی (۱)

گۆرکملی آذربایجان شاعری مسیحی ادبیات تاریخیمیزده اوزونه مخصوص بیریش توتמוש، بیر سیرا اثرلر مؤلفی کیمی تانینمیشدیر. اؤنون «ورقا و گلشا» داستانی گونوموزه قدير گلیب جاتمیش، تهران و لندن الیازمالاری اساسیندا باکیدا ۱۹۷۸ - جی ایلده طرفیمیزدن چاپ اندیلیمیش و شاعر حقیقنده آیریجا بیر علمی تدقیقات اثری اؤخوجولارین اختیارینا وئرلمیشدیر.

مسیحی نین «ورقا و گلشا» متنویسینده آدی چکیلن «دانه و دام»، «زنبور و عسل» متویلری ایسه هله لیک هنج یترده آشکار اندیلمه میشدیر. شاعرین شعرلر دیوانینی ایسه اوتوز ایلدن آرتیق دیر کی آرییب آختاریر، آنجاق تاپا بیلمیردیک. نهایت، بۇ سعادت بیزه نصیب اولدو. سفیرلیک چاغلاریندا ایراندا ایشله بهرکن، اصفهاندا فرهنگ کتابخاناسیندا مسیحی نین دیوانی نین نادر بیر الیازماسی نین ساخلانیلدیغینی آرییب سوراقلادیق.

اصفهان الیازماسی واختیله قاجارلاردان اؤلان اکبر مسعودون کتابخاناسیندا محافظه اولونموش و ۱۹۶۵ - جی ایلده (هجری ۱۳۴۴) اصفهان فرهنگ کتابخاناسینا هدیه وئرلمیشدیر.

تاریخدن بللی دیر کی، اکبر مسعود صارم الدوله ناصرالدین شاهین کیچیک اوغلو اصفهان حاکیمی ضل السلطان مسعودون بویوک اوغلو اولموشدور. ناصرالدین شاهین بویوک اوغلو مظفرالدین شاه و اؤنون دا کیچیک اوغلو ضل السلطان و آخیرینجی نین دا اوغلو اکبر مسعود دور. ناصرالدین شاهین نوه سی اکبر مسعود صارم الدوله احمد شاهین واختیندا ایرانین مالیه وزیر کییمی فعالیت گؤستر میشدیر. گؤرونور کی، اکبر مسعودون کتابخاناسیندا بابالاریندان میراث قالمیش زنگین بیر الیازمالار خزینه سی موجود اولموش، جوخلو الیازمالار کیمی مسیحی دیوانی نین دا نادر بیر الیازماسی بۇرادا محافظه اولونوب ساخلانیلمیشدیر.

مسیحی صفوی حؤکمدارلاریندان محمد خدابنده، شاه عباس و شاه صفی زامانیندا یاشامیش دیر اؤ «ورقا و گلشا» متنویسینی شاه عباس و شاه صفی به، شعرلر دیوانینی ایسه محمد خدابنده به (۱۵۷۸ - ۱۵۸۷ م.) اتحاف اتمیشدیر. محمد خدابنده به درین رغبت بسله یین مسیحی حؤکمدارین خوراسانا گتتمه سیندن سوء استفاده ائدهن روم (عثمانلی) سلطانی نین آذربایجانی توتماسی حقیقنده دا معلومات وئر میشدیر. شاعرین آذربایجانین آدینی

۱- آذربایجان جمهوریتی نین تهرانداکی بویوک ائلجیسی

دیوانین دیباچه سینده چکمه سی هر شئیدن اۇنجه اۇنون دۇغما وطنینه محبتی نین ایفاده سی دیر. دیواندا مسیحی اۇزو باره سینده معین قید و اشاره لر قلمه آلمیشدیر. بیر نئچه یترده تبریزین آدینی چکمیش و حتا بو شهرده قاضی وظیفه سینده چالیشدیغینی دا بیلدیر میشدیر. بعضی شعرلرینده ایسه وطندن آیریلیب غربته دوشمه سیندن شکایتله تیر. رومدا یاشایارکن تبریز حسرتیله یاتیب - یاخیلماسینی بلتله بیلدیریر:

صبح عیشیم شام ایرور تبریز مصریدین جدا
تسا مین آواره یسه مسکن بلاد روم دور.
دئمه غربتده نه دیر حالین مسیحی هجر ایله
غربت و فرقت ده قالان حالتی معلوم دور.

مسیحی نین بدیعی یارادیجیلیغی و دنیا گۆروشو تورک خلقلری نین شفاهی و یازیلی ادبیاتی اساسیندا کمالا چاتمیشدیر. او، داهی شاعر فضولی و نوائی ارثینی سئوه - سئوه اۇخویوب اۇیره نمیش، هر ایکی شاعرین مترقی و ایشیقلی عنعنهلرینی داوام و انکشاف ائتدیر میس، شعرلرینه جاواب و نظیره لر یاز میشدیر.

مسیحی نین شعر یارادیجیلیغی نوائی شعر یله دها یاخیندان باغلی دیر. اۇزبیک - جیغاتای ادبیاتینا درین رغبت بسله یین و بۇ ادبیاتین ان بۇیوک نماینده سی نوائی نین یارادیجیلیق تجربه سیندن بیر اۇرنک کیمی فایدالانان مسیحی نون اۇزونه اوستاد کیمی قبول اتمیش، بیر سیرا شعرلرینه جاواب و نظیره لر یاز میشدیر. مسیحی یه گۆره، نوائی تورک - لقلری نین ان اۇلو شاعری اۇلماقلا برابر هم ده تورک شعری و بدیعی سۆزونون سلطانی کیمی شرفلی بیر موقع نو تماقتادیر.

گۆرونور کی مسیحی اۇز اوستادینا حۆرمت و احترام علامتی اۇلاراق، اۇزبیک لهجه سینده یازماغا اوستونلوق سدید. مسیحی یه قدر آذربایجان شاعرلریندن کشوری و صادق بیگ افشارین دا بۇ یولو تۇتاراق، اۇزبیک نهجه سینده یازماسی قارداش اۇزبیک خلقینه بسله نیلن بۇیوک بیر رغبت و محبت حیسی نین پارلاق ایفاده سی - یایجان شاعرلری نین اۇرتا عصرلرده دیل محدودیتی بیلمه یه ره ک فارس - عرب، حتا اۇزبیک تورکجه سینده - سی بۇ خلقلره خدمت ائتمک آرزوسونون گۆزله ایفاده سی کیمی سسله نمکده دیر.

مسیحی دوعما تورک دیلینده یازماقلا یاناشی، فارس دیلینده ده چوخلو شعرلر یازاراق دیوان اعلامیشدیر. آنجاق چوخ تأسف کی، اۇنون فارس دیوانی بۇ گونه قدهر هئچ یترده آشکارا بیخاریلمامیشدیر. تذکره، جنگ و بیاضلاردا و نریلن شعرلری ایسه توپلانیب نشر و تدقیق اۇلونمامیشدیر.

فضولی و نوائی شعر یله یاناشی، مسیحی، کشوری، ختانی و امانی شعرلریندن ده فایدالانمیش اۇنلارین ایشیقلی، گۆزله فیکرلریندن اۇیره نمیش، دیل اوسلوب عنعنهلرینی یاشاتماغا چالیشمیشدیر. مسیحی نین بۇ شاعرلرین شعرلرینه یازدیغی جاواب و نظیره لر اونون دوعما ادبیاتیمیزا، اۇنون مترقی ادبی نمونه لرینه نه قدهر باغلی اۇلدوغونو گۆستر مکده دیر. مسیحی امانی ایله تخمیناً بیر دۆرده یاشامیش و آشاغیداکي بیتده خط نوعیله برابر، گۆرونور کی، اۇنو دا خاطر لایمیشدیر:

ایرور نامین منگا، ای یار جان،
سپاه هیچردین خط امانی

داهی شاعر و متفکر مولانا محمد فضولی نین مسیحی شعرینه تأثیر ی دها قاباریق و معنالی

سلسله نمکده دیر. اؤ، فضولی نین آدینی چکمه سه ده، شعرلری نین بدیعی فیکری گۆزه للیکلریندن متأثر اۆلموش، اؤنون دئییم و ایفاده طرزیندن مقصدده اویغون شکیلده استفاده ائتمیشدیر. مسیحی نین شعر دلی، لیریک قهرمانی نین داخلی معنوی عالمی نین شرح و ایفاده اوصوللاری، مجاز و صورتلر سلسله سی فضولی صنعتینی خاطرلادیر.

قایسی باغین گولشنی حسنون کیمی گولزاری بار
قایسی گولزارین جمالین تک گول بیخاری بنار.

و یا:

قایسی بوستان سروی دیر قد - خرامانون کیمی،
قایسی گولشن غنچه سی لعل - دورافشانون کیمی.

بیترلی ایله باشلایان غزلری فضولی نین:

قانیسی گولشن گولبنی سرو - خرامانونجا وار،
قانیسی گولبن اوزره غنچه لعل خندانینجا وار

بیتهله باشلایان غزلینه نظیره یازیلیمیشدیر. هر اوچ غزل بحرینه گۆزه، فیکر و دیل - اوسلوبجا بیر - بیرینه یاخیندان سلسله شمکده دیر. مسیحی اۆز بۆیوک سلفی نین شعرینی بیر اؤرنک، نمونه کیمی آلاراق، اونون بدیعی دئییم و ایفاده طرزینی ساخلامیش، اوستادی نین شعرینه لایق بیر نظیره غزل یاراتمیشدیر.

مسیحی ده فضولی کیمی انسان گۆزه للیگینی معنالی سایمیش، طبیعتین بوتون گۆزه للیکلریندن اوستون ساییاراق ذوق ایله وصف و ترنم ائتمیشدیر. عاشیقین سئودیکگی گۆزه لی باغداکی سرو آغاجینا، گوله، غنچه یه، سونبوله، گول بوداغینا بنزه دیر. هم ده نه اینکی بنزه دیر اونلاردان داها طراوتلی، گۆزه ل و معنالی ساییر. انسان گۆزه للیگینده ایلاهی، اعجازکار بیر قدرت آراییب - اختاریر، انسانی اۆز عقل و کمالینا گۆزه اؤجا گۆیله قالدیریر، سئودیریر، دونیانین بوتون گۆزه للیکلری نین انسان سیماسیندا تجسوم ائتدیگینی بیلدیریر، انسانی حیات و کایناتین سحر و معجزه سی کیمی معنالاندیریر.

ساده، آیدین دیل - اوسلوب و ایفاده طرزینه گۆزه، مسیحی نین بعضی شعرلری شاه اسماعیل ختانی نین قوشما، گرایلی و غزللرینی یادا ساییر. بونون بیر سببی ده اؤدورکی، هر ایکی شاعر اوزان عاشیق ادبیاتی بولاغیندان سو ایچمیش، دوغما آتالار سۆزلری، بایاتی، لایلا، ناغیل و داستانلارین اینجه، ظریف خصوصیتلریندن فایده لاتمیش، اونلاردان سئوه - سئوه اؤخویوب بهره له نه رک دؤغما خلقی نین روحونو، قلبینی عکس ائتدیرمیشدیر.

مسیحی نین:

گلدی فصل نوبهار و گولسیتانیم گلمه دی،
گولودو هر یان غنچه تک غنچه دهانیم گلمه دی.

بیتی ایله باشلایان غزلی ختانی نین:

دم به دم یول گۆزه ره م، سئوگیلی یاریم گلمه دی
قالمیشام قیش محبتینده نوبهاریم گلمه دی.

«گلمەدى» ردیفلى شەرىنە جاۋاب ۋۇلاراق يازىلمىشىدۇر.

خەتائى بۇ شەرىنى چالدىران دۇيوشۇندە اسىر دوشن تاجلى خانىما اتحاف اثمتىش، سئوگىلى سىندن آبرى دوشمە سىنى قىش محنتى كىمى آغىر سايىمىش، سئوگىلى يارىنى نوباهارا بنزە تمىشىدۇر.

خەتائى شەرىنى بىر ۋۇرنىك كىمى آلان مەسەھى «گىلدى - گىلمەدى» ايفادەلرى ايله سئوگىلى سىندن آبرى دوشمە يىنى نوباهارىن گولۇستانا حسرت قالماغىنا بنزە دىر، قىش محنتىندن سەخىلان بىر انسانىن باھار آرزوسىلە ياشاماسى كىمى دەپرلندىز مىشىدۇر. گول فصلى گللىر، ھەر ياندا ياز نفسى دويولۇر، گوللر، چىچكلر آچىر، سونوللر دالغالاندىر، سەرو آغاجى چەمىندە ۋۇز ۋۇجا بۇيو ايله ۋۇيونور، لالەلر داغ - درەلرى بورويور، طەبىعت جانلاندىر ياشىل دۇنۇنۇگىيەر، آنچاق طەبىعتىن بۇ چاغىندا بوتون گۇزەللىكلردن فرقلۇ ۋۇلاراق، سئوگىلى ياز گۇرونمۇر، گللىب چىخىمىر، طەبىعتى گۇزەللىك، عاشىقىن قىلىنى ايسە حەزىن بىر كدر بورويور. عاشقى ھىچ بىر گۇزەللىك جەلب اثتمىر، ۋۇنۇ دوشۇندۇرۇپ دردە سالان يالنىز سئوگىلىسى نىن سەرو بۇيو، گول ياناقلارنى، غىچە آغزى، سونۇل كىمى دالغالانان ساچلارى دىر.

خەتائى كىمى مەسەھى دە تەضادلار عالمىندە انسانىن آيرىلىق دردىنى آرزو و ايسىتىنى عەكس اثتەيدىر، انسانىن سەادت و خوشبەختلىكىنە طرفدار چىخىمىشىدۇر.

مەسەھى نىن سۇز - سەنت حەقىندە دوشۇنچەلرى چوخ ظرىف و آل - الواندىر. شەرىن كۇكونو اىلاھى عالمە باغلايان شاعر ۋۇز بدىعى سۇزو ايله ۋۇيونور، و جەدە گللىر، شەرىن عالمىنى سەلتت عالمىنە قارشى قۇباراق يوكسك توتۇر. چونكى شەرىن سەلتتندن فرقلۇ ۋۇلاراق سەلتانى دۇنيا گۇزەلى دىر، سئوگىلى ياز دىر:

ۋۇزۇنگە، مەسەھى، بىل بىر سەلتنى كامىل

كىم، گە - گە ۋۇلور مابل اشعارونا سەلتانىم

انسانپەرورلىك، عشق، مەھبەت، زەمانەن شەكەيت، كامىل انسان آرزوسو مەسەھى شەرىنىن اساس رۇھونۇ تەشكىل اثدۇر. ۋۇنۇن بىر شاعر كىمى اساس سەلتكى، آرزو و ايسىتىنى انسانى مەنأ صاف و آزاد گۇرمەك دىر، ۋۇز ۋۇخوجوسونا سئوگى و گۇزەللىك دويغۇلارنى آشىلا ماقدان عەبارت دىر. مەسەھى ھەمىشە، ھەر يەردە انسان سەادتىنى ۋۇجا توتۇب انسانى حەياتىن گۇزەللىكلەرنى دويۇب سئومگە سەسلەيدۇر، ۋۇز دۇنيا نەفسىنە يوخ، عالى بىر عشقە كۇنۇل و نەرمە يە سەسلەيدۇر. شاعرە گۇرە، انسانى ابدى ياشادان، سئودىرەن، ۋۇجالدان ۋۇنۇن مادى ايسىتە گى دىنىل مەنۇى - رۇھى گۇزەللىكى، انسانى علوى ماقاملار يوكسەلدىن، ۋۇز تانرىسىنا قووشدۇران اىلاھى عشقى دىر.

مەسەھى نىن دىوانى دىباچە، غەزل، رۇباعى و مثنوىلردن عەبارت دىر. او، ۋۇز بۇيوك سەلفى فەضولى كىمى غەزلە اوستونلوك و نەرمەش. ۋۇز شاعرانە دويغۇ و دۇشۇنچەلەرنى عەكس اثتەيدىر، مەك اوچون غەزل فورماسىنى مەنسەب سايىمىشىدۇر. ۋۇنۇن غەزللىرى سئوگى و گۇزەللىك دويغۇلارنى نىن وصف و ايفادەسى كىمى چوخ سەجىھەوى دىر. شاعرىن فەكرىنچە عشق و عشق غەمى ابدى دىر، انسان عشقەن يارانمىشىدۇر. سئوھن عاشىغىن عشق دردىندن قورتولماسى، خلاص ۋۇلماسى، مومكۇن دىنىل، عشق خەستەلىكى انسانا شان - شەرف گىتەيدۇر، اوندان آزاد ۋۇلماق عاشىقىن مەنۇى ۋۇلومو دور. عشق خەستەلىكى جەسمانى دىنىل، مەنۇى - رۇھى بىر خەستەلىك ۋۇلدوغۇندان اوندان آزاد ۋۇلماق اىلاھى وارلىقلا باغلى دىر. جەسمأ آزاد ۋۇلمابانن عشق و مەھبەت دردىندن آزاد ۋۇلماسى غەير مومكۇن دور:

دوستلار، بىر درد ايميش عشق و محبت دردى كيم اۇلمايىن جانندان خلاص اۇلماز ايميش اوندان خلاص

مسيحى صوفى شاعر دئيىل، آنىچاق اۇرتا يوزايلىلىك لارده ادبياتدا ايشلەنن معين عنعنەوى صوفى اصطلاحلارنى، تصوفى فيكر و قناعتلار اونون دا يارادىجىلىغىندا ايستر - ايستەمز اوز عكسنى تاپمىشىدۇر. بۇ ھەر شنىدن اۇنچە شاعرىن ادبى تربيەسى، اۇخويوب استفادە اتىدىكى بدىئىي اثر و قايناقلاردان ايرەلى گلير. صوفى - تصوف ادبياتىندا اۇلدوغو كيمي مسيحى شاعرىندە دە عشقىن ۷ درجە تجسومو دئيىل، گىرچك، ياشانىلمىش بىر حيسىن بدىئىي و فلسفى - عرفانى ايقادەسى خصوصى يئر توماقدا دۇر. بو خصوصىت اونون يارادىجىلىغىنا حياتىن رايحە و نفسىنى گىتىرىش، مسيحى شاعرىندە دونيوى و خلقى مىللەرە يىنى بىر وسعت اشيلايمىشىدۇر.

شاعرىن لىرىك عاشقى تصوف شەرى عاشىقى كيمي سئوگىلى نىن اۇزوندن داھا چوخ اونون عشقىندىن خوشلانىپ حظ آلان ايلاهى بىر محبتدن تسكىنلىك تاپان عاشق دئيىل. بو عاشق عشق يولوندا سئوگىلىسىنى اونودان، يالنىز اونا بىسلەدىكى سئوگى دويغولار يلا ياشايب اۇيونن بىر انسان دا سايلا بىلمىز. سئوگىلى سىنە قوووشماغى اۇز عشقى نىن سۇنو سايان مجنونانە دويغولاردان دا او اۇزاق دىر. مسيحى نىن سئوھن عاشقى، سئوگىلى سىنە جىسمائى، معنائى قوووشماق حسرتى ايله ياشايدان دونيوى بىر شىخسىت دۇر. اۇ عۇمرو غنىمت بىلير، شاد خوشبىخت ياشاماعى، سئوونىچ و نشئە ايله حياتى باشا وورماغى ھەر شنىدن يوكىك توتور:

عۇمرو بىلگىل مغمتم توت جام بادە اى كۇنول
موندىن آرتوق بئرمە اوقاتونكى بادە اى كۇنول
يار ايله گولگون قىدح اىچمىك ارادە ائىلەدون،
خوب دور گىر اۇلمايىا اغيار ارادە اى كۇنول

عۇمرو غنىمت بىلن بو عاشىق اۇز سعادتىنى اوچا كۇيلردە، خيالى بىر عالمدە آختاران، حياتدان ال - آيناغىنى اوزەن خيالپرور بىر انسان دئيىل. اونون سئوگىلى سىلە دونيوى بىر قىدح اىچمىك آرزوسو، رقىبىنە قارشى مبارزە احوال - روحيەسى تصدىق ائدە بىلر كى، بو عاشىقىن سئوگىسى گىرچك بىر سئوگى دۇر. تصوف شاعرىندە عاشىقىن بىر ابدى و ازلى سئوگىلىسى وار و او دا آلاھ دۇر.

اونون رقىبى اولايلىمىز. مسيحى نىن عاشقى ايسە اۇز رقىبىلە آچىق و گىزلى رقابت آپارىر، اۇز معشوقە سىنى محبت يولوندا دوزلويە، وفا و صداقتە چاغىرىر، بو و بونون كيمي معنوى كىفيتلىرى اۇلمايدان كۇزەلەن سئوئىلمەيە و حتا ياشاماعا لايىق اۇلمادىغىنى بىلدىرىر. بوتون بونلارا باخماي اراق بو عاشىق سعادتى، خوشبختلىكى اۇز دونيا كۇزەلەنە قوووشماقدا آرايب - آختارىر:

مسيحى نىن لىرىك عاشىقى، سئوھن قهرمانى مجنون كيمي قلىبىندە كى عشقىن اسىرى دئيىل، بىئىلە بىر عالى دويغونون تائىرى آلتىندا اۇز ارادەسىنى الدن وئرىپ سارسىلمىر، اوسانمىر، عكسەنە ھمىشە شاد و نىكىبىن دۇر. سئوگىلىسى نىن، كۇزەللىكى، اونون سۇز - صحبىتى عاشىقى مايىل ائتمىشىدۇر:

گۇزوم يىئە طالېبىدۇر رخسارىنە، سىلطانىم
شوقون يىئە غالىبىدۇر، دىدارىنا، سىلطانىم

غیر ایله حکایت قیل جانوم اوزه مینت بیل کیم، کۆنلوم ابرور مایل گۆفتارینه سلطانیم

شاعر بو و بونون کیمی گئرجک، یاشانلیمیش دوغو و حیسلری تجسوم اتتدیره ن شعرلرینده اؤز بنزه تمه و محازلارینی جانلی حیاتدان آلیر، مکالمه غزللر یارادیر، «دندیم دندی» اوصوللاریندان الهام آلیر. بونا اویغون اولاراق مسیحی نین سئو ن عاشیقی ده حور - ملکدن دئییل، سنوگیلیسی نین جاذبه دار گۆزه للیگیندن، دونیانی حیران قویان گول جمالی، خرامان یتیشی و بال کیمی شیرین سۆزلریندن ذوق آلیر:

قارا لباسدا نازک تنین کی، پنهاندير،
نهان اولان ظلمات ایچره آب - حیواندیر
لباسی مشک ایله روی عالم افروزون
مه چهارده ایریر کی گنجه تابان دیر

بو گۆزه لله مه غزللین هر بیر مصراع و بیتى طبیعی بیر گۆزه للیگین بدیی - شاعرانه ایفاده سی دیر. گۆزه لین قارا لباس گئیپ نازک بدنینی اؤرتمه سینى شاعر دیریلیک سويونون ظولمت ایچره گیزله نمه سینه بنزه دیر. مسیحی نین وصف اتتدیگی بۇ گۆزه ل اؤز طراوتی ایله سئولین و دونیانی ایشیقلا ندیران، اؤز پارلاق چهره سی ایله قارانلیقلاری اریدن بیر گۆزه ل دیر. شاعر اؤز غزلینده قارا، ظولمت، گنجه قارا پالتار و گۆز بیگی نین قارانلیغی و سایره سۆزلری ایشلمکله زنگین بیر تأثرات یارادیر، بوتون بۇ قارا رنگلرین اؤنونده ایسه سنوگیلیسی نین پارلاق گۆزه للیگینی وصف اتمکله تضادلی بیر منظره جانلاندیریر.

دیواندا مسیحی نین ذوقله سئچیب ایشلمدیگی بنزه تمه، استعاره، مجاز و رمز لر دونیوی و انسانی بیر گۆزه للیگین ایشیقلى دوغو و فیکرلرین بدیی تجسومونه خدمت اتمکده دیر. او، عنعنه وی صورت و مجازلارلا یاناشی، یئنی، مستقل بدیی ایفاده لر ده ایشلمیشدیر.

ذولفونگی گۆرچک کۆنول پیدا قیلیر یوز پیچ و تاب اول کبوتر تک کی، ائنگی دام ایچینده اضطراب

بو غزلده شاعرانه بیر منظره نین بدیی تجسومو اؤز عکسینی تاپمیشدیر. سنو دیگی گۆزه لین ساچلارینی گۆره ن عاشیقین کۆنلو توتولور، درده دالیر. شاعر اونون بو اوقاتینی، احوال - روحیه سینى ترنم انده رکن، عاشیقین چیرینان کۆنلنو قفسده اضطراب چکن گۆرچینه بنزه دیر. بئله لیکله، مسیحی سئو ن عاشیقین غم، کدرینی، عذاب - اضطرابینی، دروست، شاعرانه و تأثیرلی بیر شکیلده اوزه چیخاردیر.

عشق و گۆزه للیک نغمه کاری اولان مسیحی نین اثرلرینده دونیوی بیر کدرین ایفاده سی ده اؤز بدیی عکسینی تاپمیشدیر. بو کدر فردی دئییل، بشری، انسانی کدر دیر. چوخ مقاملاردا شاعرین کدری وطن یانغیسی، وطن حسرتی دوغو لاریلا جولالایب یئنی معنا - مضمون، کسب اتمکده دیر. موللا ولی. دادی دن یوز ایل اؤنجه مسیحی غربت آجیسینى، وطن دردینی شعره کتیر میس. «ردونا توکنمز سنوگیسینی، یوکسک بیر بدیی دیل ایله تجسوم اتتدیر میشدیر. «دلی کۆنول گل اکلنمه غربتده. بیر گون اولور وطن دئییب آغلارسانه»، - دئین دادی دن اول مسیحی اؤزونون غربت دردینی، وطنه قووشماق حسرتینی بئله ایفاده اتمیشدیر:

وطنده چو يوق ايردى تاب فراخيم
باريب اختيار ائيله ديم جور غربت.
نظر ائيله بين كيم، نه احواليم اولغاي
كى غربتده بۇلدوم گرفتار فرقت.

آيرىلىق دردى چكن، شاعرين، فراق، فرقت، غربت، جور سۇزلىرىنى سنجىپ ائيله تمه سى ده يترسىز دئييل.
باشقا بير روبا عيسىنده مسيحي اوز وطنينده غربت حيسلريله ياشايب اوزونو غربت كيمي آپارماق در دېنى بنله
معنالانديرير:

منگه غربت وطندين ايردى بسى،
ياقشراق دولت وصالين ايلن.
توتموشام تا جدا وصاليندين،
وطن ايچره غربت بۇلموش من.

«وطن ايچره غربت اۇلماق در دېنى او، وطندن اۇزاق ياشاماقدان، غريبچىلىكدن ده داها دوزولمز بير درد
ساييمش، اوز يوردوندا بئله بير احوال روحيه ايله ياشاماغى اصل مصيبت حساب ائتميشدير. ۱۹ - جو
يوزايلىك ده ميرزا فتحعلى آخوندزاده ده «نادانلىغيميز دان اوز وطنيميزده اوزوموزو غربت كيمي
آپاريريق»، دئيره ك انسانلارى اوز دوغما يوردوندا اوزونو سربست آزاد آپارماغا چاغيرميش، نادانلىق و جهالته
قارشى چيخيمشدير.

مسيحي به گۆره غربت دردى وطندن باشلاير، «وطنين دولت وصالى ايله غربت حيسى وطنين اوزونده
يئتشمير. وطندن آيرى دوشنده ايسه غربت فاجعه سيله قاينايب قارشاراق ساغالماز بير عالمه چئوريلير. وطنده
غربت دردى، دوغما ائلردن آيرىلىق شاعرى معنوى، اضطرابلارا سالير، شعرينده يئنى بير اجتماعى و وطنداشلىق
كدرينه يول آچير.

نصيحيت اميز فيكرلر، معنالى ازيد و نصحيتلر مسيحي شعرينده طراوتله سسله نير و بو گونده اوز دگرينى
ساخلاماقدادير. او اوز چاغداشلارىنى، اورتا عصر انسانينى دوزلوبه معنوى كامىلليگه، دوغرو
يوللا، نجيبليگه، خيرخواهليغا، عشقه صداقته سسله يير. بونون عكسینه اولاراق طولمو، شرى، بدخواهليغى، جهالتى
پسله يير. شاعر اوميدله ايناملا ياشايان اخلاقي - معنوى سيماسيله سنجيلن، گرنش كيمي شفق ساچان كاميل
انسانلارى قلباً سئوير، اونلارى بوتون دونيايا نمونه گؤسترير. مسيحي نين سئوه - سئوه قلمه آلدىغى كاميل
انسانلارين طبيعتينده عقل - عرفان دويغولاريله حياتى آرزو و ميللر بيرله شيب، وحدت يارادير.
مسيحي اوز شعر ديوانينى «وسيلة الوصال» آدلانديرميشدير.

عشق، محبتين بديعى تجسومو، وصال يولتون واسيطه سى اولان مسيحي ديوانينا «وسيلة الوصال» آدى نين
ئريلمه سى هر شئيدن اۇنجه رمزى - فلسفى معنا داشيير. عقل - عرفان شاعرى مسيحي عالى بير عشقى قلمه
آلماقلا دوشونوب - داشينير، وصالا قووشماق يوللارنى آيرير، دونيا، حيات و اوز چاغداشلارى حقينده اوز
اوره ك سۇزلىرىنى عكس ائتديرير. بونا گۆره تصادفى دئييل كنى او، سئوگى، دويغو و هيچانلارى گوزگوسونده زمانه
و اونون انسانلارى نين گۆزله، يئتگين بديعى صورتينى ياراتميش اوزونون بديعى فلسفى دوشونجهلرينى اوزونو

دوشوندورون قناعتلری ایفاده اتمیش، اوز یاشادیغی دونیانی، ماراقلانديران، جذب ائدن سئواللار، بديعی - عرفانی مسئله لره جاواب آختار ميشدير.

اونا گؤره ده مسیحی نین شعرینده عاشقانه دویغولارین ایفاده و تجسومونه حصر ائدیلمن شعرلر چوخدور. البته کی اونون عاشقانه شعرلری شاعیرین عارفانه و عاقلانه شعرلرینه ان پارلاق اؤرنک و نمونه سایلا بیلر. مسیحی نین دونیا، انسان و زامان باره سینده کی اینجه، ظریف دویغولاری بیر قایدا اولراق اونون سئوگی، یانغی و تلاطم لری کیمی اوزه چیخیر، عشق تظاهر و انتباهی کیمی جانلانیر، بونا گؤره دیر کی، اونون شعر قهرمانی هم سئوین عاشیق دیر، هم ده عارف بیر انسان دیر. عقل - عرفان صاحیبی دیر. دونیا و زامانین دردینی چکن، یانغی - یاخیلان، اضطراب چکن، شکایت ائدن، سئویب - سئولن حیات و اونون گؤزه للیکلریندن ذوق آلان و بئله لیکله رنگارنگ دویغولاری ایله سئچیلن، ساییلان، بیر کمال و معرفت اهلی دیر.

وحدت - وجود، صوفیانه تفکور مسیحی شعرین نین فلسفی اساسینی تشکیل اتمکده دیر. شاعیر انسانی واحد بیر وجودون ذره سی، دونیانین اشرفی، ایلاهی وارلیغین زیروه سی و آلاهیین صفت و اسملری نین عظمتلی تجسومو کیمی معنا لاندیر ماقلا اونو اوجالدير، سئودیر، سعادت و خوشبخت لیگینه طرفدار چیخیر. تصادفی دئییل کی، شاعر بوتون شعرلرینده انسان گؤزه للیگیندن بحث آچیر، اونو عالی بیر قدرت کیمی سجیه لندیر، هرک اینجه، ظریف دویغولارینی وصف ائدیر، انسانین داخیلی - معنوی عالمینی اوزه چیخاریب، بوتون دونیانین انسانا خدمته یارانديغینی ادعا اتمکده دیر.

مسیحی ده باشقا تصوف شاعر و متفکیر لری کیمی آلاهیین اول امریله کائناتی یارتما سینا اینانیر:

اؤ خالق ذوالجلالغه حمد و ثنا

کیم قیلدی دو حرفدین دو عالمی بنا

هم عالم ایلنگا قیلدی، لطف عطا،

کیم حمدی بیله، تیل لاری بؤلدی گویا.

عقل عرفان صاحیبی اولان مسیحی آلاها قلباً اینانمیش، دینی - فلسفی گؤروش لرینده اؤزونو پاک عقیده لی بیر دیندار کیمی گؤستر میس، بوتون وارلیغین سببینی، منبعینی آلاهیین آدیلا باغلا یاراق انسانین یارانماسی و خوشبخت لیگینی ده طالع و قسمتیه علاقه لندیر ميشدير.

مسیحی نین «ساقنامه» آدلی شعری شاعیرین دینی - فلسفی دویغو و دوشونجه لرین ایفاده سی کیمی داها چوخ سجیه وی دیر. ساقیه مراجعتله مسیحی اؤز دردلرینه درمان آختاریب، ایلاهی عشقین رمزی اولان ساقی دن کرم دیله بیر:

گتیر، ساقی، اول راح - راحت فزا،

کی، بیرو ر دل و جانه ذوق و صفا.

کؤنول خلوتینی منور قیلور،

دیماغ خردنی معطر قیلور.

آنین جورعه سین نوش ائتگن گدا

اولور نشئه ی ذوقس دین پادشا.

بىرور نىسقى ذوقى انىن شىكت.
 ايدىر كىر اهلينى چون خاك پىست .
 مىنگا لطف ائىله توت گىلن ساغرى
 كى، انتىگنى مىنى اۋزلىگىمىدىن بىرى
 مىغنى، مىقام - طىرىساز قىيل،
 نىواى - طىرىناك آغاز قىيل

شاعىرىن وصف انتىدىگى بو ساقى و شراب رىمى معناداشىير، بۇ ائله بىر شراب دىر كى اونو اىچىن قىلى
 صافلاشىر، دونىا دردىنى اونو دور، كۆنلۈندە اىلاھى دوىغو و دوشونجىلر باش قالدىر بىر، هر شىدىن اۋنجه انسانا ابدى
 شادلىق باغىشلايان قوھ و واسىطە دە ائله بو «آب - آتش» دىر. سۈنىچ، شادلىق، عىش - عشرت، حقىقى عشق رىمى
 اولان بۇ شراب هر جور دونوى كىفىتلردن اۋجا، گۆزەل و معنالى دىر، چونكى اونون هر دامجىسى انسانىن كۆنلۈنە
 معنوى آزادلىق دوىغولارى آشىلايىر، انسانا معنوى سىرىستلىك گتىرىر، غم - غىصە دن خلاص ائدىر، زمانەن بىر
 سىخىتى و آغرىلارنىدان قورتولور:

گتىر ساقى، اول آب - آتش مىثال
 كى، دىلدىن قىلىر، رفع رنگ - مىلال
 بىرور نشىسى، كۈنگۈمە شادلىق
 تاپار غىصە و غىمدن آزادلىق
 انىن جىرەسى هر كىشى نوش ائدەر،
 زمانە غىمىنى فراموش ائدەر.
 مىنگە بىر كى، اندوھ كىنم يىننە،
 زمان مىحتى دىن غىمىن يىننە

گۆز كىملى بىر شاعىر اولان مىسىچى اۋز شعر دىوانىلە صىغۇرلر دۇرۈندە استعدادلى بىر شاعىر كىمى
 پارلامىش، دوغما دىلىمىزە و ادبىياتىمىزدا مىتلىز بىر خىدمت گۆستىرىشىدۇر، اونون تورىك دىلىندە ياراتىدىغى شعرلر
 ادبى دىل تارىخىمىزى، اونون لىجە و شىوھلر بىنى اۋىرەنىپ آراشدىرماق اوچون دىگرلى بىر اۋرىنك سايىلا بىلر.
 مىسىچى بىعضاً سۆزلىرى بىنرلى لىجە دە اىشلەدەر، گۆزەل بىر اوسلوبى غىنەنىە صادق
 قالىر. مىثال: ياقراق، ساق، يوز (اوز)، تولو (دولو)، اوىخو (بوخو)، يوق (بوخ)، تان (دان)، تون (دون)، بىرلن (اىلە)،
 اگنى (اگىنى)، يىغلاماق (اغلماق)، تولانماق (دولانماق)، دوتماق (توتماق)، اوت (اود)، و ساىرە.
 بوندىن باشقا، شاعىر اسكى تورىك سۆزلىرىنى دە بىنرلى - بىرىندە اىشلەتمىشىدۇر كى، بۇ سۆزلىرىن چوخو آرتىق
 چاغداش دىلىمىز دە ائلا شىلمىر. مىثال: تىلبە (خىستە، مرىض)، اىرىمك (بىتمك، چاتماق)، بولماق (تاپماق)، قىلماق (اتىمك)
 اول (اۋ)، اىمەس (اولماز)، تاپقاي (تاپاندا)، آيتماق (دنىمك، سۆىلەمك)، و ساىرە.
 دىوانىندا بىعضاً دە «چ» سىسىلە اىشلەنن سۆزلىر غىنەنىە شىكىلدە «ج» حرفى اىلە
 يازىلمىشىدۇر. مىثال: جىون (چون)، آجاندا (آچاندا)، جىوكان (چىوكان)، جىالىر (جىالىر)، و ساىرە (جىونكى
 داھا «چ» گ، حرفلىرى اىشلىمگە باشلامامىشىدۇ).

هابئله مسیحي بىر قايدا اولاراق چيخيشليق حال شكيلچيسي "دان"، "دن" يئرینه «دين» شكيلچي سيندن استفاده ائدير. (چونكى جغتای لهجه سينده يازميشدير). يۇنلوك حال شكيلچيسي آ، عوضينه، "فا، قه" شكيلچيلريني ايشله دير. مثلاً: مندن (مندين)، منه (منقه) و سايره (جغتای لهجه سي).

آذربايجان ديوان ادبياتى شاعرلريندن عزالدين حسن اوغلو (۱۳ - جو عصر)، قاضى برهان الدين (۱۴ - جو عصر)، عمادالدين نسيمي (۱۴ - جو عصر)، شاه اسماعيل ختائي (۱۶ - ۱۵ - حى عصر لر)، مولانا محمد فضولى (۱۶ - جى عصر) و باشقالارى نين مسيحي يازا ديجيليعينا تاثيرى قاباريق شكيله اوزونو كؤستر مكدده دير. اونون بديعى ديلينده، اوسلوبوندا، ليريك قهرمانين سئوگيسى، كؤنول گؤزه لليك لريله، دويعو و دوشونجه لريني اويركى اوز سلفلرى ايله باغليليق و ايلگيلرى يىنى بىر طراواتله سسله نير. مسيحي نين «دنديم دندى» ايفاده سيله باشلايان غزلى عاتيق شعرلريني خاطيرلا دير. نسيمي نين بۇ سبكده يازديغى «دنديلر» غزلى له ياخيندان سسله تير.

دنديم كى درده انيله دوا دندى يا نصيب

دنديم كى عهده انيله وفا، دندى يا نصيب

- دئين مسيحي اوز سلفلرى نين نسيمه ايفاده طرزى داوام و انكشاف ائدير ميشدير.

مسيحي نين بديعى تفكر طرزينده، شعرى نين تير و اوسلوبوندا اوزان - عاشيق صنعتى ايله عضوى بىر علاقه و ياخينليق واردير. شاعرين ذوقيله سنجيب، «يسلنه ندى، تورك سؤز و ايفاده لرى، تركيب و حكمت لرى اونون شعريه مىلى بىر روح اشيا لير. جوخ و اخت مسيحي فارس و عرب سؤز و ايفاده لرى، اضافات بيرله شمه لريني اوز آددينه جئيردك، و ملازىم ععنه، ي معد و دنيمه طرزى بوسوتون دگيشير. مسيحي «آب حيوان» عوضينه حيوان سويو، «باد سحر» ين فازئيليعيندا «تان يىلى»، «بيابى»، «عوضينه»، «تولو - تولو» و سايره تورك سؤز و ايفاده لريني بئنيلىك چى بىر شاعر كيمي سنجيب شعره كئير مكله دوغما ديليميزى زنگينلشدير ميشدير.

مسيحي نين شعر ديوانى نين بو نادر نسخه سي ايلك دفعه اولاراق آشكارا چيخاريلماقلا گئنيش اؤخوجو كوتله سي نين اختيارى و نرينمه سي معوى كئچمشميزى، مين ايللىك دوغما ادبيات تاريخيميزى اؤيره نيب آراشدير ماقدادگرلى بىر تحفه اولاييلر. بۇ ديوانين نشرى و چاپا حاضر لانا مسيندا بيزه پارديمجي اولان حسين بيگ اولدوز تيريزلى به، پروفوسور غ، بيگدلى و دوكتور حسين صديقه اوز درين تشكور و متندار نيغيمي بيلديريرم. □

تصحیح

در شماره گذشته مجله وارليق در مقاله اى تحت عنوان "زندگى حاج حسين آقا نخجوانى" نام گردآورنده كتب خطى حاج حسين آقا نخجوانى از طرف مولف مقاله اشتهاها آقاى ديانت ذكر گرديده كه بنا به گفته آقاى طبرى رئيس كتابخانه مىلى تبريز صحیح آن آقاى رسول فتحى مجد مياشاد. بدینوسیله از خوانندگان عزیز مجله پوزش مى طلبیم.

آذرى توركجه سى، قيسا صائتلى دىل كىمى

□ يازان: دوكتور م.ع. فرزانه

آذرى توركجه سى گراممى نىن سس بىلگىسى بۇلومونده يتر آلان اۇنملى مسئلهلردن بىرى، بۇ دىلده ايشلەنن صائتلرين قيسا سۇيله نيشلى اولماسيدير. دىلین فونتيك قورولوشوندا صائتلرين سس اويوشومو(آهنگ قانونو) قدر اهميته ماليک اولان بۇ خصوصيت، دىلین عمومي هارموني سينده، باشقا دىللردن بۇ دىله گلن آليتما سۇزليده و بوندان علاوه آذرى توركجه سى نىن شعر اولچولرينده اوزونو چۇخ قاباريق شكيله گۇستر مكدەدير. ايديز مسئله دير، آيرى - آيرى دىللرده صائتلرين سۇيله نيشى اوزون(چكىملى) و قيسا(چكىمسيز) و حتى هم اوزون و هم قيسا دا اولايبلر. بىر صائتين اوزون يا قيسا سۇيله نيشلى اولماسى اۇنون سۇيله نيشينده اولان سس دورومونون آز يا چۇخ اولدوغو ايله اولچولور، باشقا سۇزله دنسك. صائت اغيزدان بىر چيرپيدا چيخيرس - قيسا، لاكىن چكىليرسه اوزون اولور.

آذرى توركجه سى اساس اعتبارايله قيسا صائتلى دىلدير. بو دىلده هم بوتون صائتلر(ايستر قالين يا، ايوسترسه دوداقلانان يا دوداقلانمايان)، هم ده سۇزلرين قۇرولوش بۇلوملىرى اولان هجالار(ايستر بىر سسلى يا سسلى و ايوسترسه ده قاپالى يا آچيق هجالار) بىر پارا استثنالارلا برابر، عموميتله بىر چيرپيدا سۇيله نيشلير.

صائتلرين قيسا سۇيله نيشى بالئيز تورك منشالى سۇزلرده يوچ، حتى بىر جوح باشقا دىللردن آليتما سور اوزونو گۇستر مكدەدير. بۇ كىمى آليتما سۇزلرده بىر چۇخ حاللاردا صائتلر اوز اوزون سۇيله نيشيني الدن و نىريب قيسا سۇيله نيش حالى تاپير. مثال اولاراق فارسجادان آذرى توركجه سيمه كنجس: آباد(abad)، آزاد(âzad)، آدم(âdem)، اواره(âvare)، آمووره(abğure)، دوست(dûst)، كوسه(kûse)، ميخچه(mixçê)، ساعت(saet) و بوزلرله بۇ كىمى سۇزلر آذرى توركجه سينده: آساد(abad)، آزاد(azad)، آدام(adam)، آوارا(avara)، آموورا(abqora)، دوست(dost)، كوسا(kosa)، ميخجا(mixça)، ساعات(saet) شكليده سۇيله بيلير.

البته، فارس دىلى آشاغيدا گۇره جگيميز كىمى هم اوزون و هم قيسا صائتلى دىل اولدوغو اوچون آذرى توركجه سيندن بۇ دىله كنجس سۇزلرده بىر چۇخ حاللاردا قيسا صائتلر اوزون صائتلره چئوريلير. مثال اوچون آذرى توركجه سيندن فارسجا ياكنجس: چاخماق(çaxmaq)، چاپار(çapar)، چاتما(çatma)، باجاناق(bacanaq)

ساجا (baca) خانین (xatın)، دارغا (darğa)، قاشیق (qəşıq)، قاتیق (qatıq)، یارق (yaraq) کیمی سۆزلر فارسجادا چخماق (çexmaq)، چاپار (çapar)، چاتمە (çatme)، ناچناق (bacenaq)، باجه (bace). خاتون (xâton) داروغه (dâruge)، قاشق (qaşoq)، قاتق (qatoq) یارق (yaraq) شکیلینده سؤیله نیلیر:

اذری تورکجه سی نین قیسا صائتلی دیل اؤلدوغو و بۇ مسئله نین دیلین فونیتیک قورولوشوندا اؤلدوقجا اؤنملی یئر آلدیغی اوچون اوتوز ایل بوندان اول جنوبی آذربایجاندا نشر اندیلیمیش «مبانی دستور زبان آذربایجان» اثرینده بو مسئله یه یئر وئریلدیگی حالدا، داها سونراکی ایللرده یازیلان دستور کتابلاریندا مسئله اؤرتولو بوراخیلیمیشدیر. بۇ گرامر کتابلاری ایچریسینده نمونه اۇلاراق اوچ اثر دن آد آپارماق یئرینده اولور. نشر تاریخی جهتیندن ایلکین سایلان و ۱۳۶۸ - جی ایله تبریز دانشگاهی طرفیندن نشر اندیلن مرحوم تیمور پیر هاشمی نین یازدیغی «آذری دیلی نین گرامری» اثرینده مؤلف فایدالاندیغی منبعلرده یوخاریدا آدی گنجن «مبانی دستور زبان آذربایجان» دان آد آپاردیغی حالدا، یالنیز هجالارین نوعلرینه (هجانین بیر صائت و یا بیر صائت و سیر نئحه صائتدن تشکیل اؤلدوغونا) اشاره اتمکله مسئله نی توکتمیش و آذری تورکجه سی نین قیسا صائتلی دیل اؤلدوغو ن اساساً اشاره ائتمه میشدیر.

ایکینجی اثر، یعنی «معاصر اذری ادبی دیلی» اثرینده حؤرمتملی دوکتور محمدتقی رهبانی، اساساً «مبانی دستور زبان آذربایجان» نی ظاهراً گوردن کنجیرمه بی لازم گؤرمه میس و بو، گؤره ده کتابا یازدیغی مفصل کتائسناسیق فهرستینده حتی بیر سیرا شعر مجموعه لریندن قایناق کیمی آد آپاردیغی حالدا، بۇ مأخذدن ادا مارامیش و بنه لیکه ده هجالارین سس قورولوشو جهتیندن نوعلرینی بیر آزا داها گنجیش گؤستریدیگی حالدا، صائتدرین قیسا سسلی اؤلدوغو مسئله سینی اؤرتولو بوراچمیشدیر.

اما اوچونجو اثر، یعنی حؤرمتملی اسماعیل هادی نین «ترکی هنر است» ادلی آذری تورکجه سی گرامرینه اختصاص وئریدیگی کتابیدا، مؤلف صائتلر بۆلومونده قالین و اینجه صائتلرله اؤزون و قیسا صائتلری بیر آنلامدا گؤرموش و بنه لیکه ده آذری تورکجه سی نین قیسا صائتلی و قیسا هجالی دیل اؤلدوغونو آیدینلاشدیرمامیشدیر. گؤرونور آقای هادی ده اثرینی یازماقدان اول، «مبانی دستور زبان آذربایجان» یه باش وورماغی لازم سانمامیشدیر.

حالیوکى «مبانی دستور زبان آذربایجان» نین بیرینجی جلدینده ایکی یئرده:

۱ - مقدمه ده، تورک دیللی نین عمومی خصوصیتلریندن دانیشارکن،

۲ - سسلر بۆلومونده صائتلرین خصوصیتلریندن بحث اندرکن، بو مسئله نین اوستونده دایانیلیمیشدیر.

بو ایکی یئرده وئریلن آچیقلامالارین خلاصه سی بنه دیر.

«آذربایجان دیلی، باشقا تورک منتألی دیلر کیمی، قیسا صائتلی بیر دیلدیر. بو دیلین اصیل سۆزلرینده بیر پارا سس حادثه لریندن یارانان اوزون صائتلر گؤرونورسه ده، صائتلر ایستر تکلیکده و ایستر سه ده بیر یا نئجه صائتین انتراکی ایله تشکیل وئریدیکلری هجالاردا سؤیله نیس شکیللری اساساً قیسا دیر..»

آذری تورکجه سینده اوزون صائتلر اولسا - اؤلماسا اؤزونو آلیتما سۆزلرده گؤستریرکی، بونودا یوخاریدا وئریلن مثاللاردا اؤلدوغو کیمی بیر چوخ حاللاردا دیل اؤز طبیعی سؤیله نیش اوسلوبونا تابع اندیر.

آذری تورکجه سی قیسا صائتلی دیل اؤلدوغو حالدا، عرب و فارس دیللی اؤزون و قیسا صائتلی دیلنلر دن

ساييلىرلاز.بو ايكي ديلده اوچ صائت يعنى «آ»،«او» و «اى» اوزون و اوچ صائت يعنى «ا»،«او» «ا» قيسا سؤيله نيشلى دير لر.

صائتلرين سؤيله نيشينده (سس هارمونيسينده) اولان بو سئچگينلىك كلمه لرى تشكىل ائدن هجالارين سؤيله نيشينده تاثير پوراخير. آذرى توركجه سينده هجالار ايستر تكجه بير صائت و يا بير صائت و بير يانئچه صامتدن يارانير سا، اونلارين سس اولچوسو آشاغى - يوخارى عيني دير. حالبوكى، عرب و فارس ديللرينده اوزون و قيسا صائتلرين اولماسى، بو ديللرده هجالارين اوزون و قيسا هجالار شكلينده اورتا يا چيخماسينا سبب اولور. هجالارين سؤيله نيشينده اولان بو سئچگينلىك، بۇ ديللرده شعرين وزن و هارمونيسينده ايكي آيري جا اولچو اولوبو اورتا يا چيخارير. آذرى توركجه سى سس چكىمى باخيميندان اوخشار و بير نوع هجالى ديل اولدوغو حالدا، عرب و فارس ديللرى ايكي نوع، اوزون و قيسا هجالى ديللر سراسيندا دورورلاز. بونا گوره ده شعرين طبيعى اولچوسو آذرى توركجه سينده هجا، لاکين عرب و فارس ديللرينده عرض ايله اويغوندور.

سينيق گوزگو

□ رافيق واقف اوغلو

نه ياخشى گؤزومده توکو گؤرورسن
سن منى هميشه ايكي گؤرورسن

عؤمرو بير كيليدسيز قاپى قدرميش.
قىريلميش دويمه نين ساپى قدرميش.

قالميشام بير ايستى باخيشا محتاج.
اوداكى بير داملا ياغيشا محتاج.

اؤد اول، اوره گييمي داغلا قاداسى!
دى گل اؤز گونونه آغلا قاداسى.

سن كى چيگنيمده كى يوكو گؤرورسن
هله كى سن منى ايكي گؤرورسن.

سن كى سئچنميردين آغى قارادان
من سنين گؤزونده سنينق گوزگويم

جيف جاوان اولدو بو سغودا حيف،
سنين ايلقارين دا، صداقتين ده

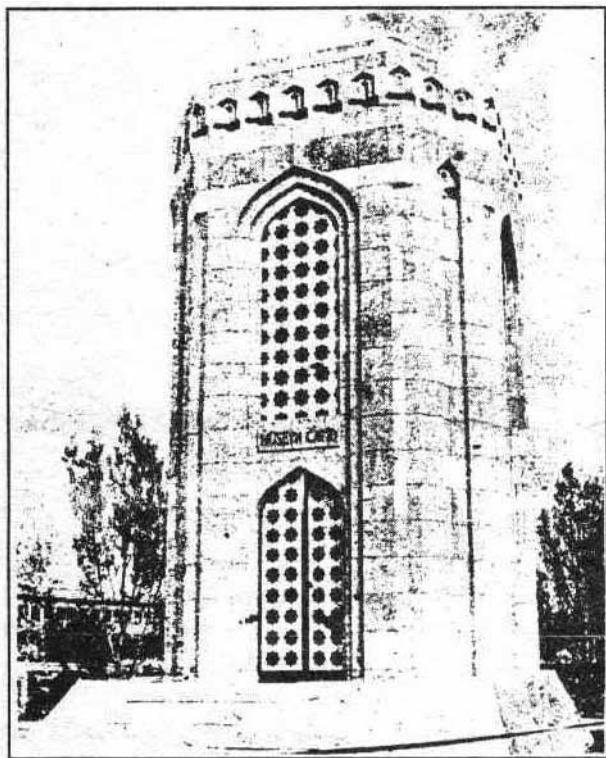
سنسيز بو دونيانين دردى، غمى يم
دۇداغى چاتلاميش تۇرپاق كيمي يم

منه گؤيلر قدر اوزاقسان، اوزاق
واختيندا اؤزونه گون آغلامادين

سن كى سئچنميردين آغى قارادان
هله كى سنينچون سنينق گوزگويم

● نخجواندا «حسین جاوید» مقبره‌سی نین آچیلیش مراسمی

حسین جاوید (۱۹۲۴ - ۱۸۸۲ م) ۲۰ - جی عصر آذربایجان ادبیاتی نین خصوصاً آذربایجان ادبی رومانئیزی نین ان گزورکملی نئماینده لریندن بییری اولموش و ایسک دفنمه اولاراق آذربایجان

نئورکجه سینده منظوم درام اثرینی (نمایشنامه) او یازمیشدیر.

جاوید بوتون حیاتی اجتماعی عدالت و خلقی نین آزادلیغی یولوندا مبارزه یه حصر اتمیش و نهایت ۱۹۳۷ - جی ایله استالین نین قانلی تصفییه سینده یاخالانیپ، سبیری یه سورولوب و آلتی ایسک اشکنجه اولوندوقدان سونرا زنداندا ایکن سؤیوقدان دؤنوب شهید اولموشدور. ۱۹۸۲ - جی ایسده جاویدین جنازه‌سی حیدرعلیفین تشبوتو ایله آذربایجانا گتیریلیمیش و اوز آنا یوردو نخجواندا باسدیریلیمیش و اونون یوز ایلیگی قید اولونموشدور.

• بۇ ایل آبان آیی نین ۸ - ده ایسه (اوکـتیا برین ۲۹) «حسین جاوید» مقبره‌سی نین طنطنه‌لی آچیلیش مراسمی کئچیریلیمیش و ایران طرفیندن

حیدرعلیفین دعوتلیسی اولان دوکتور جواد هیئت بو مراسم ده اشتراک اتمیش و حسین جاوید حقیقنده نطق سؤیله میشدیر. بورادا همین چیخیشی بیرلیکده اوخویوروق:

حۇرمتلى پىرىزىدنت!

حۇرمتلى توران خانىم، غىزى باجى - قارداشلار!م

ھەر شىئىدىن اول. اجارە و ئىرىي حۇرمتلى پىرىزىدنتە مىنى باكى يا و بو مىراسىمە چىاغىر دىغىنا كۆرە نىسكور و سىدار لىغىمى بىلدىرىم. اىستە بىرىمكى، اىرانداكى قارداشلار بىمىزىن، باجىلار بىمىزىن سىلاملار بىرى و خىر - دو غالارى بى سىزە چاتدىرام.

من چوخ سئودىگىمىز بۇ يوك شاعىرىمىز حىسنى جاويد حقىندە بىر - اىكى سۆز دئە جىگم. چونكى من بوندان ۱۷ اىل اول «وارلىق» ژورنالىندا و يازدىغىم «آذربايجان ادبىيات تارىخى» نىدە حىسنى جاويد بىن تىرجىمە حالىنى يازمىشام.

حىسنى جاويد نىخجوانلى دىر. نىخجوان آذربايجانى، توركىەنى و اىرانى بىر جەتدىن بىرلشدىرىن بىر نىقتە، منىقتە دىر. جاويدىن شىرلىرى بۇ اوچ اۆلكەنى بىرلشدىرىمكە بىر بىر، بوتون بىشرىتە، انسانىتە خىدمت ائتمىشدىرى. مىنىم تانىدىغىم حىسنى جاويد حىياتىنى حىقىقت، عدالت، آزادلىق ايشىنە حىصر ائتمىش و نىهايت بۇ يۇلدا شىھىد اۆلموشدور. اۇنا كۆرە دە حىسنى جاويد آذربايجان شاعىرى اۆلماقلا بىر بىر، اسلام دونىياسى نىن و بوتون بىشرىتىن شاعىرى دىر.

بۇ بۇ يوك شاعىرىن قارىشلاشدىغى ظولمە، فاجىە بە ھامىنىز شىھىد اۆلماسانىز دا، اۇنون بارە سىندە ائشىتمىسىنىز. من ۱۹۴۴ - جو اىلدە يازمىش «آذربايجان ادبىياتى تارىخى» نىدە اۆخوموشدوم كى، گوىا جاويد خلىقنە ياد، دىلى يابانجى، بورژوا بىر شاعىر دىر. آنىچاق ھىمىن كىتابىن ۱۹۶۹ - جو اىلدە چىخان بىنى نىشرىندە، بىنى حۇرمتلى حىدر علىف ايش باشىنا گلىدىن سونرا يازىلان «آذربايجان ادبىياتى تارىخى» كىتابىندا جاويدىن آذربايجانىن ان كۆركىملى شاعىرلىرىدىن بىرى و خلىقى نىن اوغلو اۆلدى و غوتو اۆخودوم، اۇنون تىرجىمە حالىنى يازدىغىم زامان بونلارىن ھەر اىكىسى حقىندە صىحت آچدىم. اورادا تىللىل آپارار كىن ۱۹۶۹ - جو اىلدىن سونرا چىخان كىتابدا حىسنى جاويدىن حىقى سىماسى نىن و ئىرىلدىگىنە اىشارە ائتىدىم.

حىسنى جاويدىن جىنازە سىنى بورا يا گىتىرىن و اۇنون اوچون بورادا مقبرە تىكىدىرىن حۇرمتلى پىرىزىدنت حىدر علىف حىسنى جاويدە يالنىز بىر شىخىس كىمى حۇرمت و احترام بىسلە مىر. حىسنى جاويد خلىقى نىن شىر، صىنت تىمئالى دىر و او، آزادلىق مفكوره سى يۇلوندا شىھىد اولان ملت قىرمانى دىر. تصادفى دىگىلدىرىكى، حىسنى جاويد «جاويد» تىلخوصونو سىچمىشدىرى. چونكى اوزو دە بىلىردى كى، آپاردىغى مبارزەلر و ياراتدىغى شاه اىرلر اونو اىدىتە قووشدور و جاقدىر. «جاويد» فارسجا «ابدىت» دىمىكلىرىر. اىدىتە قووشان شاعىرىمىزە بىلە حۇرمت كۆستىرىمك مىننىمىزە، انسانىتە، شىرە، ادبىياتا و آزادلىق يۇلوندا اۆلمىگە حۇرمت كۆستىرىمك دىمىكلىرىر.

من سىزىزى و ائىتىنىزى چوخ ائماق اىستە مىرىم. آنىچاق گىنجلرە خطاباً حىسنى جاويدىن يازدىغى بىر شىرە بورادا اوخوماق اىستە بىرىم. چونكى حىسنى جاويد بو شىرە نىدە مفكوره سىنى اۆگود شىكلىندە گىنجلرە چاتدىرىمىشدىرى:

- قوزوم، ياوروزم! آدين نه دير؟
- گولباھار.
- پكى، سنين آنان،
- بابان وارمى؟
- وار
- ناسيل، زنگين مى دير بابان؟
- اوھت ، زنگين ، بېگزادھ...
- اۋيلھ ايسھ، گئيدىگين گئيم
- نئچين بۇيلھ سادھ؟
- يوخمو سنين اينچى لرین
- آلتون بيلرزىكلرين؟
- وارانفنديم وار... لاکين
- معليميم هرگون سۇيلر، بونلارين يوخ قيمتى،
- بیر قيزين آنجاق بيلیگی دير،
- تميزليک دير زينتى،
- چوخ دوغرو سۇز... بۇ دونيادا
- سنين ان چوخ سئودىگين
- كىمدير، قوزوم، سۇيلھ رمى سن؟
- ان چوخ سئودىگيم ايلکين او آلاھ کى
- يئرى - گۇيو، انسانلارى خلق ائيلر.
- باشقا سئودىكلرين ناسيل، يوخمو؟
- وار...
- كيمدير اونلار؟
- آنام، باپام، معلميم،
- بیر ده بوتون انسانلار...

«جاويد» محبتى

□ يازان: انور اورون

آذربايجان شاعر و دراماتورقو حسين جاويدين (۱۹۴۱ -

۱۸۸۲م) بدىي ياراديجيلىغى نىن ماياسىنى انسان سئوگىسى و

محبتى اۇلوشدورور. اۇنا گۆره، دونيادا سئوگى دن يوكىك

ده ير يۇخدور. بۇ آنلايشلا اۇ، دىل، دىن، عرق كىمى

اۇزه للىكلره اۇنم وئرمه دن بوتون انسانلارى

سئوگى نىن مونس قوللارىندا خوشىخت گۆرمه يى

آرزولايير. جاويد بشرى عالمده سئوگى نىن حاكىم

قىلىنمادان موتولوغون (خوشبختلىگىن)

ساغلانماسى نىن مومكون اۇلماياجاغى آنلايشى ايله

جهانشمول و ابدى بير محبتىن تاسسىنى آرزولايير. بۇ

سببله او، سئوگى نىن تاسسى اوچون اوزونو ايتانيلماز

اضطرابلارا سوروكله ميشدير.

جاويد، بشرى عالمده مادى حرص و ذوقلر اوچون

انسانلارين سئوگى دن اوزاقلاشمىش اۇلمالارنى درىس بير كۆنول

سىزىلتىسى ايله قارشىلاير. ذاتا انسانىن يارادىلىش غايه سى ده بۇ استقامتده دير. يعنى كۆنوللر نىن سىنمادان عدالت

و خوش گۆرو (مسامحه) نون تاسسى اندىلهرك انسانا ياراشير بير ياشاننى نىن تامين اندىلمه سى دير. انسانلىغىن

يارادىلىشىندان اعتباراً بۇ مفكوره دن آيرىلان انسانلىق ناحق يثره بير - بيرلر نىن قانىنى توكوب، لازم اۇلمايان

مفكوره لر اوچون بير - بيرلر نىن ظولم اندهرك اضطرابلار ياراتماقدا ديرلار. بۇ دوروم ايسه جاويد اوچون قبول

اندىلمز بير دورومدور. اۇ، بۇ باخشى طرزىله يونس امره جيزگىسىنه ياخىنلاشير.

جاويد كائىناتدا انسانى ان اوستون ده برده گۆرور. بۇ سببله اۇنون مراجعت يثرى دايمعا انسان وجدانى

اۇلموشدور. بير ياندىن اۇ، گۆزه للىگى آلاسه سئوگىسىنده بوخ اۇلمادا آرايان كۆنول شاعرى فضولى دن، يارادان نىن

گۆزه للىگىنى كائىناتداكى جانلىلاردا گۆرمك ايسه داهى نىسىمى دن فرقله نىركن ديگر ياندىن انسانىن كۆنلونه ده بير

ونرىشى ايله، صمىمى بير سئوگى آنلايشى ايله يونسه، آلاهي ن يثر اوزونده گۆزه للىكلر نىن آرزولاماسىله ده

نظامى به، يثر اوزونده كى پىس لىكلره بير چاره تاھمايىب گۆى اوزونه قالخماق اېسته مه سببله ده فضولى به،

ياخىنلاشير.

اۇ، سئوگى و محبتىن انسانىن كۆنلوندن، وجدانىندان گىچدىگى دوشونجه سببله انسانىن بوتون ده يرلر دن اوستون

بیر یارادیلشیا صاحب اولدوغو اینانچینداذیر.بۇ سببیله انسانلار آراسیندا سئوگی و محبت نسیمی نین مطلقاً اسدیریلمه سی گرە کدیکی فکری ایله تصوفی بیر آنلایشا و انسان کۆنلنون قیریلماسی ایله بوتون دیرلرین آلت - اوست اۆلاجاغی اینامی ایله یونس خطینه یاخینلاشیر.یونس امره:

بیر کز کۆنول ییخدین ایسه بۇ قیلدیغین ناماز دگیل
یتیمیش ایکی ملت داخی الین - اوزون یوماز دگیل^(۱)

بله جه جاوید،یونس کیمی بوتون دیرلری انسان کۆنلونده آختاریر.بوندان اۆترو دورکی انسان وجدانی بختیارلیغین تأسیسی اوچون واز کئچیلمز بیر مراجعت یشی دیر.

جاوید،مادی حرص و کئچجی ذوقلر اوغرونا انسانلار آراسیندا فاجعەلر یارادیلماسینا،انسانلارین حقوقونون چئینه نیب ظولمه تابع توتولمالارینا نغرتله قارشى چیمخیر.گئیش بیر مقیاسدا انسان حقوقونو تدقیق اندیر.اۆنون فلسفه سی یاشادیغی سرحدلری آشارق جهانی لیک قازانیر.بۇ سببیله «آذر»منظومه سینده مصرلی و روس قادینلارین مدنی کئچینن اوروپادا معنویت سیزلیگه،ظولمه تابع توتولمالاری اؤنو راحتسیز ائده رکن دیگر یاندان آنادولونون امپریالیست اشغالی ایله چئینه نمه سی جاوید اوچون درین بیر اضطراب اؤلوشدورور.بۇ اضطرابلارینی «ابلیس» درامیندا درامانیزه اندیر.اؤ، هانسی سببیله اولورسا اولسون انسان قانی نین تۆکولمه سینه،انسانلارین بیر - بیرلرینه ظولم ائتمه لرینه شدتله قارشى چیخاراق قان تۆکمک هوسی ایچریسینده کی انسانی وحشی بیر جاننا واردان داها آشاغی گؤرور:

«بیر قضیلت سه اۆلدوروب - اۆلمک
جاناوار بیزدن اشرف اۆلسا گرەک»^(۲)

دیگر یاندان انسان وجدانینا گرە کلی اۆنمی و نرمة ییب،فاجعەلر تۆره دن،انسانلاری اضطرابلار ایچریسینده ایته له مکدن ذوق آلان انسانی وجدانسیزلیقلا اتهام اندیر:

«اونلار،ای واه،او سفیل انسانلار،
قلبی،وجدانی سؤنوک قاپلاتلار»^(۳)

عُلوی حس لردن،محبت آنلایشیندان اؤزاقلاشاراق منفعتینی انسانلارا ظولم ائتمکده گۆره ن انسانی دا «ابلیس» دن داها بیس بیر درجه ده دیرلندیریر:

«یا هر کسه خائن اولان انسان نه دیر؟
- ابلیس...»^(۴)

بله جه جاوید،بشری عالمده کی ییسلیکلرین تک قایناغی اۆلاراق انسانی،دولایسی ایله انسان وجدانینی گؤرورکن بوتون مسؤولیت لری ده یئنه انسانین وجدانینا یوکله ییر.گۆزه ل خصیلتلر ایله یارادیلیمیش انسانین،گۆزه للیکلری و انسان محبتینی بوراخیب ظولمو سئچمه لرینی شاعر بیر تورلو آنلایا بیلمیر.اونا گۆره

۱- دوقتر مصطفی تانجی،یونس امره دیوانی،آنکارا - ۱۹۹۰ - جلد ۲ - ص ۱۷۳.

۲- ت.جاوید،ج.جاویدین ۴ جلدده سئچیلیمیش اثرلری،باکی ۱۹۳۸،ج.۲،ص.۲۶۲.

۳- یئنه اورادا - ص ۳۲۴. ۴- یئنه اورادا- ص ۳۴۲.

انسانلاردا وجدانى اۆلچو پوزولدوغو زامان جامعه ده فاجعه لر اۆزونه يتر ائده جكدير. بئله جه ده انسانلار وجدانسيزليغين پنجه سينده اضطرابلار ايچر يسينده قيور يلا جاقلا ر. بۇ سببيله اۇ، انسان وجداتى نين سۇن درجه كۆزەل ده ير لر له زنگينلشمه سى گرە كديگينى مدافعه ائد ير. نه يازيق كى بشيرى عالمده مختلف سببلره ياغلى اۇلاراق بۇ ايدنالىن گترچك لشمه سى چتتين دير. حتى مومكون دئيبيلد ير. ائله بۇ سببيله دونيادا عمومى مقياسدا بير محبت، خوش گۇرور (مسامحه) و سئوگينى تاسيس ائتمك ده امكانسيز دير. بونا باغلى اولاراق جمعيت و توپلوملاردا سئلر كيمي انسان قانى آخماقدا دير:

«سئلر كيمي آخماقدا قيزيل قان

جانلار ياخار، ائولر بيخار انسان!...»^(۱)

جاويدين فلسفى آنلايشينا، يئامينا گۆره، بئله بير فاجعه لر دونياسيندا كى پيس ليكلر له راضىلاشماة، مومكون دئيبيلد ير. بۇ فاجعه لر ه بير چاره تاپماي نيجا دا اۇ، دونيادان نغرتله بئويوك بير آرزو ايله گۇيلر ده (آلاھين معنوياتيندا) اۆزونه يتر آختارماق زوروندا قالير و تصوفى بير آنلايشنا يۇنه لير.

«يئرلر ده سوروندوم، يئتيشير، گۇيلر ه قالدير

ديئد ير قۇجاغيندا

قالدير منى، تا گۆرمه يم انساندا كى ظولمو

باخ، يئر اوزو اينلر.»^(۲)

جاويد، انسانلار آواسيندا سئوگى و محبتين ساغلانمادان دونيادا پيس ليكلرين سۇن تاپما ياغاغى، بونون سۇنوندا ايسه كائىناتدا كى هر شئيين معناسيزلاشا جاغينى ديله گيتره رك انسان وجداتى نينى مشفق اۇلماغا چاغير ير. اۆزونو ده بۇ يۇلدا بيلماز (قورخماز) بير ايگيد اۇلاراق گۇرور. وجدانلار ين پيس ليكلردن ال چكمه سى ايله انسانلىق عالمى خوشبخت ليگين دۇقۇنه وارا جاقدير. بۇ ايدنولوژى نين تاسيس ائديلمه سينده رسول رضائين دند يگى كيمي بۇ محتشم آييده نين گۆزەل، دقيق، ماراقلى و اۇزون عۇمورلو يارانماسينا بير كرپيچ قويائيندا، يوز كرپيچ قويائيندا زحمتى حۇرمت و تقدير له ياد ائديلمه ليدير.»

بۇ باره ده انسانلىغين سئوگى دنيزينده خوشبخت ياشايا بيلمه سى يۇلوندا بۇيوك امك وئرن جاويدى ده انسانلىق منت و سايفى ايله آنا جاقدير.

۱ - يئنه اورادا - ص ۲۵۴.

۲ - يئنه اورادا - ص ۲۵۴ - ۲۵۵.

ياس ايچىندە تىۋى

نەشى ارى حسين جاويدىن توربەسىنە كۆچۈرۈلن مشكناز خانىمىن روھونا

جاويدە قۇۋوشان بىختىنە قوربان،
بو بىختە اىلاھى پاي دىئىرم منا
منى باغىشلاسىن اوچا يارادان،
بوننا ياس دىئىرم، تىۋى دىئىرم منا

تەبوتو اۇدلاردان اۆد آلان مىلك،
وصال كۆرپوسوندىن بىردە كىچىرسىن.
كچاۋەن مېارك، تىۋون مېارك،
مىزاردان مىزارا گىلىن كۆچۈرسىن

بوننا دىفن دىئىم يانار اورە گىم،
سئوئىچىم غىمىملە بىر آشىب-داشىر.
آى آللاھ، بس نىجە فرخلىنمىم
جاويدىن تورباغى مشكنازلاشىر.

قان قانا قۇۋوشان گون دىئىل بو گون،
سىبىردە اىچىلدى قانى جاويدىن.
تىۋودور سورگوندە دۇنان سومويون،
بو گون اچىلاچاق دۇنو جاويدىن!

چۇخو حىقى داتىدى اۆتوزىنىدە،
ازىمن رۇپىنىنى وطن ائىلەدى.
عدالت سايىلان گوناھ، قان-قادا
گىلىن پالتارىنى كىفن ائىلەدى.

باشلانغۇچ ابلدى تۇيۇن قرآنلا
يامان ھاوالانىپ اىچىمدە دردىم.
تانرى باغىشلاسا، باجىم تورانلا
قبرىنىن باشىندا قۇل گۇتورىدىم

تابوتو اۆدلاردان اۆد آلان مىلىك،
وصال كورپوسوندىن بىردە كىچىرسىن.
كجاوھن مبارک، تويۇن مبارک
مىزاردان مىزارا گىلىن كۇچورسىن!

کاشغری ایله بیرلیکده

مین ایلدىن بىر تورک سۆزلىرى (۳)

چ

چاقىر: چاغىر، شراب. بوگون: چاخىر ايچىن، شراب ايچىن، چاخىرچى: چاخىر ساتان، ميخانهچى
چاخىر تىكانى: بىر تىكائىلى بىتىگى دىر. قوراق چىمىن لردە اولور. بىلكەدە اۆزوم قاينادىب چاخىر
دۆزلىتمك اوچون ايشلندىگىنە گۆرە بىلە آدلانىش!

چاقىر: دارىول. بوگون: جىغىر. داغدا حيوانىن سالدىغى ايز، دار يول، يولاق.

چاقىرى: چاغرى، چاخىر قوشو، قرە قوش.

چاقىرىشماق: چاغرىشماق، سىلشمك. بوگون: چاغىرماق = دعوت اىتمك، سىلە چاغىرماق،
ھايلاماق. چىغىرماق، چىغىرتى...

چاقماق: ياندىرما آلتى. بوگون: فندك. ياندىرماق، كىيرىت كىمى لر ایله آلىشىدیرماق. ھا بىلە: چاخماق
داشى. ھىن كۆكدىن: چاقىشماق: قىلىنچ دۇيوشدورمك (بورادا قىلىنچدان اود پارلاير) آغاجلا
ووروشماق. شاخماق / شاخىماق: ایلدىرىم شاخىماسى... (چ x ش)

چال: آلاجا، يارى آغ يارى قارا. بوگون: چال ساقل، چال باش = يارىم ياشلى

چالماق: يىرە چالماق، وورماق، سۆز و قولغا چىكمك، بوگون: وورماق، ضربە اندىرماق،
اوغورلاماق، قاپماق، موسيقى سازلارنى سىلندىرماق. چالدىرماق: موسيقى سازى چالدىرماق.
چالغى: موزىك. و...

چالاش: گۆلش، بوگون: فارسجادا = مبارزه، تلاش. تۆركجەدە: چالاشماق، چالالماق.

چالپاشماق: ووروشماق، مجادلە، چارىشماق. بوگون: چالپالماق: قابى سىلكەلەيب، سويونو
داشیرماق. چارىشماق / چىرىشماق: دۇيوشمك، ساواشماق. چارىش: مىلك كندى ياخىنلىغىندا كند
آدى.

چاناق: قاب - قاجاق، چاناق، پىمانە، بوگون دەھمن دىر. قان چاناغى = شر داغارجىغى، داوا - داوا
دئەن.

چانتورماق: جايدىرماق، فكرىنى سىر - سىر... بوگون: عاغلى جايب = عاغلىنى الدن وئرىدیر.
چاپماق: اۆزىمك، كىمك. بوگون: آتىن قاجماسى، تالامان، غارت اىتمك، يارماق، قازماق. آتى
چايدىرى - فرھاد داغى چايدى و... (فارسجايا كندەركن: چايدىن، چاول) چپوو = غارت. چاپىنچى

مىن ايلدن بىرى تۆرك سۆزلىرى

= تالانچى...

جارلاماق: آغلاماق، باغىرماق، بوگون: جارلاماق = سسلەمك، بىر مطلبى اوجادان سۆيلەيب
آندىرماق، جار چكەمك. چارچى (جارلايان) ← چارچى < چرچى: مالىنى جارلا يارات ساتان آل -
وئرچى، كند - كند گزىب، قىور - زيور ساتان (فارسجادا: جار، جار كشىدن)
چات: قىور. بوگون: يارا چاتى، يارىق، چاتلاق

چاتىر: چادىر. بوگون: چادىر - چتير (فارسجادا = چادر، چتر اولموش) كۆك: چاتماق
چاتماق: قوزونو قىونا قاتماق. بوگون: يىتىشمك، قوشماق، قوشدورماق، تايلىرى قوشدورماق
حيوانا يۆكلەمك ... ھمن كۆكۈن: چاتاق / چاتى: يۆك چاتان ايپ. مثل: ايلان ووران آلا چاتيدان
قورخارا! (فارسجادا: چاتمە)

چازان: عقرب، بوگون: چايان. سىملى ايلان (ز x ي)
چاو: سس، شان، شەرت، بوگون: چاوش، چووغون (كۆيدىن سسلە گلن بلا، صاعقە) چوللاماق
(سمايت، قولاي تېلىغ) فارسجادا: چاوش، چقلى كردن، چو انداختن
چپيش: آلنى آيلىق گىچى بالاسى. اولاق. (فارسجادا: چپش)

چر: زمان، وقت. بوگون: چار: بىر چار (بىر زمان) ياخشى اوخوردو، آما ايندى قوجالميش
چرىق: سرباز، سرباز صفى، آلاي، اوردو، دۆزون. بوگون: چىرى (عثمانلى نىن «يشى چىرى»
اوردوسو) فارسجادا: «چىرىك»، اولموش. ھا بىلە: چرگە / چرگە = صف، ردیف، دۆزون. چرەكە:
قىسا ايرى دنەلى تىسپ (ساپا دۆزولدىگۈنە كۆرە بو آدى آلپيش) قارا چىرى = ارتش خلقى ← قارا
چورلو (اغل آدى)

چرئىمك: خستەلەمك. بوگون: چرلەمك: سويوقدان خستەلەمك. حيواندا چوخ ايشلەنير (فارسجادا:
چايدىن) آت چرلەدى: سويوقدان خستەلەدى.

چرئىمك: بىر زادىن قىراقلارى يۆكولمك. بوگون: چىرمالاماق: شالوار آغىزلارنى يۆكەمك،
آرخالىغىن قوللارنى يۆكەمك (بىر ايشە گىرەدىن بىلە ائىتمك) چىرمالانماق: بىر ايش اوچون
حاضرلانماق (آستىن ھارا بالا زدن)

چرتىلمك: بوخ اولماق، اوزاقلاشماق، الدنچىخاق. بوگون: چرئىمك: سازئىماق، منحرف اولماق،
دامداكى آغاج لاركىمى زادلارنى يىرىدىن اويناماسى: تىرىن باشى دووار اۋستەن چرئىدى.
چوپان: كىدۇدانىن يانچىسى. گىزىر. بوگون: چوبان = داوار اوتاران.

چوزىن: مىس، كئەنەمىس. بوگون: چودان = برک دىر (د x ز اولموش - چوزىن x چودىن < چودان)
چوقماق: چۆكەمك. سۆزولوب انىمك، دىزە چۆكەمك. قونماق. بوگون: چۆكەمك = اوتورماق، يىرە
باتماق (قالىن سىلى ايلە: چوخور = چۆكەك، باتمىش يىر) دىزە چۆكەدو = دىزى اۋستە اوتورودو.
چۆكۈنتو: قاين دىيىنە اوتوران زادلار (تەنشىن).

چوماق: آغاج، چلىك، دەگەنگ، چوماق (فارسجادا: چماق) مثل: دلى دلىنى كۆرەندە چوماقىنى
يان توتار (گىزەلەدر).

اسماعیل ھادی

چومماق: سویا باتماق، دالماق، جومماق. چومورماق: جومورماق، سویا باتیرماق، چونماق: یویونماق. بوگون: جومماق = سویا باتماق. چومور (چامیر = پالچیق) چیممک < چیممک: سویا باتارکن یویونماق، حمام ائتمک، یویونماق. چیمیز مک / چیمدیر مک = یویونماق. چۆپ: تورتا، چۆکتوتو، قاین دیبینده قالان زادلار. بوگون: آغاج نارینی. چۆر - چۆپ = زیر - زییل (خس و خاشاک).

چۆقن: توپ وورماق اوچون اوچو اگری آغاج (فارسجادا: چوگان اولموش). چۆمچە: قازاندا آش قاریشديران بۇيوك قاشيق، كفگیر. مثل: قازان دندی: دیسیم قیزیلداندیر. چۆمچە دندی: دولانیب چیخیمشان (ذاتی تانیرام) چۆمگن: جیم، چیملیک (چومماق - جیم سۆزلی ایلە توتوشدورون. هامیسیندا «سو» واردیر) چیچلاق: ان کتچیک بارماق، جۆلو بارماق. بوگون: چۆچەلە بارماق چیبیق: یاش بوداق، چوبوق. بوگون: چوبوق = نازیک اوزون ال آغاجی. یون چوبوغو. ائله جەدە: مۆشلوک. سیغار چکک اوچون امزیک (فارسجادا: چیق اولموش) چیت: آلاجا ناخیشلی چیندن گلن اییک پارچا. بوگون: چیت پارچاسی. چیق: قامیش قسیمیندان بیر اوت. بوگون دە همن معنادیر. بو اوتدان بیر چشیت اورتو توخونور، ائلات لارین چادیر دۆورە سینە چکیلیر. بونا گۆرەدە کۆچری لیرین ائولرینە «آلاچیق» دئرلر. چیل: چیل، دریدە لکه. بوگون: چیل - چیل = خال - خال، چیل تویوق، چیلە بۆلبول... چیلە مک: یاشارتماق. بوگون: سو سەلە مک. گۆز یاشی توکمک. چیقنە مک: تیکمک، سیریماق، قیزیل ساپلا اییک اۆزۈنە ناخیش تیکمک. بوگون: چشینە مک = گو مک، گوەلە مک، دیشلە مک، دیشلە ییب یشک. چیقیت: پامبیق دنە سی. چیت.

چیم: بیر نوع اوت. بوگون. وریانی باغلايان بیر بئل آغزی قدری اوتلو پالچیق. وریان آغزی. سن اونون وریانی نین چیمی دگیلسن = اونا حریف اولانماسان. چیر: یاغ. بوگون: «یسی، قوی جانیوا جیرگک اولسون!» (قدرت وئرسین) «سیخدی جیرگین چیخارتدی»... کیمی سۆزلردە ایزی قالمیش.

س

ساتقاشماق: توش گلکک، قوشماق. بوگون: ساتاشماق. گۆزۈم گۆزۈنە ساتاشدی = قارشى چىخدىق
ساج: ساج، تاوا
ساج: ساج، تئل ← ساجماق: داغیتماق، سېمک، سېلە مک. افشان ائتمک. بوگون: ساجاق = تۆک و ایپ دستە سی، ایشیق تئل لری، شعاع. (فارسجادا: ساجمە = ساجما: قیرما، نارین گوللە جیک لری) ساجلی = هۆرۈکلۈ. اوزون تۆکلۈ.
ساجرماق: سیجرماق، آتین بئلینە قوش کیمی سیجرادی، اۆستۈمە قان سیجرادی... سارسال: سوسار، کیچیک بیر چۆل حیوانی، دریسی گۆزەل اولور.

اسماعیل ھادی

ساق: ساغ، سالم، شیرین، ساغلام، جیلغا، تمیز، خالص، درک، آنلاش، عقل.
ساقدیچ: ساغدیش، دوست
ساسیماق: قوخوماق. بوگون: ساسیماق = ییئتی لردە قوخوماق، قالب دادی دگیشلمک، ایلمک
ساقین: ساغمال، ساغین، سۆد وئرهن حیوان.
ساقینماق: سانماق، ظن ائتمک. بوگون یازی دیلینده: ساغینماق: چکینمک، یان دورماق. ساغین:
دقت ائت، حذر ائت.
ساقیز: پالتارا بولاشان زادلار. ساقیز. بوگون دە ھمن دیر: ساقیزنی اوغورلاماق = محبتینی چکمک،
اؤرونە مایل ائتمک، تولاماق، باشدان چیخارتماق.
ساقناقو: قوروموش قایق. بوگون: ساغناق: الک - قلیبرکیمی لرین آغاجی. یارانین قوروموش قاپاغی،
کۆزمە
ساغری: دری، قایق. بوگون فارسجادا: بیر نوع دری. تۆرکجه دە: اونبا اوستو، کفل (مالدا ایشلەنیر)
دری معناسیندادا گلیمشیدیر. مثل: ائشگین قولاغی ساغریچیا (گۆنچویە) قازانجیدیر!
ساقورماق: سو ایچیرمک، سۆزدوروب قوروتماق. تۆپورمک. عاشیق علسگرین شعرینده «سپمک»
معناسینا گلیمش:
عسگر، سن دل مرغونه (گۆنول قوشونا) ساغیر، دن (دن سپ)
مولام، محبتین کسمز، ساغ اردن (دوز انساندان)
ساک (ساق): سایق، آییق، هوشیار.
ساک - ساک: کئشیکچیه «آییق اول - آییق اول» دئمک افادە سینی وئرهن بیر سۆز (بوگون فارس
اوساق لاری نین گیزلنباچ اویونوندا «شو ابة» یئرینە دئدیکلری سۆزدور. ساقینماق، ساخلاماق
سۆزلری نین کۆکو دئمک دیر.
ساقلاشماق: گیرلمک. بوگون ھمن کۆکن: ساخلاماق: حفظ ائتمک (تۆرکجه دە: گیزلتمک) مثل:
- حلا سامی - گلر زامانی
ساقاق چە. ساقال = ساقال
سال: قایق. کلک. بوگون کلک قایغی، هر بیر تاختازادە، لحد داشی. ساللیق: تاختا داشی بول اولان
بیر سال لار آلتینا گتیدی = اؤلدو، قبرە قویولدو. کرهمنی سال - سال (تاختا - تاختا) کسیدی. «کۆرو
قوروتدو. سالی (قایغی) یاندىردی موغام» (وھابزادە) کۆز = کۆز چایی.
سام (سم، ام): درمان، داوا - ساملاماق: ساغاتماق، درمان ائتمک. بوگون دیزمار کندلرینده:
ساملاماق = قالخیزماق، دیریتمک، جانلاندىرماق.
سامسیتماق. اینجیتمک. بوگون: سینسیتماق = اینجیمک، سینسیتماق = اینجیتمک
سان: سای، تعداد، اعتبار. بوگون آدلی - سانلی = مشهور، معتبر. (فارسجا یا گتمیش: سان = رژه، سان
: اذن = رژه رفتن)

مىن ايلدىن بىرى تۆرك سۆزلىرى

سايناماق: (ساماق، ساناق، ساقماق): ساماق، حسابلاماق. بوگون دە «ساناماق / ساماق» ھەر ايگىسى ايشلىك دىر. ساماق، ھەم ساناماق، ھەم دە احترام ائتمەك معناسىنا گلير ← سايقى: حرمت سانچماق: دۆرتەمەك، تاخماق. بوگون: ايلان سانجىدى. بايراغى داغىن باشىنا سانجىدى... ائلەجەدە: سانجى، سانچاق سۆزلىرى (سانچاق ← فارسچادا: سنجاق اولموش)

ساو: سۆز، اسكى تۆركچەدە = ساب (بوگون: سىس - سوو، سۆز - سوو كىمى دئىمىم لردە ايشلەنير) ساوجى: خىر آپاران، ائلچى، يالاواج = پىغمىر. «ساو» سۆزۈ ابلە ساوا (شەر) ساوالان (داغ) سۆزلىرى توتوشدورماق اولور. بو داغىن پىغمىر لىر يوردو اولدوغو روايتلردە واردىر. «ساو» اسكى تۆركچەدە «ساب» اولماسىدا ساوالانين فارسچا «سبلان» سۆيە نىشېنە اشارت دىر. بوگون: ساوماق / سووماق = دفع ائتمەك، مدافىعە ائتمەك كۆكۈندىن تۆركچەدە: ساوجى = دادستان (اودا جامەئە نىن حقىنى مدافىعە ائدىر) دۆزلىمىش، او ساوجى ابلە بو ساوجى بىر دگىل! گۆردوگونوز كىمى كۆكلىرى فرقىلى دىر. ساوروماق: سووروماق، گۆيە سەپەلەمەك. بوگون دە ھەم دىر. تاخىلى يىللە يىپ، دىنىنى آيىرماق. سووروق آتماق = تاخىلى سووروماق.

ساوولماق: اولدوغو يىردىن آيىرلماق. سوولماق. بوگون: سووماق = دفع ائتمەك، باشقا يىرە يۇتتەك: قالخان قىلىجى باشدان سوور. باشدان سووماق: ردا ئلەمەك. سووشماق = گىچمەك. گىچە گۆيدە اولدور سووشور...

سايراماق: ھىزان دئەمەك (سايرو = مريض، سۆزۈندىن اولاي بىلىر) بوگون: ساياقلاماق = يوخودا دانىشماق.

سزىكچەك: سزىمەك، حىس ائتمەك، بوگون: سزىمەك / سزىرگىنەمەك = حدىس وورماق. نەك دۆشمەك، جىس ائتمەك

سقىمەك / سقىمەك: قاچماق، چاپماق. بوگون: سقىمەك / سقىمەك. كەلىك كىمى سقىمەك: سۆرەك قاچىر. آنى سەيرىنى (سقىمەك) = چاپىردى. گۆزۈم سەيرىر = قاپاغى ارتماش ائدىر. سقىمەك، توكان (فارسچادا سقىمەك اولموش)

سقىمەك: كۆكۈلمەك، ياغلانماق. سقىمەك: باغلى. دولو. بوگون ھەر ايگى سۆز ايشلىك دىر.

سوچ: جرم، گناھ، سوچ

سووماق: ۱- سوومورماق، اممەك - ۲- سووشماق. سووال ائتمەك. بوگون ھەر ايگى معنادا ايشلىك دىر. ھەم كۆكۈن فارسچادا: سراغ = سوراغ.

سوويق / سوويق / سويق - سولۇ. بوگون: سوويق / سوويق = مەيە، رقىق، دورۇ، بوش. مىثل «آشىن سىيىنىمى، دىنن يوخلوغوندىن دىر» (الى بوشلوقدان ايشىم دالى دىر!) مەجازاً: سوويو بوش آرواد. سىيىنماق / سىيىنماق / سوويماق: ازىلمەك، ھىلەنمەك. قىرچانماق.

سۆمەك: سۆمەك، سۆيۈش وئرمەك، يامان دئەمەك (تېرىز لەجە سىيىندە: سۆمەك < سۆمەك > سۆمەك < سۆمەك، سۆمەك، سۆزلىرى ابلە قارىشمامالى دىر)

سۆگۈت: سۆيۈد آغاچى

سۆكە: ديزە چۆكۈمك. سۆكۈمك / سۆكە اولتورماق = ديز اۋستە اوتورماق. بوگۈن: سۆوكۈنمك / سۆيۈكۈنمك = دايناماق، بىر زاد دايناناراق اۋتورماق. سۆيۈكەمك: دايناماق
سۆكۈمك: سۆكۈمك، بىر تىماق. سۆكۈمك: ايگىت، قەھمان، ھالاي پوزان، صفىلر داغيدان. بوگۈن:
كۆھنە پالان ايچى سۆكۈمك = چىركىن گىچىمىش لردن سۆز آچماق. دان يىرى سۆكۈلدۈ: صىح
آچىلدى. قارىنى سۆكۈدۈ...

سۆمۈرمك: سۆمۈرمك / سۆمۈرماق. عىنا ايشلەنير. سۆمۈرماق: قارامالين قانىنى سۆمۈرمان چىيىن.
سۆ: سرباز، بوگۈن: سوباي (تۆركىيە: امير، افسر) آذرىجە: ائولتمەمىش. (باى = بەى)
سۆچىمك: شىرىن اولماق، گۆزەللىشمك ← سۆچىك = شىرىن، شىرت، شراب. بوگۈن: سوجوق =
بىر نوع شىرنى، چرىشە يىمىش لرىندىن بىرىسى.

سۆكۈل / سىقىل: زىگىل، زىيل. (فارسجا يادا گىتمىش) ← سۆكۈنمك: زىگىلە درمان ائتمك
سۆنگۈ (نغ): سۆنگۈ، نيزە. بوگۈن: سۆنگۈيە چىمك = ھر نەيى لىندىن آلماق، يازىق ائلەمك.
سۆنگۈك (نغ): سۆمۈك

سۆزچىمك: زۆۈمك، سۆۈرۈشمك / سۆۈرۈشمك، بىر ماھىدىن: سۆۈرۈش باشىندىن شال، ياواش
يىرى! (فارسجا: سرىدن، سر خوردن، سۆزلىرى بوندان گلەيش)
سۆرمك: قوماق، مالى سۆرمك، تىبىد ائتمك، دوام ائتمك. بوگۈن عىنا ايشلەك دىر: سۆرگۈن =
تىبىدى. سۆرە: زمان، اۋچ آى سۆردۈ (اۋچ آى چكىدى) سۆرۈجو: شوفو (فارسجا: سورچى) قۇچ
قويونو سۆردۈ آتلىدى. سۆرمە (گۆز سۆرمەسى، كىلىدە دىل. فارسجا: سرمە) سۆرو (قويون
دستەسى) سۆرونمك و...

سىپ: ايكى ياشار داي. بوگۈن: سىيا / سۇپا = ايكى ياشار قودوق، جوان ايشك.
سىرچىقا: سىرچە

سىدۈك: سۆدۈك / سىدىك. سىتىمك / سىزىمك: سۆدۈكلەمك، ايشەمك
سىرىماق: نارىن تىكىمك: بوگۈن: يورقان سىرىماق = تىلمك. مجازاً: بىر زادى باھاساتماق. سىرىق
چىمك: سىرىماق = تىكىمك: مجازاً: دەسىنى ياندىرماق، باغىش عىوانى ايلە ھتى بىر زاد آلماق
سىناماق: دىنەمك، امتحان ائتمك، دىشە وروماق

سىركە: ۱- اۆزۈم سىركەسى، ۲- بىت توخومو. بوگۈن دە ھىم دىر: منىم سىركەم او سولارى
گۆتۈرمز = من بئلە ايشلرى سۆمەرەم (بورادا اۆزۈم سىركەسى معناسىنادىر) باشىنى بىت - سىركە
باسمىش.

سىماق: قىرماق، سىندىرماق
سىنماق: سىنماق، قىرىلماق، سىنوق = سىنىق. بوگۈن: سىنىقچى: سىنىق باغلايان. سىنىق چىخماق:
ورشكىت اولماق. سىندىرماق: ۱- قىرماق ۲- اويناماق

میں ایلدن بری تۆرك سۆزلری

سینقمک (نغ): سینمک، هصم اولماق، گیزلنمک. (سینماق ایله. سینمک فرقیلی دیر) بوگون:
جاناسینر یئدی. حایما سیندی. سیندیره بیلیمیره (هضم ائده-میره) سنگره سیندی (ساتدی،
گیزلندی)

سیقیت: آغلاماق

سیقتاماق / سیقتاماق: آغلاماق. بوگون: یالوارماق - سبتقاماق. یالوار - یاخار ائتمک. آغلا دی -
سیتقادی = یالواردی.

سیقیر: سیقیر، قارامال. سیقیرچیگ: سیقیر چر قوشو

سیقینماق: سیقینماق، پناه آیارماق. دایه لاملو بوگون ده همین دیر. سیقیناجاق: دالدا ناجاق. پناهگاه

ق

قاپاق: قاپاق. حالوا کدوسو.

قابارماق: قابارماق، دیکلمک، شیشمک. قابار چالماق

قاپاق: گۆز قاپاغی، بکارت

قاپوق: قاپو، قاپی

قاپماق: چالماق، آتماق، قاپماق (فارسجادا: قاپیدن) قاپساماق: ایسته مک، اطرافینی سارماق.

قات: طبقه، لایه، قات. بوگون: یئددی قات = قورساق (معدده) نین بیر قسیمی (هزارلا)

قاتماق: قاتماق، قاریشdırماق، محنته دؤزمک. قاتیر: قاتیر. قاتینماق: قاتار گؤرونمک. قاتیق.

یشمگه قاتیلان، یوانلیق، قاتقی: برک، شدید، قاتی. بوگون: قاتلانماق / قاتشلاماق: دؤزمک، تحمّل

ائتمک. قاتیق = یوغورت. قاتیلماق: قوشولماق، آییاق اولماق، یولداش اولماق، توافق ائتمک... و

فارسجادا: قاتار، قاطر (آت ایله اولاغین قاتماسیندان دوغولور) قاتق... کیمی سۆزلر.

قازقانماق: قازانماق. قازقانچ: قازانچ، منفعت

قازین: قازین، قوهوم (ز x ی اولموش) بوگون: ائشین قارداشی. ار - یا آرواد قارداش

قازیش: قازیش (ز x ی)

قاراباش: یشمگه، قوللوقچو قادین. کنیز. بوگون: قاراواش = کلفت. آیفچی آرواد.

قاراجی: قاپی گزن دیلنچی. بوگون ده همین دیر.

قازقو / قازقو: قازقو: قازقو (د x ز ی اولموش) قازقولانماق: قازقولانماق: بیرین فیکرینه قالماق

قاراق: بیک. قاراقسیز: کور. بوگون: گؤرون فاراسی - بیک (باشیل گؤز آدامادا دئیلمه سی

گؤستریرکی قارا (سیاه) معنا سیندان آیری دیر) گؤزوم فاراسی گئتدی = کور اولدوم، گؤزوم یونوردو.

قارالاماق: قارالاماق، پیسله مک

قارائقو (نغ): قارانقو، قارانقولوق، قارانلیق
قارچاماق: قارت اولماق، برکیمک، بوگون: قارت = تره لیگینی الدن وئرن، یاشا دولان. قارت
آغاج، قارت آدم. قارتیماق: باشلانماق، میوه نین ترلیگینی ایتمه سی.
قارقاماق: لست ائتمک. بوگون: قارقیماق، قارغیش ائتمک، قارغیش (نفرین)
قاری: قوجا، باشلی (بوگون: تۆرکیه = آرواد. آذربجه: قوجا آرواد). قاریماق: قوجالماق، قارتیماق.
قارمالاماق: قاپماق. تالاماق، قارماشماق / قارمالاشماق: قاپیشماق، یغمالاشماق. قارما: یغما، تالان.
بوگون: قارماق / قارماق: زورلا الیندن آلماق. قولونو بوروب آلماق. قارمالاماق: قاپیب آلماق.
قارینچقا: قارشقا.

قاج: دلیم، قاج، سایى اوچون سۆرغو اداتی، نئچه؟
قاچا: قاب. بوگون: قاب - قاجاق، (ظروفات) سۆزونده دورور.
قاچاق: نه وقت. بوگون: ھاچان؟ ھاچاغ؟
قاشقاآت: ماشی آغ، گۆز چۆره سی قارا آت. قاشقا قوی: باشی آغ، بدنی قارقویون. بوگون: قاشقا:
آلى آغ حیوان. قاشقا گنجیه «ساقار» دئیرلر. فارسجادا: قشغه
قاشوق / قاشیق: قاشیق (کۆک: قاشیماق)

قاق: اریک، شافقالی کیمی میوه لرینی قوروسو. بوگون: قاق. اریک قاقی، شافقالی قاقی.
قالاماق: یغماق، صاندىغا قویماق. بوگون: بیر - بیر اۆسته ییغیب، دیکلتمک. قالاق: داش - کرمه
توپلامیشی. قاللا: حصار، حصارلی قوشون ییغماغی... (عربجه دگیل، تۆرک سۆزودور)

قالیماق: سیچراماق. قالخان: قالخان، سپر
قالینقولا (نغ): سویون اوزونه چیخماق. بوگون: بویکی کۆکدن: قالخماق، قالخدیрмаق /
قالدیрмаق
قاماماق / قاماشماق: ایشیقدا گۆرون قاماشماسی. کال یتمکدن دیشی قاماشماسی. عیناً ایشلک دیر.
مثل: آیدان ایلدن بیر تاماشا - اونودا گۆز قاماشا.

قامچی: قامچی، قمچی، شاللاق، حیوانین ارککلیکی (بلکه ده: قاماق = دۆیمک کۆکوندن) بوگون
همن دیر. مثل: بورج ایگیدین قامچیسی دیر!
قاندا: ھارادا؟ ھا نرا

قانچوق: قانچق، دیشی ایت. سۆیوش اوچون آروادادا دئرلریش. بوگون. تقریباً همن دیر. ھا بئله:
دشی اولاق. مجازاً: غیرتسيز، يالتاق.

قانماق: سودان دویماق. قاندىرماق: سودان دويورماق. بوگون. بوندان علاوه: بیر مطلبی یاخشیجا
آدیرماق. باشا سالماق. همن کۆکدن: سومنه قانیق وئرمه دی = دويورمادی. قانماز = آلاماز.
قانتارماق: باشا چکیمک. بیر نغسه ایچمک.

قاووق: قووق. سۆدوکلوک، مئانه

قاويق: كېكەك، بوگون: قوواق = باشىن كېڭى

قاووت: قووت (فارسچادا: قاوت دورور. كۆكۈ: قاوورماق اولايلىر)

قاووشماق: قووشماق، چاتماق، يىتمەك. بوگون: قووشوق (يىر آدى دىر) ايكى داغىن قووشان يىرى.
قايتارماق: دۇندىرماق، قايتارماق (عينا آذربىجەدە دورور) فعلين مجردى: قايماق (جايماق، زوومەك،
ئىيل ائىتمەك) تۆركىيەدە ايشلەنير. ھمن كۆكۈن: قايق، قاياق (كاياك) بوگون ايشلەك دىر.

بىزدە كى «قايماق» (خام، سۆد اوۆز) ديواندا بوخدور. آنجاق ھمن معنادا «قاياق» سۆزۈ واردىر.
بونايىخىن قاراداغدا «قايساق» = سيويق (مايىچ) زادلارين اوۆزىندە كى قايماق معناسينا واردىر.
قوت: اوغور، اقبال، سعادت. قوت. قوتسوز: ايشى ترس گىدەن

قوتماق: بوراخماق، بوشلاماق. قوتقارماق: قورتارماق، نجات وئرمەك. قوتورماق: قودورماق،
حدىندن آشماق. قوتوز ايت: ھار ايت، قودوز. قوتروشماق: اويناماق، قودوروشماق... قودوروش:
نوختا قيرمىش... بونلارين ھامىسى بوگون دىلدە ايشلەك ايكن، بىز ھامىسىنى بىر كۆكۈن (قوتماق)
يازدىق. معنا بىزلىگى دە واردىر. آما ھامىسىنى بىر كۆكۈن سانماق آسان دىگىل.

قوچماق: قوچماق، قوچاقلاماق

قورشاماق: قورشاماق، قورشاق باغلاماق، بوگون ھمن معنادا، ھابىلە: تحريك ائىتمەك، دابانىنى
چىكمەك، قورشالاماق (تۆركىيە: قوشاتماق: محاصره ائىتمەك. ر - دوشموش)
قوروت: قوروت (كۆك: قوروماق) فارسچا: قُرت. اولموش.

قوروقساق: قورساق، مەغدە. مثل: ايت قورساقى سارى ياغ گۆتورمز = پىس آدم ياخشىلىغى
آنلاماز.

قوروماق: قوروماق، مدافعه ائىتمەك. قوروق: قوروق، خصوصى ئىلك، اوتارماغىنا، گىرمەسىنە اجازە
وئرىلمەين يىر (فارسچا: قرق اولموش)

قورقماق: قورخماق. قورقونچ: قورخونچ، مخوف.

قوز: گۆنش گۆرمەين يىر. بوگون: «قوزنى» - داغىن دالى، گۆن گۆرمز، شمال

قوزقون: قوزقون، قنجىل (جمەك يىھن قوش. دئىم: قوزقون كىمى قانادىنا باخىب (روحو خىردار
اولموش، يىمەك ايگىنە گىلمىش. عادى وقتە قوزقونون گۆرونمەدىگى، جمەك دۆشن كىمى
تاپىلدىغىنا گۆرە، عوام بىلە يىلىكى قوزقون قانادىنا باخىب، جمەگىن اولدوغوندىن خىردار اولور! البتە،
اونون گۆزونون گۆچونە باغلى دىر).

قوش: جۆت، قوشا. قوشماق: قاتماق، شعر قوشماق. قوشا: جۆت. بوگون: تقريباً ھمن معنادا
ايشلەنير. بو كۆكۈن: قوشون (فارسچا: قشون يازلىر)

قوشماق: ايلنمەك، پىس قوشوماق. بوگون: قوشوموش ات = فاسد ات

قونماق: گۆيدىن يىرە اوتورماق، قونماق. قونوق: قوناق. قونوم: يورد، دۆشەرگە. قونوقلاماق:
قوناقلاماق، قوناق ائىتمەك (اولماق) قونشى: قونشو... گۆرونوگوكىمى بونلار ھامىسى بوگون

ایشلک دیرلر.

قویماق: بیر جۆر یاغلی چۆره ک. بوگون: قویماق = قورولموش اوندان بیر قسم یاغلی یشمک.
قیزیل: آل، قیرمیزی رنگ. بوگون: همن دیر. هابئله: آلتین. قیزیل گول = قیرمیزی گؤل، قیزیلجا
(خسته لیک) و...

قیسماق: سیخماق، قیسماق. قیسقا: قیسا، گۆده، قیسیر: دوغماز، قیسیر. قیسیر قانماق: قیزیلانماق،
اسیر گه مک. مضایقه اتمک. قیسقاچ: سیخما آلتی، منگنه، قیسقاچ، قیسقی. قیستورماق: شکنجه
و ثریب مجازات اتمک، قیسدیрмаق، قیسلماسینا امر اتمک. قیسیلماق: سیخیلماق میدان تاپماق،
آرادا قالماق. ال - قولو آچیلماق. بوگون: آز - چوخ معنا فرق ایله هامیسی ایشلک دیرلر.

قششور: کۆک، هویج. بوگون آراز قیراغی کندلرینده (مثلا دوزال کندیده) ککشیر = هویج، کۆک
قیلیق: اخلاق، رفتار، قیلیق (فارسجا یا گتمیش = قلق. کۆک: قیلماق = اتمک)
قیلینج: عمل، رفتار، اخلاق، غمزه، قیلینجلانماق: نازلانماق. بوگون: قیریشما، قیرجانماق،
قیریشمال... فارسجا یا گنده رک: قیریشمه < گرشمه < کرشمه

ک

کپز: پامبیق. بوگون آذربایجاندا بیر داغ آدی دیر «کپز داغی». فارسجانین «کرباس» بیزده «بئتره
سۆزلری ایله بونون آراسیندا بیر بنزه رلیک اولایلیرمی؟ کپز < کرپز < کرباس؟
کئچیمک: قاشینماق. بوگون: گجیمک / گجیمک < ججیمک: شهوته دولماق، جنسی مثیلین
داشماسی. مثل: انسان اوزونو بیر آجیباندا گۆزه لر، بیر گجیبه نده (بو ایکی حالدا اوزونو گره ک
گۆزله یه)

کیچینمک: فاحشه اولماق. بوگون: کئچینمک = بز نمک
کنز مک: گئیمک (زی) گتروک / گئدوک / کئپوک / کئیک: گئیم، کپنک، چوخا، پالتار
کیرشمک: یاخالاشماق، ساواشا گیرمک. گیریشمک. سینه گرمک.
کرکی: کسر، نجار تشه سی (کۆک: کۆنمک = کسمک - کرتگی < کرکی) کرکی دگمه میش =
یونولما میش، قبا، آنلاماز آدم. همن کۆکدن: کرتیک بورون: قیسا بورون (سانکی بورونو یاریدان
کیلمیش) کردی / کرتی: باغچادا بؤلونموش قطعه لر. کرپیچ...

کسک: کسک، پارچا، بوگون: برکیمیش توپراق. مثل: داش اوتوروب کسک حالینا آغلا بیر =
یوخسول وارلی نین فیکرینه قالمیش (چونکی یاغیش یاغارسا، کسک اریر، داشییرزاد اولماز)
ککیره: دوه لرین یتدیگی آجی اوت. بوگون: ککیره. دئییم: سن اوزونو نییه ککیره ایله سیلیردین
کی = اوزونو نییه دلیسیز زحمته سالدین.

کلتورمک: گلدیرمک < گتیرمک

مىن ايلدن برى تۆرك سۆزلىرى

كىمىشمك: سالدېرماق، آتماق. بوگون: گمىشك: قوش لارين جۆتلىشمە اوچون اويناماغى. قوش لارين قودوروشماسى.

كمورمك: گميرمك، چىنەمك.

كندوك: كۆپ، توپراقدان دۆزلىمىش بۇيوك قاب. بوگون: تاحيل كندىسى (فارسجا: كندو اولموش) كىشىش (نغ): گۆرۈشمك، دانىشماق، مشاورە اتمك. كىشىشمك: مشاورە اتمك. بوگون همىر معنادا: گە يىشمك. قوچ ايگىت دايسىنا گە يىشمز! (تېلر، قورخماز) فارسجا: «كنكاش» اولوبدور. كۆمك: گۆمك، گە وەلەمك، بىشمك، چىنەمك. گۆرەك / كۆرەك: اۆرە گى يوخا. (گۆمك، فارسجانين «جويدن» سۆز ايله توتوشدورولمالى دېر. گويدن < جويدن) - گۆلوشەمە: ئىشخوار اتمك كۆچمك: كۆچمك (تۆركىيەدە: گۆچمك). كۆچوركن: كۆچورەن. كۆچورمك: كۆچورمك، استىساخ اتمك. داشىماق. (فارسجا: كوچيدن، كوچ كردن اولموش) بوگون عىن معنادا دېر. كۆچرى: مهاجر، كۆچن، ائلات.

كۆدمك (كۆدمك) كۆزمك: (د x ز) گۆرمك. گۆزلەمك. بوگون: گۆدمك = گۆزلەمك، مراقبت اتمك. گۆدوكجو = گۆزەتچى. كۆزولدروق: آت قىويروغوندان بىر پارچا (بوگون: گۆزوندوروك = آتتىن بىلچك قوماق اوچون باشىنا باغلانان گۆزلوك)

كۆز: كۆز، اود پارچاسى. كۆزەقو: اود دىشس، تىندىر شىشى. كۆزوو / كۆسوو. كۆزمن: كۆزدە پىشىرلىمىش چۆرەك، قاويرما چۆرەك.

كۆزەج: كۆزە، سەنگ، تىتى (فارسجا: كوزە)

كۆزونقو (نغ): آينا. بوگون: گۆزگو. مثل: كىچل باخار گۆزگويە، (اۆز) آدىنى قويا، اۆزگويە (اۆزگە يە).

كۆنگول (نغ): كۆنول / گۆنول / گۆنول، قلب (بورادا سون غەنەن دگىشلىمە سىنە دقت گرە كىر) كۆنگولدىش: گۆنولدىش. جان بولداشى. كۆنگورمك دوغرو سويلەمك، اۆرە كدىن دىمك كۆيمك: ياندىرماق (كۆز - كۆزمك < كۆيمك (ز x ي اولموش) كۆنگۈلك (نغ): كۆينك (تۆركىيە: گۆمك)

كۆمك: گۆمك. قويلاماق. كۆمچ: كۆلە قويلانىب، پىشىرىلن چۆرەك، بوگون: كۆمەجە < كۆبىجە. (فارسجا: كوماج) كۆمور: كۆمور (اودا يىردە قويلاناركن پىشىرىلر) كۆموج: گۆمو، دىنە. كۆ: اون، شان. سس. بوگون: ھاي - كۆى. ھاي - كۆى سالماق...

كۆبومك: نارين نىكمك. بوگون: پالتارين كۆبەسى = قاتلاىب تىكىلن يىرى. (فارسجا: سجاجف)

كۆج: گۆج. گۆجنىمك: گۆجە دۆشمك، گۆجدن دۆشمك (بوگون: زور وئرمك)

كۆزەقو / كۆيە: گۆو، ميرقوردو. ميريانا.

كۆرىمك: ائشىنىمك، ھاشارلىق اتمك، بوگون: كۆرسك: ايتتىن ار كىسىمەسى. قانچىق

كۆرسكەدېر = ار كك آختارىر، جۆتلىشمك ايتەير

كۆرەشمك: گۆلشمك

كۆزگك: كۆرەك.

كۆز: پايىز، گۆز. بوگون: گۆزلوك بوغدا = پايىزا بوغدا. گۆزەم: پايىزدا قېرخىلان يون
كۆنى: گۆنو... بودا بازىق گۆنولو آروادلار يىن اۆزلىرىنە توختاخلىق و ئىرمك اوچون سۆىلەدىكىلىرى:
آينىنى نىنى نىنىز ئىشلىرىنە - يارىم يار اولسا، گۆنو ئىشلىرىنە! و البته ياردا يار اولسا، گۆنو گىتىمزا!
(دەمىرەم ايگىنىس آرواد قوشموش اولالا)

كىرىش: بىر نۇع اۆز باغى. بوگون ھىمىن معنادا: اتنىك - كىرىشان

كشتۆ: چولاق، توپال، بوگون: كىتى = ال - آياقسىز، باجارقىسىز. الىندىن بىرايش گىلمە يىن

م

مانقا (نغ): مە

ماياق: حيوان گۆبىرەسى. حيوان فضلەسى. بوگون: ملىك كىندى - ماراغا كىندىلىندە: «مايىز» = پىشىن.
گۆبىرە.

مونقوز (نغ): بوينوز

مىنقار (نغ): بولاغ، چىشمە (تۆركىيەدە: يىنار) ملىك كىندى يانېندا «آغ مىنار / آغ مىنر = آغ چىشمە» بىر
كىند آدى دىر. (مىنار / يىنار < يىنار)

مونچوق: مونجوق / مىنجىق. دگرلى داش لارىن دنەلىرى. (تۆركىيە: بونجوك) فارسجا: منجق

موندا: بوندا (ھلەدە چوخ آغىزلاردا: موندا دىرلر)

موش: پىشىك (فارسجا تام عكسىنە: «سىچان» معناسىنا گىلىر)

ى

مطلبە گىرمەدن اۋىجە، بىر دۋەندە باشلانغىچدا دىدىگىمىز ئىكەنى تىكرار خاىرلادىرام: سۆزون
باشلانغىچىندا بەضاً بىر «ى» آرتىرىلىر: اۆز «يۆز، انمك» پىشمك... آشاغىدا بىللە سۆزلرە چوخ توش
گىلەجگىك:

يات: ياد، اۋزگە. بوگون. يادىر قاماق = يادلاشماق، بىر ھىرى - يا آدمى ياددان چىخارماق. مىل: يادا
يالاق (يالئاق)، قوھوما ظالم = اۋز ائلىنى اونودان آدم.

ياپماق: قايرىماق، قورماق، اۋرتمك، ياپماق، ائلمك. ياپورماق: گىزلەمك ← ياپورقاق: ياپراق
(اودا آغاچى اۋرتور) ياپوشقان: ياپىشقان (چىب)

ياراقلىق: ياراقلى. مىلچ. بوگون: ياراق = سىلاح، ابزار (كۆك: يارماق = دردە دگمك، ياراشماق)

مىن ايلدن برى تۆرك سۆزلىرى

يارپوز: يارپىز، داغ نعناسى

يارماق: يارپىب ايگىيە بۆلمىك.

يارماق: پول (بوگون ايشلىك دگىل. يالنىز كىتابلاردا قالمىش)

يارماقان / آرماقان: ھدىيە. آرماقان (فارسجادا: ارمغان)

يازماق: ۱- يازماق ۲- چۆزىمىك، يارماق ۳- آتماق. بوگون: اتى يازدى = نازىك ياردى. ى + آتماق =

يازماق. منحرف اولماق ← يوزماق: جايماق، آتماق. يوزدورماق = آزديرماق.

يازاق: يازاق، يايان. ييادە.

دقت: بوراد يازاق سۆزوندن ايلىك ھجدا «ى» حذف اولسا، ھمن «آباق» قالير. نىچە كى اسگى

تۆركچەدە آباق x آتماق سۆيلەنيرمىش (ز x ى اولموش) بونا كۆرە: ى + آتماق = يازاق! ... بونلار يىن

ھامىسى دا «آباق» مەناسىنى داشىير، ھمن سۆزدور.

ائله ھمن ز x اولما اوجوندان ياز = ياي دىمكىدير. بونون اۆچوندور كى بوگون يىزدە «ياز» ايلىك

باھار ايكن، تۆركچەدە ياي (ايلىن ايكنىچى فصلى) مەناسىنى وئرىر. چۆنكى اصليندە ھر ايكىسى بىر

سۆز دىمكىدیر!

ياس: ضرر. بوگون: ياس = ماتم

ياسى: ياشى. انلى، مسطّح، ياسول: ياسىل. ياشى و مسطّح اولان ھرشىئى، ياشىسىنا

ياقا: ياخا. پالتار ياخاسى (فارسجادا يقە اولموش) بوگون: ياخالماق = توتماق. ياخالماق = ال بە ياخا

اولماق.

ياقماق: ساواشماق. ال بە ياخا اولماق. (فارسجا: گلو آوىز < گلاوير) ياخىنلاشماق، يانديرماق: بوگون:

ياخماق: ۱- سىوى زادلارى بىر زادا سۆزتمىك. مثلاً: خىنا ياخماق: ۲- يانديرماق.

ياقوماق: ياخىنلاشماق. ياقوشماق: بىر - بىرىنە ياخىنلاشماق. ياقوق: ياخىن، ياووق. بوگون:

ياووماق / يووماق: ياخىنلاشماق. آداما يووماير = آدامدان قاجير، ألفت تاپمير. تهرآن كرجە ياووقدور =

ياخىندير. ياقون < ياخون < ياخىن

يال: آتىن يالكاسى. بوگون يال ۱- آت يالى (فارسجا يادا گىتمىش) ۲- داغىن يالى، آخار - باخار،

آشىرىم ۳- ايت ىشى. يال قابى: ايتىن غذا قابى.

يالواخ: ائلچى، تارى نىن ائلچىسى، پىغمبر

يالقاماق: يالاماق

يالقان: يالان

يالماق: يانماق، يالىن: آلاو. بوگون ھمن كۆكدن «ى» دۆشەرەك: آليشماق = يانماق، يالو / آلوو /

آلاو = شملە (فارسجا يادا گىتمىش)

يالئىقوس (نغ): يالقىز / يالنىز. بوگون: يالقىز، كىمىسە سىز، يالقىزەك جانانوار = تىك گزەن قورد.

(فارسجادا: يالقوز) نون غنە نىن دۆشمە سىنە دقت!

اسماعیل ھادی

یالینچیقاقا: دادی - دوزو، یاغی اولمایان یشمکک. بوگون: یالین = ھرنه دن بوش. الی یالین = سیلاحسیز، الی بوش. یالینچاق: چیللاق، لوت.

یاماق: پارلتارین بیر تیغی بۇرینه سالینان پارچا تیکه سی. یاماق.

یامان: پیس، یامان. بوگون: یامان = سۇيوش، بتر، آرتیق. یامان دئدی = سۇیدو. یامان یاخشى اوغلاندى = چوخ یاخشى اوغلاندى. گۆزو یامان / یامان گۆز = بدنظر. یامان آدامدی = بتر آدامدی.

یان: یان، قیراق، کنار. بوگون: یان = کنار، یانچاق: مقعد. یانیلماق = منحرف اولماق، یانا گتمک، اشتباه اتمک، هدفه دگمه مک. یاناشماق = یان - یانا گتمک، یانینلاشماق، رفتار اتمک. یاناشی =

چیگین - چیگینه، بیر - بیرى نین یانیندا اولراق. یانیلیش < یانیلیش: اشتباه، سهو، یاناو = قاپی نین یان آغاج لاری، چرچیوه ده کی ساغ - سول آغاج لار... یانال = جنبی

یانقاق (نغ): یان، کنار، یاناو. انگک سۆموک لری. بوگون: یاناق / یاییق. اۆزون ایکی یاناق لاری.

یانقشاق (نغ): یاناشاق، یانمایان، دانیشقان، انگی بوش

یانقکو (نغ): عکس صدا، یان سس. یان قو (قو = سس) دؤنر سس (پزواک)

یاز / یای: ایلک، باھار، یاز «یازاق» سۆزوندہ کی توضیحہ

یایلاق: یازی دؤشرگه ائدیلمیش.

یایقالماق: چالخانماق، ھر شئیہ مثیل گؤستر مک. بوگون: یایخالماق / یایخاماق / ییشخاماق = یوماق اۆچون قاین ایچینه سو دولدوروب، چالخانماق. قابی سویا چکمک (تۆزکیه ده: بکاماک / یخاماق =

یوماق)

یاواش: یاواش، یوموشاق آدم. یاوالماق: یاواشماق. (فارسجادا «یاواش» اولموش)

یاوالاق: پیس، قولای، یامان. بوگون: یاوا (فارسجادا «یاوه» اولموش) = پیس.

یاووز: پیس، یاوا. (یلامک - یووز = سۇيوش، تاپا سۇز)

یویباماق: باشینا بوراخماق.

یویباماق: بوراخماق. بوگون: یویباماق: گنجیکمک، تلمه مک. یویباندیرماق: تأخیره سالماق

یورماق: تعبیر اتمک. یورماق. مثل: کار ائشیتمز یان یورار.

یوربماق: یورومک، یشیمک، یورونچقا: یونجا. یوربماق: یورقا، یورغات، یورین آت (فارسجادا بو کۆکن آیینمیش لار: یورغه، یورش، یونجه)

یوققا / یوققا: اینجه، ظریف، اوجوز. بوگون: یوخا = ساج چۆره گی (گهؤره ک اولور) اۆره گی یوخا = مرحمتلی.

یوقلاماق: اؤجالماق (احتمالاً = یوک سۆزوندن گلیر) یوکسه لمک ← یوقارو: یوخاری. یوق یش = یوخوش، اۆز یوخاری.

یومقاق: یوماق، گیرده. بوگون: یون یوماغی = کلف. ال لری یوماق = گیرده - یومورو. ھمن تۆکدن: یوماق، یوموروق، یومورتا...

مىن ايلدن برى تۆرك سۆزلىرى

يولاق: جىغىر، داريول. يول - يول زاد. بوگون دە ھىم معنادا ايشلەنر.
يولدراماق: (جواھر) پارلاماق. ھىم كۆكۈن: يولدوز / يىلدوز = اولدوز
يۆرە: اطراف، يۆرە، يان - يۆرە، ھىندەور، اۋروش، چھورە.
يۆگورمك: قاچماق، يۆگورمك. مىل: اوشاغا ايش بويور - داليسيجا يۆگور (بىرىنە يىتتىرنمز،
اۋزون گىتمەلى اولورسان)
يۆگۈرۈك: يۆگۈرەك، قاچان. مىل: يۆگۈرەك ات آرپاسىنى آرتىرار (زحمت قازانچ گىتير)
يۆسۈك: درزى بارماقلىغى. بوگون: اوسگوك
يۆلمىك: قىرخماق. بوگون ھىم كۆكۈن: اولگوج = باش قىرخان پىچاق. اولگو: نمونە اوچون
كسىلمىش زاد. (فارسجايا گىتمىش: الكو)
يىردش: ھىم يىرلى، ھىمشەرى. (- دش يولداشلىق اكى دىر. يولداش، آدداش < آدداش...)
يىز: قوشما، ماھنى. بوگون: ساوا اطرافىندا: يىرلاتماق: اوخوتماق، ماھنى سۆيلەتمك. اۋزىگىلردە:
جىيرچى: يىرچى، اوخويان، آواز اوخويان. آذرىدە: جىيرناماق: آجىغا دولماق، آجىقدان
سۆيلەمك
يىراق: ايراق، اوزاق. اۋزدن ايراق = دور از حضور.
يىز: اى، قوخو (زى) يىزلانماق: اىيلنمك، قوخولانماق. يىز اۋتو / يۆزەرلىك: اۋزەرلىك
(يۆزەر = يىزەر / يۆزەن: اىي وئرنە دىمكىدەر)
يىزنە: يۇيۇك، باھى نىن ارى. بوگون: كۆرەكن، داماد
يىلېن: باھى، ان مەسى، حيوان امجگى. يىلېنەمك: دوغمادان آزاۋنچە يىلېنى شىشمك، سۆتە دولماق.
عينا ايشلك دىر.
يىلىق: اىلىق. آزا حرارتلى سو.
يىلتى: اىلخى، آت سۆزوسو. (فارسجايا دا گىتمىش)
يىگ: اۋستون. داھا ياخشى. بوگون: سىدن يىسى اولماسىن! اودا ياخشى اوغلان دىر. يىزدن يىلىر =
اجتەلر (ازما بھتران) يىراق = ياخشىراق.
يىم: يىمك، طعام. بوگون داھا چوخ حيواندا ايشلەنر. يىملەمك = مالا يىم وئرمك. (كۆك: يىمك
← يىم < يىم)
يىمىش: ميوە
يىمىشان: داغدا يىتن يىر نوع معروف چۆل يىمىشى دىر.
يىنجىمك: آياقلا ازىمك. بوگون: باشىنى يىنجىدى = ازدى. يىنجىك = ازىك.
يىنگى: يىتى، ترە. بوگون: يىنگى اىل: گلن اىل. يىنگى مۆسولمان = ترە مسلمان اولموش.
(فارسجايا: يىنگە دنيا)

سۇن

فولکلور ییغما قداقا باقجیلار (ایکی تورکجه فولکلور کتابی نین یۇخلايشی)

● یازان: میرهدایت حصاری

ایران آذربایجانیندا فولکلور تۇپلاماغین خصوصی چتین لیکلری وار، سۇن ایللرده یۇللار چوخالیب وسیله لر آرتیب و مسافرت ایشی چۇخ آسانلاشمیتدیر. بیر طرفدن ده فارس دیللی اداره قوللوقچولاری خصوصاً نظامی لر آذربایجانا یۇللانیلیر و آذربایجانلیلار ایسه ایرانین آیری یئرلرینه گۇندهریلیر. بئله لیکله بۇ فولکلورلار فارسلاز طرفیندن اۇیره نیلیب، اۇز دیلرینه کئچیریلیر و بوتونلوکله فارس دیلینه قاریشاراق، منیمسه نیلیر.

بیر طرفدن ده سۇن ایللرده ایران رادیوسو فولکلور توپلاماق فیکرینه دوشموش و هر طرفدن گۇندهریلن مکتوبلاری و ماتریاللاری ییغراق فارس فولکلورو آدینا یاییب و توپلاماغا باشلامیشدیر. بئله لیکله ایندی فارس دیلینه قاریشمیش آذربایجان فولکلورونو تاپیب، سئچیپ و آیرماق آسان بیر ایش دئییل. البته رادیو مسئوللاری اۇزلری ده بۇ ایشه مسئولیت سیزلیکله یانا شیرلار. یادیمما گلیرکی، بیر زامان "کیهان" غزئتینده یازجیلاردان بیرى بئله یازمیشدی:

"تهراندا اوتوروب ایرانا فولکلور تۇپلاماق اۇلماز". بۇ خصوصاً بیزیم وطنیمیز ایراندا چوخ صادق دیر. بیزیم مملکتین هر بیر گوشه سینده چئشیدلی و رنگارنگ و اۇزونه مخصوص فولکلورلار واردیر. بونلاری اۇز یئرلرینه و صاحبیلریندن توپلاماق گرهک.

فارس فولکلورشناسلاری دا بۇ یازدهه مسئولیت سیزلیکله تۇپله شیرلر. مثلاً علی اکبر دهخدا (اصلی تورک اۇلدوغو حالدا) اۇز دۇرد جلدلیک "امثال و حکم" آدلی اثرینده چوخلو تورک مثلرینی فارس ضرب المثلرینه (آتالار سۇزونه) قاتمیشدیر. عینی حالدا آذربایجانین فارسجا یازیب یاراتماق مجبوریتینده اۇلان قطران، نظامی و خاقانی کیمی شاعرلری اۇز اثرلرینده آذربایجان فولکلوروندان بوللوجا استفاده اتمیشلر و دهخدا ایسه او شعرلری شاهد چکهرهک اثرینده گتیرمیشدی. اما بۇ سهو یا تعدی اصفهانلی "امیرقلی امینی" آدلی بیر ژورنالیستین "فرهنگ عوام" آدلی اثرینده داها دا آرتیق گۇرمک اۇلار. چونکی او اۇزو دئدیگی کیمی هر کیمدن هر نه ائشیتیمیش سه، یازمیشدیر. بۇ اثر گئرچکده آذربایجان فولکلورونون فارسجا یا ترجمه سی دیر. بئله کی اۇنون آدینی ده ییشیب، آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی آدی قویساق تامامیله دوزگون اۇلار و هئچ زاد فرق ائله من.

ایران آذربایجانیندا فولکلور توپلاماغین سابقه سی چوخ قدیم دئییل. چونکی بیز بو توکنمز، زنگین خلق قایناغی نین نه قدر قیمتلی اؤلدوغونو بیلمه میشدیک. ۱۹ - جو عصرده بیرسیرا ضیالیلاریمیز خارجی اؤلکه لره سفر ائتدیکده اونلارین بۇ باره ده گۆردوکلری ایشلری گۆروب مقایسه ائده رک بیزیم فولکلوروموزون نه قدر آغیر و زنگین اؤلدوغونو دوشوندوکه بیر پارا ایشلر گۆرمه یه چالیشمیشلار. باخما یاراق کی اؤ ایشلر غالباً علمی صورته اؤلما میشدیر. البته حکایه، لطیفه و مثللری توپلاماق فولکلورون او بیرری نوعلریندن داها اۆنجه یازیلی صورته گل میشدیر. بیر طرفدن ده تورک دیلینده اثر یارادیب، یایماغین ایراندا چتین لیگی چوخلو چالیشمالارین آزادان گئتمه سینه سبب اؤلوموشدور.

اوشاق چاغیندا (تقریباً اللی ایل بوندان اۆنجه) خوی شهرینده اؤلدوغوموز زامان اورادا اولان بیر کتابخانا، گئجه سی اون شاهپیر (یاریم قیران) کتاب امانت وئره دی. من ده اؤنون دائمی مشتری سی ایدیم. بیر گون من، بیزیم (عرب الفباسی دئدیگیمیز) الفبامیزلا چاپ اؤلونوموش بیر مثللر و لطیفه لر مجموعه سینی آلدیم، بیر گوندن سؤنرا قایتاردیم لاکین هله ده اونون لطیفه لری خصوصاً هامیسیندان اوزون اولان "قودوغون وزیر اؤلماسی" مثلی و سایره لری، یادمدادیر. تأسف کی او زامان عاغلیما چاتمادی کی، او کتابین مؤلفینی، چاپ اولان یثرینی و تاریخینی یادداشت ائله ییم. من ایندی دوشونورم کی، بۇ مثللر چوخ معنالی و کنایه لی ایمیشلر. همان قودوق مسئله سینده وزیر لری و شاهلاری اله سالیر و اونلارا نسبت اوره گینده اولان نفرتی آشکار ائدیر.

سؤز بوخ کی بۇ مقاله ده گئچمیشده گۆرولن ایشلرین هامیسینا اشاره ائتمک مومکون دئییل. بلکه یالئیز همیزده اولان ایکی کتابدان سؤز آچماق ایسته ییریک.

بۇ کتابلارین بیرینی آدی "تجرید اللغات" دیر و مؤلفی آخوند میرزه علی بادکوبی، حاجی ملامصطفی اوغلودور. بلکه ده بۇ بادکوبه ای "نین اختصار اؤلوموش شکلی دیر. بۇ کتاب ایران اسلامی شورا مجلسی نین کتابخانا سیندا ۱۳۱۹ نومره آلتیندا ساخلانیلیر. کتاب ۱۳۱۴ - جو حق (۱۸۹۶م) - ده یعنی تقریباً یوز ایل بوندان قاباق مظفرالدین شاهین سلطنتی نین ایکینجی ایلیپنده "تهران" دا چاپ اؤلونوموشدور.

کتابین ۱۳۰ صحیفه سی وار، قطعی ایسه رقیعی دیر. اوستاد میرزا حبیب الله آدلی بیر شخصین مطبعه سینده داش باسما ایله چاپ اؤلونوموشدور.

کتابین صحیفه لری جودلرله مختلف بؤلمه لره بؤلونوموشدور. بۇ کتاب اصلینده "تورکجه، فارسجا" و "روسجا - فارسجا" منظوم لغت کتابی دیر. کتابین سبکی نصرالله فراهی نین معروف اولان (عربجه - فارسجا) منظوم "تصاب الصبیان" آدلی اثری نین طرزینده دیر. یعنی لغت لری و معنالاری شعر قالیپینده گئیر یلمیشدیر. حاشیه ده - ر.ینه ایضا حلالر و ثریلیب و باشدا ایسه هر صحیفه ده بیر - ایکی آتالار سؤزو گئیر یلیب و آلتیندا ایسه فارسجا معنالاری قویولوموشدور.

البته بۇ ترجمه لر تحت اللفظی (سؤز ترجمه سی) اؤلوب، کتابین نورکجه و حتی فارسجا املاسی دوزگون و ثابت بیر روش دن تابعیت ائتمه ییر و بعضاً حرفلر یئرسیز اؤلاراق بیر - بیرلرینه

یابیشدیرلمیشدیر. خصوصاً تورکجه یازیلاری املاء بابتیندن چوخ ضعیف و یانلیش اولدوقلاری اوچون چتین آنلاشیلیر. بورادا فارسجا ترجمه لر ضعیف اولدوقلارینا باخمایاراق تورکجه یازیلاری دوشونمه گه آز - چوخ کؤمک ائدیر.

بئله لیکله تورکجه اؤیرنمک ایسته یین بیر فارس اولدوقوسو اوچون اصلاً آنلاشیلان دئییل. یازیلاردا غلظلر ده وار. اما کتابین یازسی ایری و چوخ آیدین دیر.

کتابین اولی بئله باشلانیر:

" هذا کتاب تجرید اللغات من تصنیفات ابی الفضائل و الکمالات و صاحب المحامد و الخصالات الاخوند آقامیرزا علی بن مرحوم حاجی ملامصطفی الباکوبی....

او بعد چنین گوید: علی بادکوبی - کتاب من بخوان تا خصم کوبی. سونرا کتابین تألیفی و یشری باره ده بئله دئییر:

"... بحسب خواهش بعضی از اخوان اهل گیلان قواعد صرف و فراید الفاظ و عبارات اتراک را بقسم خوشی و طرز دلکشی جمع آوری نموده کتابی "نصاب" آسا مسمی به تجرید اللغات در دارلسلطنه قزوین تدوین ساختم... که تا فارسیان شیرین زیان و ترکان هتربیشه گان بدان دل گشایند."

سونرا کتابین تألیفی نین تاریخی باره ده دئییر:

ناظم به این کتاب زبان را چو برگشود

تاریخ در هزار و دوصد و شصت و چار بود

بورادان معلوم اولور کی، کتاب الی ایل تامام تألیف اولدوقدان سونرا چاپا وئریلمیشدی. کتاب اولجه تورک دیلی نین صرف و نحوی ایله باشلانیر. مثلاً:

فی تعریف المصدر:

مصدر ترکی بدان لفظی که آخر "ماق" شد

مثل وورماق معنیش باشد زدن ای مقتدا...

فی الماضی:

ماق مصدر حذف کن آور بجایش لفظ "دی"

مثل "ووردی" یعنی زد یک شخص غایب مطلقاً...

سونرا لغتلی باشلا ییر. بعضاً کلمه لری معنا ائدیر و بعضاً ده دانیشیق دا لازیم اولان عبارت لری و حتی اوزون بیر محاوره نی گتیریر. بئله لیکله معلم سیز اؤیرنمگی غیر مومکون ائدیر.

سونرا روسجا - فارسجا لغتلی نظمه چکیر:

فی البحر الخفیف فی الروس:

هست ز آیات فیض رحمانا

اختلاف لسان به قرآنا

فاعلات مفاعلن فاعلن

بهر تنیه نفس بر خوانا

"ازدراستی" بود بجای سلام
"ازدروی" جواب می‌دانا
بوناق(بق)دوجنا خدا رفیق بود
پورسکه،پنورسیان مسلمانا...

لاکین گزرونور کی روس لغتلی ده املا ضعیفلیگی مناسبیله یاخشی آنلاشیلیمیر.مثلاً عددلری
سایارکن یازیر:
فی اعدادالروسیه:

آدنوی یک دووا دوتا تیری سه
چتر و پت چهار و پنج دانا
شصت و سم ووسم،دوید و دسید
تا به ده تا ز من تو بستانا...

لاکین بۇ مقانده بیزیم منظوروموز او کتابدا گلن آتالار سۆزلری دیر کی،بیر آز زحمتله ده اولسا
فارسجا ترجمه‌لری نین کؤمگی ایله آیدینلاتماق اولار.هرچند املاء باخیمیدان چوخ ضعیف دیرلر.مثلاً:
"اش ادر تاریه وارا" فارسجا ترجمه سینى (کار آنست که با خدا باشد) گۆردوکده معلوم اولور کی،اونون
دوزگون

شکلی بئله دیر "ایش اودور تاریا وارا".
عربجهده اولمایان حرفلری گنجمیشده رایج اولان کیمی اولنلارا یاخین حرفلرله گؤستریر.مثال
او چون:

-کچن کنه کن چاتمز جالا سونک کنی کنه

بونون فارسجا ترجمه سیندن بلله نیر کی مقصد بودور:

-کچن گونه گون چاتماز چالاسان گونو گونه

عین حالدا فارسجا ترجمه‌لری ده سلیس و روان دئییل،بلکه کلمه به کلمه ترجمه
اولونموشدور.مثلاً:یوخاریداکی آتالار سۆزو بئله چتور یلمیشدیر:"گذشته روز را روز نمی‌رسد".
کتابین حاشیه سینده دئدیگیمیز کیمی متن ده گلن موضوعلار بارهده ایضا حلالر
وئریلمیشدیر.مثلاً:مصدر باره سینده دانیشارکن بئله توضیح وئریر:

"بدانکه مصدر ترکی را علامت آنست که در آخر لفظ(کلمه)"ماق"باشد.لیکن بشرط آنکه نبوده
باشدا(یعنی کلمه نین اصلینده اولما میش اولا)اسم اعلم(اسم
خاص)چون:غازماق،باشماق،اویماق،بارماق،جوماق(چوماق)قیماق و قویماق،که به معنی تک
دیک،کفش،انگشتانه اچوب سرکج اسر شیر و طبعی است که برای زائیده(زانو)درست می‌کنند!گزرونور
کی "کاچی"(قویماق معناسینا)دئییلن لغتی بیلیمیر میش.و اویماق کلمه سی نین ده معناسینی قلم دن
سالمیش دیر.بارماق ایسه ظاهراً انگشت معناسینا دیر.انگشتانه یه بارماقلیق دئییلمه لیدیر.کتابین آخیریندا

وزدن آرتیق تورکجه مصدرلر گتیرمیشدیر. او مصدرلردن بیر نتیجه سینی نقل ائدیبریک:
 "نینماق:چه کردن، نیلدماق:چه گردانیدن؟! انارلدماق:نعره زدن. نازلتماق:واداشتن به
 راعارتماق(آرینماق):از چرک پاک شدن، عارتماق:تمیز کردن، عاجماق:گرسنه شدن، عاجیماق:رسیدن
 خمیر، سندرماق:شکستن، سوله ماق، سوله ماق:گفتن، سوکماق:خراب کردن.
 بعضاً مؤلفین لهجه سیندن اؤنون تبریزی اؤلدوغونو ظن ائتمک اؤلور.
 ایندی ده آتالار سؤزلریندن نمونه لر:

- قوشوی اکی انکلی استهدک ازن بر اینکلی اله سن.
- (قونشوی ایکی اینکلی ایسته دین اؤزون بیر اینکلی اؤلارسان)
- قوناق، قوناغی ایسته مزانو ینییه سی هر ایکسینی
 (ایندی دئییلر:هئج بیرینی)
- قونشون پیسیدیر قاج (کؤچ) قورتول - قارنین شیشیب... قورتول ایکینجی مصراع
 بئله دئییلر "دیشین آغریر چک قورتول"
- قرداشلر(قارداشلار ساواشدیلار واصلایلار ایناندیلار.
- ترجمه:برادران دعوا کردند سفها باور کردند.
- اود هر یتره دوشسه اؤزونه یتر آچار.
- اؤلو سؤزونه باخمایان اولویا اولویا قالار.
- ده وه قویی ینییه ر، اوزاغی گؤزلر.
- ترجمه:شتر نزدیک را میخورد، دور را می پاید.
- چالیشماق باشماق بیرتار.
- ار ایلن آرواد ساواشی یابین یاغیشی.
- ایت، ایت ایلن ساواشاندا بیر آیاغین دالدا توتار.
- گون سنین دیر، کؤلگه قارا کؤپه گین.
- چراغ اؤز دیینه ایشیق سالماز.
- قارنیمین دگیل، قدریمین دیر.
- آقچه بیغماق آسان، ساخلاماق چوخ چتین.
- تو خلوق ینییه سی نین کؤکون قازار.
- قیز قاریباندای سی اوسته دوشر.
- ایت هوره کاروان کئچر، ایت هورمک قالار.
- بوندان فاطیا دیزلیک اولماز(از این برای فاطی تونبان نمی شود)
- بئله کی فاطی چئزد، اؤنا یاخشی دیزلیک دوزهر.
- دؤیمه اؤزگه قاپیسین دؤیمه سینلر قاپوی.

- آدين نه دير داش دمير، يوشانيرسان، يوشانير.
- هر نه دوغراسان چاناغيا اۇدا چىخار قاشيغيا.
- اگري اوتوراق دوز دانىشاق.
- بير چىنم ساققىزىن وار، چىنه ياپىشدير آتوا.
- آتالار سۇزونه باخان گئرى قالماز.
- گئجه سۇل ياتان سحر ساغ اويانار.
- آج اۇلوب يىنه ن ناكوك (ناخوش) اۇلماز.
- صوفى سوغان يىمز، يىسه قايىغىن قۇيماز.
- اۇزون اتىدىن اۇزووه، كولو سپىدىن گۇزووه.
- چۇخ يىمك از يىمكدن قۇيار.
- آز يىهر آريخلار، چوخ يىهر تيرىخلار.
- اتين اوستو آچىقدى، پىشىگىن اوتانماغينا نه گلدى.
- داز (دوا) يىلسه اۇز باشىنى ياخشى ائلر.
- يوگورهن آت آرپاسىنى آرتيرار.
- گىجيه ن گئدير، آجىيان گلير.
- چودارين (چوبانين) گۇيلو اۇلسا تىكه دن پنىر توتار.
- هامىيا ايت هورهر بيزه چاققال.
- كۇج (چۇلمك) يومبالنور قاپاغىن تاپار.
- ايشلەر ديشلەر.
- دادانانينان، قودوران بير اولور.
- آقچانى، آقچا قازانير (ايندى پول، پولو گتيره ر).
- ياخشى ايگيت پالچىق باسار.
- تارماديق (يارىماديق) اودوتنان، گۇز سوز اۇلدوق توتونوندىن
- تارى بير يانتان باغلاسا، بير يانتان آچار.
- يىمىشىن ياخشى سىنى مئشه ده چاققال يىهر
- داما - داما گۇل اولور، دادا - دادا قۇرتولور.
- آليجى قوشون دىنديغى (دىمديگى) ايرى اولار.
- بئله اوتوران آرواددان اوغول دوغولماز.
- قار سۇسوزلوق قانديرماز.
- قورغا قارين دويورماز.
- قيقو (قايغى) چۇره گه ائله قوون سودور.
- يورد يىه سىز قالاتندا دوووز (دونقوز) تپه يه چىخار.

ز بحر رمل ای عزیزا بخیز
 به بحر تقارب نظر کن تو نیز
 فِعْمُولُ فِعْمُولُ فِعْمُولُ فِعْمُولُ
 ز لعل لب مثل گوهر بریز
 بهر زین، قلیچ تیغ و نوختا لجام
 اوزنگی رکاب و قراوش کنیز
 چو خور گود و قالخان سپر، قین غلاف
 سنا تو، قانیم تُوکمه، خونم مریز.
 کُوپوک کف، سویوق شل، سُولو آبکی
 چله، سِپ - پِاش، بال، عسل، تُوک بریز
 سوسوز تشنه، سنسن تویی، ایچ بنوش
 آجی تلخ و شیت بی نمک، ایتی تیز
 اوروج روزه، یسول راه و یولچو گدا
 یازیق بینوا، یات بخواب، دور بخیز
 قاریشلا وجب کن، تو، قاریش وجب
 قاریشدیر بهم زن، سوروشگن بلیز
 آجسیقلی غضبناک و آجیق غضب
 باریشماق آشتی، ساواشماق ستیز
 کُوروک، کورک، کووره ک، کوره کدی بگو
 دم و پوستین، ترد و با پارو، نیز
 گُورچن کبوتر، چکیرکه ملخ
 مارال گاوکوهی و نمنه چه چیز
 یوغورکن خمیر و آجام گشنه ام
 بله هکذا، اون اله، آرد بییز
 هانی کو، نجولدی چه شد، چک بکش
 دابان پاشنه، گتگیلن رو تو نیز
 چیخار بیرون آید، باتار می رود
 چییان دمل و شیش ورم، گینه نیز!
 یوواق لب، آشیق قام، توپوق مچ پا
 یوخیدی قاچاق، ندارد گریز

چو پور آھلہ رو، چيچڪ آبلہ
بلك بئديدا داد بچش
بولانديق گل آلود و پالچيق گل
يودوم شستم و سن آريت، كن تميز...

ايڪينجي ڪتاب:

ڪتابين آدي ”ضروب امثال عثمانيه“ دير. اوج ديبلده نمچه جه (آلمانجا) فرانسيزجا و تورڪجه يازيلميشدير. ڪتابين مضمونو عثمانلي دا اولان مشهور آتالار سؤزو (ضرب المثللر) دير كي ايڪي ديبله ترجمه اولونموشدور.

بؤ ڪتاب ويانه (وين) ده مڪتب شرقيه طرفيندن نشر اولوب و ۱۲۸۱ھ / ۱۸۶۵م ده دولت امپراطوريه مطبعه سينده چاپ اولموشدور. ڪتابين، مڪتبين ناظري ”بارون اشلختا“ طرفيندن يازيلان، بير صحيقه ليڪ مقدمه سيندن معلوم اولور. كي ديبل اوليره نيمي اوچون حاضيرانميش و سلطان عبدالعزيز خان دؤرونده باسيلميشدير.

مقدمه ده دئييلن ڪيمي ڪتابدا ايڪي اوز به اوز صحيفه لرم عمودي خطلر ايله ايڪي حيصه يه بؤلونموش و بير ستوندا تورڪجه (عرب الفباسي ايله) آتالار سؤزو گتيريلميش و بير ستوندا لاتين الفباسي ايله اونون تلفظو گتيريليب و قالان ايڪي ستونلاردا ايسه او ضرب المثلين فرانسيزجا و نمچه جه (آلمانجا) معنالاري گتيريلميشدير.

بؤ ڪتاب ۱۸۰ صحيفه دير. ۱۵۹ صحيفه سي ۵۰۰ تورڪجه ضرب المثلي (آتالار سؤزو) احتوا ائدير و سؤن ۲۲ صحيفه سي ايسه لغت لرين فرانسيزجا و آلمانجا ياي ترجمه سيدير.

آشداغيذا او آتالار سؤزلريندن اوتوزونو گتيريريڪ.

- آج ايله دوست اولما يتمم دئرسه قارنين دويورار.

- آج آيو (آبي) اويناماز.

- آج تاووق گنديسي آريا انباريدا گؤرور.

- آج ڪيمينله اولورسا ساواشير.

- آج ڪؤپڪ قودورماز.

- آجين قارني دويار گؤزو دويماز.

- آج ايله ايشلمه توق ايله تيرنمه (اصلينده: دپرئمه)

- آجيان ائششڪ قاتيردان يوگره ڪدير.

- آچيق آغيز آج قالماز.

- احرام درويشي ائتمز.

- آخشامين خيريندن صباحين شري يئگدير.

- آد ايشلر ايشي، سن ايشله مزسن.

- ايسم اولماق چوق سؤيله مڪدن يئگدير.

ملانصرالدين درگىسى نىن ايران مشروطه حرکاتىندارولو

● حميد سفيدگر شهانقى

مطبوعات، تاريخ بۇيو خىلقلرىن آيىق وجدانى و دوشونىن بىنىنى اۆلموشدور. مطبوعات هر اۆلكه ده اوفوقلارى اچىپ، فيكىر و دوشونجه لرى زىنگىن لىشىدىر مىشىدىر. اۇنلار خىلقىن استىمادالارىنى چىچىكلندىرىپ، اۇنلارىن گۆزلىرىن گله جه به دوغرو اچمىشىدىر. مطبوعات خىلقلرى باشقا اۆلكه لىر و باشقا خىلقلرىن ياشايش شيوه سى ايله تانىش اتمىشىدىر و بوتون طىبعى نىتىجه سى اۇلاراق، اونلارى اۆز ياشايشلارىنا، اۆز جامعه لرىنه درىندىن فيكىر و ترمه يه چاغىر مىشىدىر. بىله ليكله اۆلكه لرى و اونلارىن خىلقلرىنى بىر - بىرى ايله توتوشدورموشدور. بىر سۆزله دىسك، مطبوعات تاريخ بۇيو، هر بىر ملتىن، هر بىر خىلقىن دانىشان دىلى اۆلموشدور.

ايرانىن مشروطه انقلابى نىن، آياق توتوب يىرىمه سى و اونون شمره چاتماستىندا، مطبوعاتىن اۆنملى رولو اۆلموشدور. بۇ مطبوعاتىن ان كىسگىن دىللى سى، خىلقىن ياشايش و فيكىرلىرىنه، همچىن او گونكو سياست عالمىنه درىندىن تانىش اولانى ملانصرالدين درگىسى اۆلموشدور.

ايران مشروطه حرکاتى نىن باشلانمىسى عرفه سىنده نشره باشلايان، ملانصرالدين، انله ايلك نۇمره سىندىن ايراندا باش وئرن حادىه لره ماراق گۆستىرىپ و هر نۇمره سىنده ايران انقلابىله ايلگىلى. شعر، مقاله، فيليه تون و كارىكاتور چاپ اتمىشىدىر.

ملانصرالدين نىن يارانمىسى تىكجه قافقازدا بوخ، بلكه بوتون شرق دونياسىندا بۇيوك تاريخى بىر حادىه اۆلموشدور. ملانصرالدين شرقىن بوتون مسلمان خىلقلرى نىن كىچىمىشى، ايندىسى و گله جه بى ايله ماراقلانمىش و ايران، عثمانلى، افغانستان، عربستان و الجزاير كىمى اۆلكه لرىن مستبد و استىمارچى حاكىملىرى نىن حقيقى سىمالارىنى گۆسترمه يه چالىشمىشىدىر. ملانصرالدين مسلمان اۆلكه لىر آراسىندا، خرافات جهنمىنده يانا - يانا ياشايان خىلقلرى، اۆز آغىر يۇخولارىندىن اۇياندىر ماغا و اونلارىن قارىشىسىنا گوزكو توتاراق پىس عمل و فيكىرلىرىنى گۆسترمگه چالىشان ايلك درگى اۆلموشدور. ملانصرالدين ياخشى بىلىردىكى كوتله لرىن آراسىنا نىتجه گىره بىلر. او باشقا زورنلارلار نىن هامىسىندان چوخ خىلقىن دامارىنى تاپمىشىدى. ايرانىن تاريخى هىچ واخت، ملانصرالدين درگىسى نىن مشروطه انقلابچىلارىنا انتدىگى ده يرلى خىدمتلىرىن اۇنوتمايا جاقدىر.

ملانصرالدين نىن مدبرى، ميرزه جليل محمدقليزاده نىن اصلى گونى آذربايجان نىن خوى شىرىندىن اولدوغونا گۆره، ايران و آذربايجان مسئله لرىله ارتىق ماراقلانمىش و درگى نىن هر نۇمره سىنده، دؤنه - دؤنه گونىنده باش وئرن حادىه لردن يازمىشىدىر. ميرزه جليل و اونون صابر، عزيز حاجى بىگوف، محمدسعيد اردوبادى و عظيم عظيمزاده

کیمی قلمداشلاری ایران و هامیدان چوخ آذربایجان خلقی نین انقلابچی ایدئاللارینی دریندن تانییب و بؤ ایستکلرین اوغروندا قلم چالیر دیلار.

میرزه جلیلین قارداشی، میرزه علی اکبر محمّدقلیزاده، ایراندا مشروطه انقلابی نین ایلك حرکاتی باشلانیدقدا، بیر نتیجه یولدشی ایله بیرلیکده، ایرانداکی وطنداشلارینا یاردیم ائتمک قصدیله، تبریزه گئدی. او مجاهد دستلرینه قوشولور و چوخ چکمیر کی، تبریزین غیبی مرکزینده عضو اولوب، بؤ یئر آلتی تشکیلاتین باشچیلا ریندان اولور. میرزه علی اکبر عینی حالدا، تبریزده ملانصرالدینین نماینده سی کیمی ده چالی شیر و بئله لیکله ملانصرالدین ایله تبریزین غیبی مرکزی آراسیندا قیریلماز بیر علاقه قورولور و تبریزده باش وئرن حادثه لرین خبری تئز - تئز ملانصرالدینه چاتیر. ملانصرالدین یازیچیلاری، بؤ حادثه لر حقیقنده اؤز موضعلرینی شعر، مقاله، فیلیه تون و کاریکاتور شکلینده بیلدیریب و تبریزین مجاهد رهبرلرینه یول گؤستریر دیلر.

میرزه جلیلین اؤز دئدیگینه گؤره، ملانصرالدینین اؤخوجولاری نین یاریدان چوخو ایراندان اولموشلار. ملانصرالدینین ۱۵ میندن آرتیق سایسی ایراندا ساتیلیر میش. بونون ۱۳۶۹۰ سایسی آبونلره یوللانیب، قالانی ایسه آزاد بازاردا ساتیلیر میش. استبداد قوه لری بونو گؤر دوکده، محمد علی میرزا واسیطه سیله، ملانصرالدینین ایراندا یایلماسی نین قارشیسینی آلیرلار و اؤنو پوستخانادان ائشیکه چیخارماغا اجازه وئر میلر. تبریز خلقی بونو دویدوقدا «آذربایجان ایالت انجمنینه» شکایت ائدیپ درگی نین آزادجا یایلماسینی ایسته ییرلر. انجمن باشچی لاری ملی مجلسه مکتوب یازیب، «ملانصرالدین یایلماسی نین قدغن لیک حؤکمونون لغو ائدیلمه سینا ایسته ییرلر. بونونلا بئله، ملانصرالدینین بوتون نؤمره لری، آر دیجیل اولاراق ایرانا، اؤزه لیکله ایران آذربایجانینا گلیر میش.

گونئی آذربایجاندا صابری ن ایران حقیقنده یازدیغی شعر لر آغیزدان آغیزا دوشوب، خلقی اویاتماقدا اؤنملی رول اوینامیشدیر. آذربایجانلیلار اؤزلری ده صابری ن شعرلرینه آرتیریب، اونا نظیره لر قوشوب، کوچه - بازاردا اؤخویور موشلار.

مشروطه حرکاتی نین اوللرینده، ملانصرالدینین یاردیمی ایله، ایرانین شاعیر و یازیچیلاری یئنی فیکر و دوشونجه لرله تانیش اولوب، یئنی فورمالاردا یازماغا باشلامیشلار. تهران، تبریز، اورمییه، رشت، خوی و باشقا شهرلرده چیخان درگیلر، ملانصرالدیندن اؤیره نره ک خلق دیلی ایله یازیب، یایمیشلار. تهراندا چیخان «کشکول»، «بهلول» و «صوراسرافیل» درگیلری تبریزده چیخان «آذربایجان» و «حشرات الارض»، رشتده چیخان «نسیم شمال»، اورمودا چیخان «فریاد»، خویدا چیخان «مکافات»، «نجات»، «اصلاح» و باشقالاری ملانصرالدیندن تقلید ائدن درگیلردن اولموشلار. بونلارین ان اؤنملیسی «آذربایجان» اولموشدور. اونون ایلك نؤمره سی ۱۹۰۶- جی ایلی ن دنکابری نین آلتی سیندا، آذربایجان تورکجه سی ایله یازیلیب و هر باخیمدان ملانصرالدینین اوسلوب و شیوه سینا اؤزونه اؤرنک گؤتور موشدو. بو درگی ملی سردار ستارخانین گؤستریش و امریله نشره باشلامیشدی. ستارخان آذربایجان ژورنالی نین ایلك نؤمره سینا گؤره نده، «بو گون آذربایجان خلقی نین ملی بایرامیدیر» دئییب، هیجاندان گؤزلری دولموشدو. آذربایجان درگیسی آنجا ق ۸ آی چیخیمیشدیر.

ملانصرالدین و آذربایجانین بیر - بیر ایله علاقه لری حقیقنده اؤرنک وئر میگی یارارلی بیلیریک:

ملانصرالدین اؤز دوزگون فیکیر و دوشونجه سی ایله میرزا علی اصغر خان اتابک (امین السلطان)، رئیس الوزراء

ياخود باش ناظر مقاميندا اولماسيني، حقلى اۇلاراق، كۆتلهلرين اۇز آرزو و ايستكلرينه چاتماقدا بۇيوك بىر مانعه بىلىب، مشروطه چيلرى قيناماغا باشلايىر و صابرين آيىلديجى و دانلاق دولوسو شعرىنى چاپ اندير:

هه دى گۇروم نه اولدو يس آى بالام ادعالرين
دوتموش ايدى يئرى - گۇيو نالهلرين، نوالرين
يوخسا قانيندا عيىنى بوشلاميسان ادالرين
شيمدى حريف سۇز همان من دئيه ن اولدو، اولمادى؟

بۇ دانلاقلار مشروطه چيلرى يوخودان ديكسينديريب ولوله به سالير و بئله ليكله، مشروطه باشچيلاريندان اولان «حيدر خان عموغلو» چاره دالينجا كزير و آخيره ميرزا عباس آقا تيريزلى نين ئوفنگيندن چينخان مرمرى اتابكى جهنمه يوللايىر و آذربايجان اۇز ۱۶ - جى نۇمره سينده ملانصرالدين ين شعرينه بئله جاواب وئيرير:

هه گۇروسن يئرينده دير، بىر به بىر ادعاميزى
گۇر نتجه مستجاب انديب، تارى بيزيم دوعاميزى
وئردى كمال لطفله مطلب و مسدعاميزى
ايندى نتجه اولدو ملاعمرى، من دئيه ن اولدو اولمادى؟

ملانصرالدين، آذربايجان ين جوايىندا يننه صابرين بىر شعرىنى چاپ اندير:

لوقالاشيب آگۇر مه ميش، چوخدا بئله فيريلداما
تريه سيز اوشاق كيمي، بوش - بوشونا هير ييلداما
باش - قولاغين دوزه لمه ييب، چوخدا باسيب گورولداما
دينمه - دانيشما، يات بالام! سن دئيه ن اولمايىب هله...

قتل انله ديز اتابكى من كى بو امرى دانميرام
وار يئننه مين اتابكىز، يوخسا عمللى قانميرام؟
كههنه قايى بو تئزليگه تازهلشه اينانميرام
دينمه - دانيشما، يات بالام! سن دئيه ن اولمايىب هله...

محمدعلى شاهين كودتاسى، آچيقجا گۇستردى كى، ملانصرالدين نتجه آچيق گۇزله گله جگى گۇروب، اونو دوشونورموش.

آذربايجان دان سونرا، "نسيم شمال" درگيسينده ده ملانصرالدين ين تاثيرى آلتيندا، مشروطه انقلابى نين حادثه لرى يازيلىب، يايلىر ميش. سيد اشرف الدين، "نسيم شمال" درگيسينده ملانصرالدين ين فارس ديلينه ترجمه چيسى كيمي ايشله ميش و ملانصرالدين ده صابرين چاپ اولان شعرلرينى فارسجا ياشوريب چاپ اتتميشدير.

بو درگى نين مشروطه دۇرونده، فارس شهرلرينده، خلقين اويانماسيندا اويناديغى بۇيوك رولا گۇره، اونون صابردن ترجمه انله ديگى بعضى شعرلرين ايلك بيتلريندن بىر نمنه وئيريرك:

صایر:

نه خبر وار مشهدی؟ - ساغلیغین - آز-چوخ دا یئنه؟
- غزنت آلمیش حاجی احمدده - با! اوغلان نمه نه؟

نسیم شمال:

- کبلا باقر - بلی آقا - چه خبر؟ هیچ آقا
- چیست این غلغله‌ها؟ - غلغل نی پیچ آقا

صایر:

- پاه! آتونان نه آغیر یاتدی بو اوغلان اولوبه!
- نه‌ده ترپنمه بیر اوستونده کی یورغان اولوبه!

نسیم شمال:

- وای بر من مگر این ملت نادان مرده!
- داد و بسداد مگر این همه انسان مرده!

صایر:

- فعله، اوزووی سنده بیر انسانمی سائیرسان!
- آخماق کیشی انسانلیغی آسانمی سائیرسان!

نسیم شمال:

- ای فعله تو هم داخل آدم شدی امیروزا
- بیچاره چرا میرزا قشمش شدی امیروزا

میرزه جلیل، شهید شیخ محمد خیابانی نین دعوتی ایله، ۱۹۲۵-جی ایسلده تبریزه گنبد، ملانصرالدین درگیسینی گونئی ده کی قلمداشلاری نین یاردیمی ایله اورادا بوراخیر. او، تبریزده بیر ایلین عرضینده ۸ نومره نشر اتدیر. ملانصرالدین بو ۸ نومره سینده: ایران و آذربایجان خلقلری نین اوگونکو یاشاییش و دونیا گوروشلرینی آراشدیریب و یئری گلدیکجه، طنز دیلی ایله تنقید ائتمیشدیر.

قایناقلار:

- ۱- آراین پور، یحیی، از صبا تا نیما-تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی ۱۳۵۷.
- ۲- سرداری‌نیا، صمد، مشاهیر آذربایجان- تبریز: ذوقی، ۱۳۷۰.
- ۳- رئیس‌نیا، رحیم، عزیز حاجی بیگوف و دو انقلاب- تهران: چاپار، ۱۳۵۷.
- ۴- سرداری‌نیا، صمد، ملانصرالدین در تبریز- تبریز: هادی، ۱۳۷۱.
- ۵- سرداری‌نیا، صمد، تاریخ روزنامه‌ها و مجله‌های آذربایجان، جلد اول- تهران: دنیا، ۱۳۶۰.
- ۶- رضازاده ملک، رحیم، هوپ-هوپ، زبان برای انقلاب- تهران: ۶.سحر، ۱۳۷۵.
- ۷- چکیده‌ای از زندگی و افکار جلیل محمدقلی‌زاده (ملانصرالدین) ترجمه بهزادآبادی باویل، تبریز- انتشارات تلاش ۱۳۵۷.

ستارخانلا محمدامین رسولزاده نین گؤروشلیرى

ایران مشروطه انقلابی نین مشهور قهرمانی ستارخانلا آذربایجان جمهوریتی نین ایلیک قوروجوسو و ایران مشروطه انقلابی و سوسیال دموکراسی نین ایراندا تعلیمی و انکشافیندا مهم رولو اولان و ایران نوغزتی نین سردهییری محمدامین رسولزاده نین تبریز و تهراندا گؤروشمه لری و مصاحبه لری حقیقته تبریزدن آقا بابک دمیرچی اوغلو و برلن دن آقامیر م.ع.حسینی دن مکتوبلا بربری فارسجا و تورکجه بیر یازی آلدی. یازیلارین متنی بیر آز فرقلی اولدوغو اوچون هر ایکی متنی نقل ائتمه گی ضروری گؤردهوک.

تاریخ

ستارخان

● محمدامین رسولزاده

چوخدا قوردالاماییم، اذکرو امواتکم
بالخیر (اولومورن یاد اولماسی حثیریلی
اولان) ستارخانین خیریندهن ده بیر جوخ سؤز
سؤیله مک اولار. البته واحبله بو عون قلیلرده
بؤیوک حسن توجه قازانمیش اولان بیر ذاتین
حس خاطراتی دؤرد - بئش سنه ظرفینده
اؤتودولماز

مللتیر بطنیندن یتیشمیش اولان بۇ قهرمان
هر نه قدهر عواملیغی جهتیندن اونون - بونون
ایتیرنقالاریندا (دسیسه) قوربان اولویوردوسا دا
فیطرتا بیر جوخ اوستونلوکله مالیک ایندی.

مرحوم ستارخانلا بیر جوخ کره
گؤروشدهم، فقط مشارالیه (ادی چکیلنه) واقع
اولان گؤروشملردن بیر نتیجه سی هئچ واخت
یادیمدان چیخماز.

تلگراف مشهور، ستارخان - یس و فاتی
خبرینی گتیردی.

سؤن زامانلار ستارخان
اؤتودولموشدو. آرتیق آدی دبیلرده داستان
دئیلیدی. فقط بیر واخت واردی کی، بۇ اسم
گونون موضوعونو تشکیل ائدیوردو

آروپا غزتلری بئله ستارخان ادنی
قاریبالدی ایله برابر تو تورلاردی ایتسه، بو
واختیه ایران قاریبالدیسی اولان ذات
اؤلموشدور.

ستارخان هر نه قدهر جیسمه ایندی
اؤلموشسه ده، تبریز میدان حریتینده قازاندیغی
شهرتی مع التأسف دها ۱۹۱۰ - جو ایلده
تهراندا واقع اولان آتابیگ یارکیندا
اؤلدورولموشدور. فقط بو حزین خاطیره نی

مرحوما ایلیک دفعه تبریزده گۆرۆشدوک. بیز تبریزه وارد اولان گوندن بیر گون اول ستارخانلا باقرخان بۇ تبریز انقلابی نین ایکسی سرکرده لری روس قوشونلاری نین شهیره گلدیکلری نتیجه سینده آذربایجانین ایالتی و ولایتی انجمنی نین سۆزوايله و خلقین مصلحتی اوچون عثمانی قوشونلارینا سیندا بست اؤتورموشلاردی.

ایشته ستارخانلا دا ایلیک دفعه بۇرادا گۆرۆشدوک.

ستارخان بیزی قافقازیا مسلمان مطبوعاتینین نماینده سی صیفتیله قبول ائده رکن اولدوقجا الطافات گؤستریب ضماً مسلمان مطبوعاتینا قارشى حقلی بیر تنقید ده بولوندو. دئدی کی، "تبریز واقعه لری بوتون عالمی ماراقلاندیریب، بورایا بیر چوخ اجنبی غزئتلری نین مخبرینی جلب ائله دی. تأسف اولونور کی، آنجاق واقعه لر بیتدی کدن سؤترا مسلمان غزئته سیندن مخبرینی قبول ائتمک شرفینه نائل اولویوروز."

من بۇ تنقیددن حقلی اولدوغونو تصدیق ائتمکله برابر موجود اولان سببلرین بیانی ایله منسوب اولدوغوم مطبوعاتی مدافعه ائدی کدن سؤترا، مصاحبه میزین زمینی ده بیشدیرمیشدیم.

مصاحبه میز ائناسیندا بیر چوخ سۆزلر سؤیله دیک. ستارخان سؤدیگی خور - خور قلیانی چکه - چکه بۇ سۆزلری بیان ائدیوردو: - آرتیق بیزیم وظیفه میز بیتدی. بیزیمکی عسگرلیک ایدی، وظیفه میز دخی کؤهنه نی بیخماق و داغیتماق کی، بۇ یولدا الیمیزدن گلدیگینی ائله دیک. بیخیایلدیگیمیز قده ر

بیخدیق. ایندی تیکمک زامانی گلیمیش دیر. بونون اوچون باشقا قوه تله یعنی عالیملر و متفکرلر لازیم دیر. بئله قۇرۇجولاری هر یئرده اولسا تاپمالی و اونلارین آرخاسیندا دورمالی و ایشله بین دئمه لی ییز."

دوغروسو ستارخانین بۇ سۆزلری منده بۇیوک بیر تاثیر اویاتمیشدی. بۇ تاثیریم او زمان "ترقی" ستونلارینا دا کئچمیشدی.

ایکینجی دفعه ستارخان تهرانا گله رکن اؤنونلا گۆرۆشدوک. مرحوما شاهانه بیر استقبال حاضرلاندیمیشدی. دئمک اولارکی، بوتون تهران اؤگون استقبال چيخمیش ایدی. شاهابادا قده ر یوللاردا چادیرلار قۇرولموش، هر صنف و طبقه اؤزونه گۆره خیمه لر، چادیرلار دیکه تلمیشدی کی، قهرمان مشروطیتی اؤرادا استقبال ائتسین. اوچونجو خاطر ایتیم اولدوقجا حزین دیر.

ستارخانین اؤز سعی و همتی ایله ورودونا چالیشمیش اولدوغو مشروطیت حکومتی آرتیق نفوذونو پایدار ائتمک ایسته میشدی. او سببه اللرینده سلاح اولاراق کوچه لری گزن مجاهدلرین ترک سلاح ائتدی ریلمه سینه قرار وئرمیشدی. گۆزله نیلمه لی ایدی کی، بو قراری هر کسدن اول ستارخان قبول ائتسین. هیهات، خان تهران ایستقراجیلاری نین دامینده (تله سینده) ایدی. حکومت بو قانونی طلبینده بیون قاجیرتدی.

مجاهد لر آتاییگ پارکینا دولدولار. حکومته قارشى دوردولار. حدیجه پارکین هجوما آلینماسی و ستارخانین دا آیاغیندان یارالانماسی کیمی فجیع بیر حالا منجر اولدو. یارالاندیغیندان سوترا اؤزوايله گۆرۆشلره ستارخان اؤزونون بو سهویندن متأثر اولدوغونو سؤیله بیردی.

"آخ، ملعونلار باشیما نه لو گتیردیلر." - دئییه
اینتریکاچیلارا لعنتلر اوخویرودو.

تبریز قهرمانی نین ایستریقا قوربانی
اولدوغونو حکومت ده قبول ائله میش، او سییه
اونون شکست اولماسینا قارشی بیان تعصب
اظهار ائله دیگی کیمی، یاراسی نین معالجه سینی
ده اؤز عهده سینه آلمیشدی. پارک واقعه سیندن
سونرا ستارخان آرتیق بیر گوشه - انزوا اختیار
ائدی، او صورتله یاشاماغا و تبریزده
چیخاردیغی بؤیوک آدا اکتفا ائده رک عادی بیر
حیات کبچیرمگه راضی اولموشدو. بو
کره (دفعه) گلن تلگرافلار آرتیق بو عادی حیاتین دا
یتدیگی نی بیلدیریولار.

ستارخان اولکی شهرتی ایله متناسب بیر
نتیجه الیه ائدی ب موق ییله اولمادیس، بوندا بیز
بیله ن، اؤزوندن زیاده یتیشدیگی محیط و او
محیطین گرفتار اولدوغو سیاسی - اجتماعی

شرطلر مقصودیر.

ایران مشروطیتی آرزوسونا نائل
اولوب، تکامل ائنده بیلمه دیگی کیمی اونون
قهرمانلاری دا اؤیله بیر فجیع بیر خاتمه یه
محکوم ایدی.

فقط بو عدم موفقیت لر تامامیله
اومیدسزلیگی تولید ائتمه ییب واختیله بو
زاواللی قهرمانلارین محروم اولمادیقلاری
عالیجنابانه خاصیتلر ایرانلیلارین ملی
اومیدلرینی آز تقویه ائتمه یه جکدیر.

بو نقطه نظرین ستارخان ایران
تاریخ تجده ودنون اؤنودولماز بیر سیماسی
دیر. آلاه رحمت ائیه سین. آمین. "اقبال غزنتی -
۱۰ نوامبر - ۱۹۱۴.

□ قایناق: خلق غزنتی، ۳۰ یانوار ۱۹۹۳ -
جی ایل نومره ۱۶ - کؤچوره ن: بابک
دمیرچی اوغلو.

***

تلگرافهای خصوصی

مخبر ویژه که از طرف روزنامه ما به تبریز اعزام شده، این تلگراف را ارسال کرده:

تبریز - ملاقات با ستارخان

بودند، سردار ملی ما را پذیرفت.
تعریف کردن ظاهر سردار از نظر من
بیجاست، زیرا این چهره بنام را کسی نیست که
نشناسد. عکاس آن عکس ملی را (عکس آن
سردار ملی را) عیناً به تمام دنیا پخش کرده و به
همه شناسانده است.

من به دیدار یک قهرمان ملی که در راه حفظ
تمامی ایران شهرت جهانی کسب کرده، نایل
شدم. این قهرمان برای حفظ جان خود بست
نشسته بود.

ملاقات ما در کنسولگری عثمانی رخ
داد. ستارخان و باقرخان در حالیکه در یک اوتاق

سردار شخصی است در نهایت پاکدلی و بی‌آلایشی. وی اعتماد کامل بر قوهٔ بازوی خود دارد و این در همه حرکات و گفتاراش هویداست. وقتیکه این سؤال از وی پرسیده شد که، برای چه در کنسولگری بست نشسته‌اید، با اندوه چنین پاسخ داد:

«من در راه استقلال وطن یکسال کوشیدم. از میان مرگ گذشتم و با خوردن دود باروت کار را بدین جا رساندم. اکنون که در وطن عزیز نوری ضعیف بچشم می‌خوردم، بلای دیگری وطن را تهدید می‌کند. روسها که مدعی‌اند بخاطر فراهم کردن آسایش و برقراری راحتی آمده‌اند، اکنون یک حرکت استیلاگرانه‌ای را آغاز کردند، که دیگر از استقلال وطن ما باید قطع امید کرد. به اعلان عفو عمومی داده شده، نمی‌توانیم باور کنیم. زیرا خارجی‌ان هر کسی را بخواهند دستگیر و هر چه بخواهند انجام می‌دهند. حاکمان مملکت هم دنبال مقام و پست هستند. در چنین وضعی از ما چه ساخته است؟ دیگر در میدان جانبازی ظاهر شدن و شروع به جنگ کردن بکار نمی‌آید و گرنه این باعث از دست رفتن سریع وطنمان می‌تواند باشد. به همین خاطر هم در اینجا متحصن شدیم و به تمام دول اعتراض خود را برای صلح اعلان کردیم و خروج بیگانگان را از ولایت خود خواستار شدیم.

من مایل بودم که ملت ما با عثمانیها نزدیک شوند. جای شکر است این وضع تأثیر مثبتی در این خصوص دارد. برای در امان بودن اینجا را

برای بست‌نشینی لازم دیدیم، ضمن اینکه یک کشور اسلامی، خاصه آنکه نماینده مملکتی با رژیم مشروطه است.

- آیا به اعلان مشروطه که این بار داده شده باور می‌کنید؟

- مشروطه داده شده، اما این حرکت روسها شک و شبهه برمی‌انگیزد.

- اخبار مندرجه در روزنامه‌های روسیه در رابطه با دعوت شاه از شما برای رفتن به تهران صحت دارد؟

- بلی، وقتیکه مشروطه، اعلان شد، شهر به شادمانی پرداخت. من هم تلگرافی به شاه فرستادم بدین مضمون که: «تا امروز شمشیر زده و گلوله انداخته و با تمام نیروی خود سعی کردم تا مقصد حاصل شد. چنانکه ما مطمئن شویم که مشروطیت مان پابرجا باقی خواهد ماند، در آنصورت با اجازهٔ شاه من نیز به دنبال رنجبری خود رفته مشغول می‌شوم.»

در جواب آن تلگراف شاه به من نوشت که: «رشادتهای تو در میان تمام دول معظمه ثابت شده، به حق نام و شهرت تو بر آفاق غلبه کرده و حال هیچ روا نیست که دیگر رنجبری کنی، لازم است که دعوت ما را قبول نمایی و در اینجا به فکر خدمت به ملت و دولت باشی.»

- آیا خبر منفجر شدن خانه‌تان صحت دارد؟
- خانه مرا هیچکس منفجر نکرد. این در نتیجهٔ سهل‌انگاری یکی از خدمه‌های سورات بود، که کمی باروت آتش گرفته و غیر از این چیزی

امری بکنند او بدون چون و چرا به اجرای آن حاضر است. ستارخان در این باره چنین گفت: «زمانی وقتیکه کنسولهای روس و انگلیس به نزد من آمده بودند، گفتند که مشروطه در دست توست. در جواب گفتم که اشتباه بزرگی می کنید، من نگهبان (... مشروطیت هستم. صاحبان اصلی مشروطه علمای اعلام نجف هستند. آنها هر امری فرمایند همان ساعت به اجرای آن حاضرم.

م. امین

۱- سندی که از نظر خوانندگان عزیز میگذرد، شیرمحمد حسین اف آنرا بعد از ۸۳ سال از روزنامه ترقی، در ۱۱ دسامبر ۱۹۹۲ به روزنامه آیدینلیق باکو با مقدمه‌ای تحت عنوان: «وطنی یکی مجاهد اولادنی نی ایلک گؤروشوب» (اولین دیدار دو فرزند مجاهد وطن) نقل کرده‌اند از اینکه دوست ارجمندم دکتر پاشا کریم اف طرح مزایه این سند مندرجه حلب نمودند و همچنین برای بنده از روی سند اصلی عکسبرداری و ارسال کردند بی اندازه سپاسگزارم. م.ع. حسینی

● آنا با یا تیلاری

دو قنور حسینقلی سلیمی

دامیمدا دیرک آنا	باشی قارلی داغ آنا
سفره مده چوره ک آنا	بال چیچکلی باغ آنا
باشیمدا عقلم، هو شوم.	سهنگیمده سرین سو
کوکسومده اوره ک آنا	چیراغیمدا یاغ آنا

دگرلی هر نعمتدن	شیلناق دیزده گمیم	سنله باشدا تاجیم وار
یوغرولموش مجبتدن	آلتین باشاقلی زمیم	هر درده علاجیم وار
آیاغینا ییخیلان	سنسیز شنلیگیم اولماز	قوی گوتش اود یاغدیر سین
باش قالدیرار جنتدن	سینله اولماز غمیم	کؤلگه لی آغا جیم وار

كيريىم تاتارلارنىڭ حسرت ماھنىيلارى

● نىگارار عصمت قىزى

مۇلف حقىقەتدە:

نىگارار عصمت قىزى ئۆزۈ كىرىم تاتارى اولسادا كىرىمدا دۇغولمايىپ، چۈنكى ۱۹۴۴ - جى ايل ماى آيى نىڭ ۱۸ - دە تاتارلار توپلو شكىلدە ئۆزبېكىستان و قازاغىستانا سورگون اندىلركن اونون آتاسى نىڭ ۱۱ - ۱۰ و آتاسى نىڭ ۶ - ۵ ياشى وارايندى. سورگونلوك سورەسىندە نە اينكى آنادىلېندە مەكتەپ آچماق ياساق ايدى حتا بىر كىندەن باشقا بىر كىندە گىتەمك اوچون دە چوخلو كاغىذ و سىند لازم ايدى. استالىن اۆلدوكدن سۇنرا سووئەت حكومتى نىڭ انسانلىغا قارشى سياستلرى نىڭ بىر چوخونو استالىن نىڭ آدىنا يازاراق سورگون دە ياشايدانلار نىڭ قايتماسىنا اجازە وئرىلدى. آنچاق كىرىم توركلرى و گورجوستاندا ياشايدان مەختى توركلرى بۇ قانۇندان مستىنا اولدولار. اولار وئە دۇنمك اوغروندا اوزون مدت مېارزە آپاردىلار و نىگارادا ھىمىن ايللردە ئۆزبېكىستاندا دوغولدى. اۇدا ياشقا تاتار اوشاقلارى كىمى روس مەكتىبىنە گىتەمكە و روس تۇبىھە سى ايلە بۇيۇگە مەجبور اولدى. مەكتىبە روس اوشاقلارى طرفىندە دائىما تەقىر اۆلۇنان نىگارار، بىر گون مەكتەپدە ائىوہ دۇنركن آتاسىنا دەئىيركى: «آنا! بىس بىز نە واخت روس اۆلاجاغىن؟ اوزون ايللر نىڭ آغرى - آجىسىنى چەكن، بۇتۇن چىنلىكلەر، فلاكت و تەقىرلەر دۇنن آتاسى قىزى نىڭ بۇ اورەك ياخىجى و مەنالى سۇلىنا دۇزە بىلمىر، اۇغلايىر و نىگارانى بىناغرىنا باسىب دەئىيركى: قىزىم، بىز ھىنچواخت روس اۆلمىساياجاغىن. بىز ھىنچواخت...

سووئەت حاكىمىنى داغىلدىقدان سۇنرا، تاتارلار نىڭ كىرىمدا دۇنمەلر نە رەسمى شكىلدە اجازە وئرىلسە دە غىر رەسمى شكىلدە يەنە دە مانەلەر تۇرە دەپلدى. اما بونا باخمايaraq تاتارلار نىڭ بۇيۇك قىسمى اۇ جوملەدن نىگارار نىڭ عائلە سى دە اۆز يوردىلازىنا دۇنمگە موفق اۆلدولار. اۇندان سۇنرا ۱۹۹۱ - جى مىلادى ايلېندە نىگارار بىر قروپ تۇبە ايلە آذربايجانغا گىلېب، باكى دولت اونيوئرسىتەسى نىڭ شىرقىشاسلىق فاكولتەسى نىڭ توركولوژى بۇلۇموندە تەحصىل آلدى و «كىرىم تاتارلار نىڭ حسرت ماھنىيلارى» موضوعوندا رسالە يازدى. بورادا ھىمىن ماھنىيلار نىڭ بىر نەچچە سىنى اۇنلار نىڭ حقىقەتدە نىگارار نىڭ يازدىغى قىسا مەقدە ايلە بىرلىككە اۇخويورۇق.

م. ر. ھىت

ھەر بىر خەلقە مۇختەلف ئادەت ۋە ئىبادەتلىرى بۇ ئادەتلەردىن چىقىپ چىقىپ قوشۇمچە خەلق ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيەدىكى روسىيە ئىبادەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا، روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

ئوكرائىن جۇمھۇرىيىتى ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

بىلەن ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

كىرىم ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

۱۹۵۴ - جى يىلىدە سوۋېت خەلقى ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

بىرىم ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك. روسىيە ئىبادەتلىرىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

● ۱۸ مایس

بلكى بو گون، بلكى يارين
آغ دالغالار كفنيم دير.

۱۸ مایس گنجە سینده

امیر اؤخوندو

نافله (بوش) یترده، آنلاشمامیش

سورگون اولوندو

سو دۆلدورنوز شیشه لرگه
سلام سۆیله عایشه لرگه
سئوه ن، سئوه نینی ساردی
بییز قالدیق بوش گوشه لرگه

باغچاسارایین واغزالیندا (دمیریولو دایانا جاغی)

قاتارا میندیك

۲۲ گون يول گتدیب

تاشکنده گلدیك

دالغیجیلار تئز دالینیز
سو دیبیندن منی آلیتیز
ائویمه ده خبر وئریتیز
بو گون سون کی گونوم، الوداع!

● اورال داغی

سمرقندین واغزالینا

گتیریپ تۆكدولر

بیختیلسین بو قارا گونلر

گۆرمه سین گۆزوم

اورال داغی، اورال داغی

نه یوکسک داغلاری

شو کیریمین تاش - توپراغی

تاتارین اتی - یاغی

شو، کیریمین داغلاری یوکسک

سولاری سالقین

کیریم بیزیم وطنیمیز ایدی

آییردیلار بیزی

سوغانلاریمیز، سامساقلاریمیز (ساریمساق)،

ساجیلیمیش قالدی،

ائولریمیز اشیالار دولو قازاقلار (روس) قالدی

قوانمانیز (گۆوه نمه یین)، سیز گاورلار (کافرلر)

تاتارین مالینا

بییز قایدیریز، سیز گلیر سینیز،

اورالین داغینا

آدییم تاتار، یوردوم کیریم

بو نصیب اولدو

کیریم قایتماق قسمت اولسون

کیریم تاتارلارینا

● من کۆیومه کیریم وار دیم

● بالقچی یم

من کیریم کۆیومه (کندیمه) وار دیم

ائویمی تاها المادیم

بالیق چی یم، بالیق چی یم

سو ایچینده قاییق چی یم

بال ايله شىرت
سولارنى ايچە - ايچە
تۇيالمادىم من

اتويلر يوزولموش
چشمه لر قوروموش
ايچمگە سو تاپالمادىم

● ناخارات

بالاچاغا وطنيم دىپ
كوز ياش توكە
قارتلاريمىز(قوجالاريمىز)اللىرىنى يايىب
دوعالار اتتە

سانكىم دىرسىن يىلدىرىم اۇرموش
باغ،باغچالار قوروموش
آنا - بابا توپراغىندا
يايوزلار گىلب قورولموش

نە ايستەيسىنىز بو مزارلاردان
سوروب اتويلر قوردونوز
تاتارلار يورەگىندە
قانلى پىچاق اۇردونوز(ووردونوز)

● ناخارات

يشىل داغلار گولودو مانا
قايتىب گلدی تاتار سانا.
قوجاغىنا آل سن منى،
اي،گۆزەل كىرىم!

سانكىم دىرسىن اۆيله دە چىخمش
ماحاليمىز يىچىندىن
توپراقدا آغلاي (آغلايىر)، تاشلار دا آغلادى
مىلتىمىن پىشىندىن

● اي گۆزەل كىرىم

آلوشتادان(يىزآدى دىر)اسگن(اسە ن) پىتلر
يوزومە اۇردو(ووردو)
بالالىقدان(اوشاقلقدان)اۇسكن يىردە
كوز ياشىم توشدو

● ناخارات

من بو يىردە ياشالمادىم
ياشلىغىما(گىتچلىگىمە)تۇيالمادىم(دويا يىلمەدىم)
وطنيمە حسرت اولدوم
اي،گۆزەل كىرىم!
باغچالازىن ميوەلىرى

نخجواندان بىر شاعىر وار

● نزاكت اسماعىل اوا (نخجوان اونيوئرسىتە سى معلمى)

نخجوان تىكجە آذربايجانين دگىل، ياخىن شرقىن دگىل، دونيانين ان قديم شهرلرىندن بىرى دىر. تارىخى ادبياتلاردان معلوم اولور كى، شهرين اساسى نىن قۇيولماسى ميلاددان اۇنجه ايكىنچى مىن اىللىگه عايد اندىلير. ميلاددان سۇنرا نخجوان انكشاف ائدەرك ياخىن و اۇرتا شرقىن مهم صنعتكارلىق، تجارت و مدنيت مركزينه چئوريلمىشدير. نخجوان مدنيتى نىن يوكسكلىگى نى دۇروموزه گليب چيخيمش مۇمنه خاتون، يوسف كوسئير توربهلرى ده گۇستىرير.

۱۸ - ۱۹ - جى عصرلرين مشهور شاعرلرىندن اولان حيران خانىم دونيايا گۇزلرىنى نخجوان تورباغىندا اچمىشدير. ياخىن و اۇرتا شرقده مترقى فيكىرلرين جارچىسى كىمى مشهور اولان «ملانصرالدين» درگىسى نىن يارادىچىسى، بۇيوك اديب جليل محمدقليزاده، گۇركملى معارفچى محمدتقى صدقى، خارجى اۆلكهlerde ياخشى تانىنان فرانسه شرقشناسلىق جمعيتى نىن عضو و محمد آقا شاهتاختلى، بۇيوك رومانتيك شاعر و درام يازىچىسى حسين جاويد، رومانلارى ايله اۇخوجولارين نىچە - نىچە نسلين قىلىينده هيكلينى اوجالتمىش محمدسعيد اوردوبادى بو قديم تورباغىن يىتير مەلرى دىرلر.

آذربايجان ادبياتى نىن انكشافىندا معين خدمتلىر گۇسترمىش مظفر نصيرلى، عليار يوسفلى، حسين راضى، حسين ابراهيموف، حسن فتحاللهيف، ابراهيم اوروج، خانعلى كريموف نخجواندا ياشايب ياراتمىشلار.

معاصر دۇروموزده نخجوان ادبى قوهلرى يازادىچىلغىنا نظر سالدىقدا گۇروروك كى، اونلار آذربايجان خلقى نىن جانلى خلق دىلى نىن زنگين لغت تركيبىندن استفاده ائدەرك اۇز قىللىرىندن گلن ان صميمى دويغولارنى شەرە - صنعتە چئويرەرك ان ياخشى صنعتكارلار سىراسىندا اۇز يىرلرىنى تاپىرلار.

نخجوان شاعر و گۇركملى صنعتكارلارى نىن ايچرىسىنده بىر شاعر ده وار. ساده و تواضعكار بىر انسان، شعرلرى م. ۱۹۶۶ - جى ايلدن كتابلاردا، مختلف مطبوعات اۇرقانلارىندا نشر اولونان، بنزه رىزىز شعرلرى ايله سئچىلن قلبى نىن سسى ايله گوجل و طندا شلىق دويغولارى ايله يازىب - ياردادان بو شاعر كىمدىر؟ اۇ، نخجوان دولت اونيوئرسىتە سى نىن آذربايجان دىلچىلىك كورسوسونون دوچتى، فيلولوژى علملر نامزدى ابوالفضل مختار اوغلودور. او، ۱۹۳۹ - جو ايلده نخجوان مختار جمهوريتى نىن شاهبوز بۇلگه سى نىن زرنه تون كندىنده دونيايا گۇز اچمىش ايلك معلمى ايسه كند و اونون طبيعتى اۇلموشدور. كندده مکتب اولمادىقىندان واختىندا تحصيل آلا بىلمەمىش، ۱۹۶۲ - جى ايلده شاهبوز قصبه سىنده كى اون بىر ايللىك مکتبى يىتيرمىشدير. ۱۹۶۳ - جو

ایلهده باکیدا ایندیکی ن.طوسی آدینا آذربایجان پداقوژی (تربیت معلم) اونیورسیتیه سی نین دیل - ادبیات فاکولته سینده داخل اولموش، ۱۹۶۸ - جی ایلهده اؤرانی بیتیریب شاهبوز قصبه سی آشاغی قیشلاق کند اورتا مکتبینه معلم لیک اتمیشدیر.

مختار اوغلو ۱۹۷۱ - جی ایلدن نخجوان اونیورسیتیه سی نین آذربایجان دیلچیلیگی کورسوسونده معلم کیچی و بوگون ایسه فیلولوژی علملر نامزدی، دوچنت کیمی چالی شیر. نامزد لیک دیستر تاسیاسی (تیزیسی)، آذربایجان دیلی نین شاهبوز رایونو شیوه سی نین لئکسیکاسی، موضوعوندا اولموشدور. علمی آختاریشلارینی شرفلی معلم لیک صنعتی ایله علاقه لندیر هرک. مختار اوغلو ایران اسلام جمهوریتی نین شرقی آذربایجان ایالتی نین علمدار بؤلگه سینده کی شیوه و لهجه لرین اؤیره نمه سی اطرافیندا علمی تدقیقات ایشی اوزه رینده چالی شیر.

مختار اوغلو نون رنگارنگ ادبی - بدیعی یارادیجیلیغی نخجوانین شانلی تاریخی کنچمیشیندن عصرلر بویو بورادا فورمالاشان مثبت (محصولدار) معنوی - دینی، ادبی - بدیعی محیطدن قایناقلانمیشدیر. مختار اوغلو هله ایلک یارادیجیلیغینا ۱۹۶۰ - جی ایلهده «مشه لر» آدلی شعر ی ایله باشلامیشدیر. شعرین بیر بند ی بئله دیر:

بولودلار اوستونه گؤیدن نور سپیر
هرگولدن، چیچکدن دویولور عطیر
مین جوره یار پاقدان تودوغون چتیر
بسنزه بیر بسزه کلی شالا، مشه لر

مختار اوغلو تصویر اتدیگی منظره و حادثه نی اؤز طبیعی حالیندا و تردیگینه گؤره اؤنون بدیعی اثرلرینده حکمتلی خلق سؤزلری نین فرازونلوژی بیر لشمه لرین خلق دیلی نین قاینار چشمه سیندن سؤ ایچن اصطلاحلار و حکمتلی سؤزلرین ایشله دیلمه سیندن هنج بیر صنعی لیک گؤرموروک، شاعرین شعرینده بول - بول ایشله تدیگی سؤز کونکرت (واقعی) بدیعی مکتبین ساده و روان ایفاده سینده خدمت اندیر. او، اطرافیندا جریان ائدن یئنی بیر حادثه به اؤز مناسبینی ییلدیریر، ادبی جریانین انکشافیندا مقایسه لر آباریر و نتیجه لر چیخاریر.

مختار اوغلو نون یارادیجیلیغی بیر نتیجه حصه به بؤلمک اولار. طبیعت لوحه لر ی، وطن شعرلری، قهرمانلیق شعرلری، حق سیزلیگه قارش ی فریاد شعرلری، عاشیق شعرلری و س.

۱۹۶۶ - جی ایلهده نشر اولونموش «الوان چیچکلر» آدلی توپلودا. مختار اوغلو نون «باتابات یایلاغیندا» شعر ی وئر یلمیشدیر. بو شعرده باتابات یایلاسی نین گؤزه للیگینی طبیعتین مین بیر جور چالارلا شهملی چمن لیکلرین خالیلار ایتزه ییشینی، اوره کلری اوخشایان گول - چیچکین عطری گؤز قاماشدیران بوز بولاقلارین، طراوتینی شاعر شعرلری نین بیرینده بئله گؤستریر:

نازالانا - نازالانا دوغسان گونشدن
یئننه ده هر یانا نوراله نیب دیر.
اوتلارین اوستونه شه داملاسی بوخ،
اتسه بسیل مسیر وازی سپه له نیب دیر.

گؤرکملی ادبیاتشناس پروفسور بکیر نبی یف ۱۹۷۹ - جو ایلهده نشر ائدیلن «تزه ایزلر سؤراغیندا» کتاییندا. مختار «اتل آرانا قاییداندا» آدلی شعر ی حقیقنده بئله بیر فیکیر سؤیله میشدیر: «مختار اوغلو نون (اتل آرانا

قایداندا)شعری عاشیق علسگرین (داغلار) قوشماسی ایله عینی سسله شیر». آذربایجانیمیزین،خائن دوشمنلر طرفیندن تاپدالانان تورپاقلاریمیزین هر قاریشی اوغروندا شهید اولانلار،وطن غیرتلی اوغلان و قیزلاریمیزین آغیر و فاجعه‌لی حیاتی شاعرین یارادیجیلیغی نین اساس بدیعی ماده‌سینی تشکیل ائدی.بئله مضمونلو شعرلردن «هارای»،«بو داغلار آغلالتدی منی»،«محمد آراز»و س.شاعرین وطن حقینده اولان نغمه‌لرینی هیجانسیز اوخوماق مومکون دگیل:

هارای،ای انسانلار،ائشیدین بیلین،
باشیمدان آئشیدیر گدریم،غمیم.
یاتدیم یاز نفسلی دان حسرتی ایله
ظولمته آچیلدی سحریم،منیم.

***

ساریلار تۆكدوكچه ناحق قانلاری،
تبسم بورویور آلچاق یانلاری.
هارای،کائاتین مرد انسانلاری،
توپلارا توتولور شهریم منیم

***

تۆره‌بیر جنایت سیلینیر ایزلر
دهشت دن سارالیب سولموش بنیزلر
هارای،اوکئانلار(اقیانوسلار)،هارای دنیزلر
قانلا لپه‌له‌نیر خزریم منیم

۲۰ یانوار حادثه‌لرینده گوناھسیز انسان قانلاری نین تۆكولمه‌سی شاعرین قلبینی اهتزازا گتیره‌رک "هارای"شعرینی یازماسینا سبب اولموشدور.شعرین هر سطرې،هر بندی انسانین داخلی عالمینی لرزه‌یه سالیر.شاعر وطنین باشینا گتیریلن مصیبتلرین ماهیتینی نه قدهر دریندن دویور و درک ائدیسه،اطرافیندا باش و ترن حادثه‌لری ده بیر او قدهر دوزگون قیمت‌لندیرمگی باجاریر.

«بو داغلار آغلالتدی منی» شعری اموسیونال دویغو ایله یازیلیمیش گئنیش اوخوجو کوتله‌سی ایچریسیینده عکس صدا دوغورموشدور.چونکی وطنیمیزین اوجا باشی،قارلی داغلاری،صاف هواالی،صفالی پایلاقلاری،ایندی یاغی دوشمنین تاپداغی آلتیندا قالمیش،وطن تورپاغینی اؤز جانیندان اوستون توتوموش شهید قانی تۆكولور:

«قوناق گۆرمز»حوض قوناق گۆرمه‌دی
قیز - گلینلر اوه‌لیگی درمه‌دی
نمی قوروب سودو قایماق سرمه‌دی
کیملر بئله ساتدی منی آی آلاه،
بۇ داغلار آغلالتدی منی آی آلاه

بۇ داغلار آغلاندى منى آي آلاه

نسيگىللى دىر قايا لارين باخيشى
پوزولوبدور طبيعتين ناخيشى
آغى دئير بولاقلارين آخيشى
غم گؤلونه آتدى منى آي آلاه،
بو داغلار آغلاندى منى آي آلاه

شاعر وطنيميزين بئله آغىر وضعيته دوشمه سينه دۇزه ييلمير، اوره يى نين آهي - ناله سى فرياد سسى قليبندن
سوزولهرک اوزونو بۇ يوك چاغداش شاعر يميز م. آراز ا توتوب بئله دئير:

ياد ائلده دىر آنام - باجيم،
قاراباغيم شهرت تاجيم
سيز دئير نه دىر علاجيم،
بو نه دم دىر محمد آراز

***

گوزون كۇنلون توخدور شاعر
هر بير سوزون اوخدور شاعر،
باشقا درددين يوخدور شاعر،
درد وطن دىر محمد آراز

۱. مختار اوغلو صنعتى نين مىلىگىنى، خلقى نين عصر لر بويو چتتين و شرفلى تاريخى بير يول كئچهرک
يارا تديغى زنگين معنوى نعمتلرله ياخين ليغىنى گۇسترن عاملردن بيرى، اونون بدىعى ياراديجي ليغيندا بو خلقين اينام
و اعتقادى، طبيعته باخيشى، بدىعى ذوقو اوز عكسنى تاپميشدور. اوز خلقى نين معنوى عالمىنى بيلن اونا دوغما
حسن لرله باغلى اولان هر بير صنعتكار كيمي. مختار اوغلو دا خلقيميزين مستقلليگى اوغزوندا ايللردن برى داوام
ايدى. - عاربه يه جلب اولونموش و چچن خلقى نين ده بيزيم كيمي باشينا گتيريلن فلاكلتره بيگانه
قالماميش، حمسيزليگه قارشى اوز سسنى اوجالداراق قلى نين گوينرتيسى ايله چچن قارداشيم، آدى بئله بير شعر
يازميشدور:

نه دندير بد گلدى بو آييم،
يوكسەلير سمايا اؤد ديلم - ديلم
گوزونون اونسونه گتيرمز اولوم
دوشمىن قانىنى ايچن قارداشيم
آلاه، محمد دى چچن قارداشيم

قالانى ۸۶ - جى صحيفه ده

● نقش اقبال در موسیقی سنتی ایران ○ از: سید جواد حسینی

با وجود فقر هر موسیقی در آذربایجان، از گوشه و کنار این خطه پر استعداد و هنرپرور، هنرمندان با ارزش و بسی ادعای بسیاری برخاسته و با استعداد شگرف و خلاقیت‌های بدیع خود نام این سامان را پرآوازه کرده‌اند. از جمله این هنرمندان باید از مرحوم اقبال آذر معروف به اقبال‌السلطان موسیقیدان و خواننده معروف و خوشنام اهل آذربایجان که مورد احترام همه طبقات و مردم ایران بخصوص مردم آذربایجان بود، نام برد که یک قرن تمام با آوازش، با سر بلندی، محبوبیت و احترام زندگی کرد و نامی از خود در موسیقی سنتی ایران بجا نهاد که تا ابد بر تارک این موسیقی خواهد درخشید. در مورد هنر و

شخصیت اقبال آذر هر چه گفته و نوشته شود باز کم است و حق ایشان ادا شدنی نیست. بقول استاد شهریار:

او نسیبوغ قرن بود و قهرمان موسیقی ورنه در هر باغ و راغی بلبلی خواننده است.

استاد ابوالحسن خان اقبال آذر، در سال ۱۲۴۲ هـ.ش در قریه «الوند» قزوین به دنیا آمد. او در خانواده‌ای زاده شده بود که از طبقات روحانی قزوین بشمار میرفتند. پدرش ملا موسی قزوینی، دارای شرایط اجتهاد بوده و رساله علمیه‌ای نوشته و تعداد زیادی نیز مقلد و پیرو داشته است. ملا موسی قزوینی، در مدرسه معروف به «حاجی ملا صالح قزوینی برادر شهید ثالث» تدریس میکرده و چون از متقیان زمان خود بوده، به خود اجازه نمی‌داده که از محل وجوه شرعی ارتزاق کند. حتی این نوع ارتزاق را صحیح ندانسته و به فرزندان خود نیز توصیه می‌کرد که تا می‌توانند از نان بی‌زحمت خوردن خودداری کرده و به جز از راه دسترنج خویش بطریق دیگری ارتزاق نکنند. در واقع مثل خود او باشند که بعد از فراغت از تدریس علوم دینی در مزرعه‌ای که ارثاً به وی رسیده بود مشغول زراعت شده و از درآمد حاصل از محصول آنجا زندگی میکرده است. در ضمن پدر اقبال آذر، برادری بنام «آقا شیخ عیسی» داشته که او نیز اهل علم و کارش به منبر رفتن و حدیث گفتن و روضه خواندن بوده است. اقبال آذر هنوز طفلی بیش نبود که پدرش به سرای باقی شتافت و خانواده ملا موسی به قزوین منتقل شدند. ابوالحسن کوچک به خاطر اینکه از صدای خوش و رسا بهره‌مند بود، دوستان و نزدیکانش تشویق می‌کنند که وی با دسته‌ای از شبیه‌خوانان قزوین همکاری کند. زیرا شبیه‌خوانی یکی از طریق تحصیل و معاش آن زمان به شمار میرفت.

اقبال آذر در نتیجه چند سال همکاری با دسته شبیه‌خوانان شهرت یافت و رفته رفته شناخته گردید. نخستین استادی که به قابلیت و استعداد نهفته این نوجوان آگاهی یافت و او را به بیگیری و پرورش لیاقت هنریش امید بخشید، موسیقی‌شناس زمان استاد حاجی ملا کریم جناب قزوینی بود. جناب به شاگرد جوان خود اقبال آذر، اصول اساسی و ظریف و دقیق دستگاه ایرانی را موبه موبه آموخت. اقبال آذر نیز با داشتن مایه کافی از آواز در اطلاع از ردیف و دستگاههای موسیقی و خوانندگی مهارت یافت. سپس از مرحوم میرزا حسن قزوینی که از خوانندگان مشهور قزوین به شمار میرفت، بهره‌مند شد و بعدها دختر وی (خانم جان) را به همسری اختیار نمود و حاصل این ازدواج پسری بنام غلامحسین و دختری بنام نواب بود. اقبال آذر چون محیط قزوین را برای جولان تنگ می‌دید، لذا بفکر میدان وسیعتر و شرایط مساعدتری افتاد تا هنر خویش را عرضه بدارد. در آن زمان شهر تبریز به مناسبت داشتن سابقه حق ولیعهدنشینی و وضع جغرافیایی و به جهت همجواری ممالک، شهر هنر پروری بشمار رفته و برای روشنفکران و دل‌آگاهان کعبه آمال شده بود. این لزوم جبری و کشش فیما بین موجب شد که اقبال در سن هیجده سالگی به صحابت دسته‌ای از تعزیه‌خوانان که همه ساله در ماههای محرم و صفر به تبریز می‌آمدند و در تکاپای دولتی و ملی به نوحه سرانی می‌پرداختند، راه تبریز را در پیش گیرد.

وی خیلی سریع در تبریز شهرت یافت و به دربار محمدعلی میرزا (ولیعهد) معرفی شد. محمدعلی میرزا آواز دلپسند ایشان را پسندید و دستور داد که در تقویت این موهبت الهی همت گمارد و در دربار ولایت عهد مانده و

دیگر به قزوین نرود و سپس به دستور ولیعهد خانواده اقبال آذر را به تبریز آوردند. ابوالحسن خان بعد از فوت مظفرالدین شاه به همراه ولیعهد به تهران رفت و در آنجا به خوانندگی پرداخت و به شهرت فراوان دست یافت. او در عین حال که بزم شهریاران قاجاری را با صدای دلنشین خود تجلی می‌بخشید، هنگام سوگواری محرم، در تکیه دولت شبیه خوانی میکرد و در شبهای ماه رمضان نیز در خانه خود مناجات میگفت و انبوهی از مردم، از خرد و کلان برای شنیدن آوای دلنوازش به درخانه‌اش گرد می‌آمدند. بعد از چند سال داستان به توپ بستن مجلس شورا پیش می‌آید و بعد از چندی بر اثر فشار آزادیخواهان و وطنپرستان، شاه قاجار به سفارت روسیه پناهنده می‌شود و اقبال آذر را به همراه خود میبرد. اقبال آذر همراه شاه بوده و برای او آواز می‌خواند و همچون جوهری در تاریکی میدرخشید. یعنی با اینکه جسمش در اختیار مظهر ضددموکراسی بود اما روحش در هوای حریت پر می‌زد و با اینکه با نان استبداد بزرگ شده بود ولی دلش به خاطر آزادی می‌تپید و به استقلال کشور خود عشق می‌ورزید و گاهی این بیت خواجه را با سوز دل زمزمه می‌کرد:

ما در درون سینه هوایی نهفته‌ایم

برباد اگر رود سر ما زین هوا رود

موقعی که محمدعلیشاه مخلوع می‌خواهد از سفارت خارج شده و راه روسیه را پیش بگیرد مصمم میشود اقبال آذر را هم همراه خود ببرد. ولی اقبال آذر که تمایلی به این مسافرت نداشت به طریقی خواسته خود را به اطلاع ثقة‌الاسلام شهید میرساند و آن مرحوم به وسیله ستارخان سردار ملی، تلگرافی او را احضار می‌کند که به تبریز برگردد و او نیز فرصت را مغتنم شمرده و به زیستگاه همیشگی خود «تبریز» مراجعت می‌نماید. مدتی پس از مراجعت به تبریز با حکومت صمدخان شجاع‌الدوله فرمانروای مطلق‌العنان آذربایجان مصادف میشود و در این هنگام است که شجاع‌الدوله میخواهد که اقبال آذر در مجالس طرب او حاضر شده و آنچنانکه برای محمدعلی میرزا می‌خوانده، برای وی نیز آواز بخواند ولی چون اقبال این کار را کسر شأن خود دانسته لذا تمکین می‌کند تا اینکه سخت تهدیدش نموده و مجبورش می‌سازند و او نیز به اجبار و اکراه تن در میدهد. نهایت در شعری عدم تمایل خود را بدینگونه هویدا میکند که:

من سلک بودم و فردوس پرین جایم بود

آدم آورد بسدین دیر خراب آبسادم

این مضمون از نظر تیزبین حاکم مقتدر دور نمانده و تکدر خاطری فراهم و عکس‌العمل شدید و غیرمنتظره‌ای از طرف او بعمل می‌آید که با اهانت و بددهنی و تغیر توأم بوده است. البته ناگفته نماند که بی‌لطفی حاکم بعداً جبران و اقبال آذر در دستگاه والی مزبور با سمت فراش خلوتی، مشغول کار می‌شود و در این مدت است که جریانات دردناکی را از قبیل ضرب و شتم و قتل آزادیخواهان به چشم می‌بیند. ابوالحسن خان بعد از چندی به معاونت حکومت خلخال منصوب و مدت یکسال در آنجا مانده و در مقابل این خدمات از طرف احمدشاه

به «اقبال السلطان» ملقب می‌گردد و مجدداً به تهران رفته و خواننده مخصوص محمدحسن میرزای قاجار ولیعهد می‌شود. پس از چندی که محمدحسن میرزا به تبریز وارد می‌شود، اقبال السلطان را به تبریز احضار و مجدداً در دربار ولایت عهد مشغول انجام وظیفه پیشین می‌نماید و اقبال آذر این خدمت را پذیرا می‌گردد.

اقبال پس از ورود به تهران (در سن چهل سالگی) با استادان ساکن پایتخت آشنا گردیده و برای اولین بار در منزل مرحوم صفاعلی ظهیرالدوله (قطب درویشان صفائی) کنسرتی داده و به موفقیت بسیار شایانی دست می‌یابد. سپس با درویش خان و سایر نوازندگان مشهور آشنا گردیده و در سال ۱۹۱۴م، به اتفاق درویش خان (تار)، باقرخان رامشگر (کمانچه)، سیدحسین طاهرزاده (آواز)، عبدالله خان دوامی (ضرب) برای پر کردن صفحه، به تفلیس می‌رود. اقبال آذر در کنسرتی که در صحنه (تئاتر گازیونی) شهر تفلیس اجرا کرد، چنان با صلابت و زیبا خواند که مردم تفلیس او را غرق پول و گل کردند. در این کنسرت مبلغ هفت هزار تومان جمع‌آوری شد؛ اما اقبال با گشاده‌دستی همراه با تعهد و دلبستگی ملی، همه آن مبلغ را عیناً بوسیله آقای ساعد مراغه‌ای به صندوق انجمن خیریه ایرانیان مقیم قفقاز اهدا کرد. صفحه‌های ضبط شده را بعداً به برلین فرستادند، تعدادی از آنها به تهران رسید ولی بقیه بعلت تقارن با جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) از بین رفت.

اقبال آذر در خدمت ولیعهد جوان بود که تاریخ ورق می‌خورد و سلطنت از سلسله قاجار سلب و حکومت موقتی و سپس سلسله دودمان پهلوی به حکومت می‌رسد.

در این موقع اگرچه دست اقبال آذر از دامن قاجاریه کوتاه است، ولی چون بحد کافی شهرت یافته و به جامعه تعلق دارد لہذا به هر جا می‌رود قدر می‌بیند و در صدر می‌نشیند و در عین حال از نظر رئیس دولت جدید هم دور نمی‌ماند. یعنی وقتی که کلیه مستخدمین دربار سابق مشمول قانون استخدام می‌شوند اقبال السلطان نیز در زمره آنها به سمت نویسنده هیئت وزیران بارتبه ۴ وارد خدمت رسمی شده و در مرکز انجام وظیفه میکند. یکسال بعد بعنوان بازرس اداره آمار به آذربایجان منتقل و در این شغل بوده که بعلت غرض ورزی والی وقت متضرر خدمت می‌شود. یکسال دیگر در تهران به سمت بازرسی اداره خواربار مشغول خدمت شده باز به تبریز منتقل و مدتهای مدید در شهرداری تبریز انجام وظیفه نموده و در عرض این مدت به ریاست اداره ساختمان میرسد. وی در سال ۱۳۲۲ شمسی ریاست شهرداری تبریز را به عهده می‌گیرد.

مرحوم روح‌الله خالقی هنرمند سرشناس ایران، در کتاب «سرگذشت موسیقی ایران» در مورد دیدار خود با اقبال آذر در تبریز می‌نویسد:

«نگارنده یکبار در سال ۱۳۱۷ از محضر او در تبریز استفاده کردم. در سال ۱۳۲۲ که هیئت ارکستر انجمن موسیقی ملی به تبریز رفت، او شهردار بود و برای پیشرفت کنسرت‌های انجمن کمک‌های شایسته نمود. آخرین بار او را در سال ۱۳۲۶ (هنگامی که برای بازدید مرکز پخش صدای تبریز به آن شهر رفته بودم) دیدم و صدایش را شنیدم که هنوز هم خوب می‌خواند... از آهنگهای ضربی به تصنیف «چه شورها»ی عارف و

تصنیف قدیمی دیگری در اصفهان «ایران، هنگام کار است» علاقه فوق‌العاده داشت و جز این دو آهنگ، نغمه ضربی دیگری نمی‌خواند. رضاقلی میرزای ظلی و ابراهیم بوذری از شاگردان اقبال هستند و از تعلیمات او بهره‌مند شده‌اند»

در سال ۱۳۲۴ اقبال از مقام خود کناره می‌گیرد و به خاطر اختلافاتی که با دمکراتها داشت به تهران رفت و مدتی در آنجا وقت گذراند تا اینکه پس از خاتمه غائله دوباره به تبریز مراجعت و در شهرداری به کار سابق خود ادامه می‌دهد. تا اینکه چند سال بعد به میل و تقاضای خود بارنشته شده و به استراحت می‌پردازد.

یکی از سوانح مهم زندگی طولانی اقبال السلطان برخوردار او با قیام پیشه‌وری است. یکشنبه قبل از آغاز خیزش فرقه دمکرات، مهمانی مفصلی در شهرداری تشکیل و در این مهمانی سر تپ درخشان نیز حضور می‌یابد. آنشب از اقبال آذر می‌خواهند که آواز بخواند و او بنابه علاقه‌ای که به استقلال واقعی ایران داشت و مخالف هر گونه مداخله اجنبی بود اشعار زیرین را که متعلق به عارف قزوینی می‌باشد، خواند:

لباس مرگ بر اندام عالمی زیباست
چه شد که کوتاه و زشت این قبا به قامت ماست
چرا که مجلس شورا نمی‌کند معلوم
که خانه خانه غیر است یا که خانه ماست؟

اشعار فوق که معنی استقلال طلبی و آزادیخواهی را در برداشته خوش آیند حصار ذی‌نظر واقع نمی‌شود. بعد از ورود دمکراتها به تبریز، کار پیشه‌وری بالا گرفت و دست به تشکیلات و تأسیسات زد و تصمیم گرفت مجالسی نیز تحت عنوان «مجلس شعرا»، «مجلس نویسندگان»، «مجلس موسیقی» و غیره ترتیب دهد. در واقع اوج پیشرفت هنر موسیقی آذربایجان و دیگر هنرها را از سال ۱۹۴۱ - ۱۹۴۶ (شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵) باید دانست. استاد ابوالحسن اقبال آذر، برجسته‌ترین چهره مکتب تبریز در موسیقی آوازی ایران، پاسدار اصالت موسیقی دستگاهی و فخر خوانندگان سده معاصر، بزرگمردی حاوی یک قرن حیات پرثمر و راوی یکصدسال تحول هنر و مظهر پیوند هر دوی اینها در فاخرترین شکل ممکن بود.

(«مکتب تبریز» و در واقع آواز «اقبال آذر» یکی از شاخصترین مکاتب غزلخوانی در حوزه ردیف موسیقی ایرانی است که در آن هنرمند (خواننده) با مهارتی در خور تحسین، شعر را در هم آوایی و پیوند هماهنگ و عمیق با موسیقی به کار می‌گیرد و با استفاده از گوشه‌ها و لحنهای مناسب، به شعر جان و جلوه تازه‌ای می‌بخشد.

در مکتب تبریز، که اقبال آذر، تبلور راستین آن است، خواننده می‌کوشد با توانها (کششها) و تحریرها و تأکیدهای بیجا به شعر جلوه و شکوه ببخشد و مفاهیم و تصاویر نهفته در آن را به نمایش بگذارد. آنچه مکاتب مختلف آوازی تهران و تبریز و اصفهان را در کنار شباهتها و قرابت‌های بسیار نزدیک، از

یکدیگر متمایز می‌کند، اختلاف در ادوات تحریر، ادای هجاها، انتخاب شعر و نحوه تلفیق آن با موسیقی و احتمالاً در بعضی اسامی گوشه هاست و گرنه همه نشأت گرفته از ذوق و حس زیبایی شناختی این مرز و بوم و منطق هنری موسیقی سنتی ایران است.

«آواز اقبال، جمع اضداد بود، آمیزه‌ای از رقت و لطافت عمیق، قدرت بی‌انتهای وقوف وسیع به گوشه‌های موسیقی (ردیف آوازی)، تسلط بر شیوه صحیح اجرا، تنوع فراوان ادوات تحریر، پرهیز از درآمیختن موسیقی‌های مختلف با یکدیگر، ضرب شناسی قومی، سلیقه عالی و پاکیزه و در نهایت، شناخت کافی از گنجینه ادبی ایران، به گونه‌ای که کسی را پروای ارائه گوشه‌ای از جنبه‌های درخشان آواز بی‌همتای او نیست» شادروان دکتر منوچهر جهاننگلو در مقاله‌ای تحت عنوان «پژوهشی در مکاتب آوازی ایران» به مکتب تبریز و شخص اقبال پرداخته و چنین می‌نویسد:

«می‌دانیم که شهر تبریز از زمان سلاطین قاجار تا سقوط این سلسله ولیعهدنشین بوده است و آنچه در دربار تهران عناوین درباری داشت نظیر نسقچی‌باشی، یوزباشی، آبدارباشی و غیره ابعاد کوچکتری در تبریز و ولیعهدنشین جریان داشت. با آن که در آغاز پای‌گیری و استوار شدن این خاندان، آنها خود را از اولاد و احفاد مغول و ترکمن قلمداد می‌کردند ولی از هنگامیکه تهران را به پایتختی برگزیدند کم‌کم خود را ایرانی‌الاصل معرفی کرده و به فارسی و ترکی تکلم و گفتگو می‌کردند. اما همه شاهان و خواص دربار به ترکی صحبت می‌داشتند و مسائل خصوصی را به نزدیکان با لهجه آذری تفهیم می‌کردند.»

این مقدمه بدین جهت نگاشته شد که دربار تبریز و ولیعهدنشین آن نمی‌توانست از موسیقی آذری دور باشد. در اواخر عهد مظفرالدین شاه و آغاز ولیعهدی محمدعلیشاه قاجار شخصیتی و الامقام و درخشان جلوه کرد و او مرحوم ابوالحسن خان اقبال آذر بود که صدای رسا و حنجره‌ای پرصلابت و با قدرت داشت و مبدأ سبک و روشی شد که آواز را به گونه‌ای تازه می‌خواند.

مکتب تبریز از چند جهت قابل توجه و ارزیابی است. یکی آنکه در محیطی که بیشتر افراد آن به ترکی تکلم می‌کردند و دارای سنن و روشهای قومی خاص بودند او و شاگردانش سعی بلیغ داشتند که به فارسی و به شیوه فارسی زبانان بخوانند و اشعار شعرای فارسی زبان را در آواز خود ترنم و تکلم کنند و دیگر آنکه تحت تأثیر موسیقی آذری قسمتی از انواع تحریرها و تکیه و سکوت و سکون‌ها که در آن موسیقی جاری و جای گرفته بود ناخودآگاه به این مکتب راه یافت و این تفاوت فاحش در سبک اجرایی را به هم نزدیک کرد. دکتر جهاننگلو می‌افزاید:

«هنگامی که برای نخستین بار صدای او را شنیدم، در سالی که به نام پنج‌دری خوانده می‌شد، از زنگ و انعکاس صدای او تمام جاراها به صدا درآمد و گویی صدای ملکوتی او زمین و زمان را به لرزه در آورده بود...»

مرحوم اقبال آذر تاریخ متحرک زمان خود بود، زیرا بسیاری از بزرگان موسیقی ایران را درک کرده و خاطراتی از آنها در سینه داشت. او با مرحوم میرزا عبدالله، آقا حسینقلی، درویش خان و بسیاری از بزرگان موسیقی، از نزدیک، حشر و نشر داشت. از رفتار بزرگان عصر با موسیقیدانان، خاطراتی در ضمیرش نهفته بود. ۴

استاد کریم صالح عظیمی یکی از استادان سرشناس آوازه شاگرد و رهرو پرتلاش و خستگی ناپذیر مرحوم اقبال آذر، دربارهٔ ویژگیهای آواز اقبال می‌گوید:

«در آواز او شکوه و شوکت موسیقی اصیل خود را باز می‌یابیم و در امواج صدای پرتین او، خروش عصبانی قرن‌ها تلاش و تکاپو را می‌شنویم. وقتی صدای پر جلال او را می‌شنویم، گوئی بر بام بلند جهان ایستاده‌ایم و از آنجا ریشه در اعماق تاریخ کهنسال خود، به منظر آینده روشن خود چشم دوخته‌ایم. در صدای او انعکاس قرن‌ها ایستادگی و مقاومت و غرور و عزت و آزادگی نیاکان خود را باز می‌یابیم. او از غربت و اندوه نمی‌نالید. بر شکست نمی‌گرید، بلکه از آن دستمایه‌ای می‌سازد تا فریاد اعتراض و عصیان خود را به گوش دیگران برساند. او می‌غرد تا اندوه و ملال خویش را در آن پنهان دارد و کدام عاشق دلسوخته، غمی در دل ندارد. غمی به ژرفای عشق و وسعت درد، دردی از سر تعهد نسبت به تاریخ و آیندگان. آواز او یادآور فخر مردم ما و نمایانگر استحکام و صلابت فرهنگ ماست. در آواز او، اندیشه و تعهد، احساس و تأمل جای بسزایی دارد. او در گزینش اشعار، وسواس و دقت عجیبی داشت. شعرهای منتخب او بیانگر مفاهیم عالی انسانی و عرفانی است...»

استاد شهریار شاعر نامدار ایران در مورد قدرت صدای مرحوم اقبال آذر چنین می‌گوید:

«روزی در تهران آوازخوانان مشهور در مسجد سپهسالار گرد آمده بودند. هر یک با صدای خوش آوازی سر داده و حاضرین را مجذوب خود ساخته بودند. از آن جمله آقای ظلی خواننده مشهور هم حضور داشتند. ناگهان صدائی به سان سیلی که تمام جویبارها را تحت الشعاع خود قرار دهد، همهٔ صداها را خاموش کرد و سکوتی بر آنجا حکم فرماید. همه سراپا گوش شدند. از آن همه خواننده صدائی برنخواست. همه مبهوت قدرت خدا بودند که چنین صدائی به او ارزانی داشته است.»

به مرحوم ظلی گفتم که اقلأ شما جوابش را بدهید. مرحوم جواب داد که، آخر من هم دلی دارم، بگذار ببینم این آدم است یا فرشته؟ اما من که صداها بار در مهمانی‌ها، در حضور پدرم، این صدا را شنیده بودم، به خوبی آن را می‌شناختم. آری، اقبال هر وقت دهان به آواز باز می‌کرد، سکوت مطلق همه جا را فرا می‌گرفت. صدای مناجاتش، دل ذرات را هم به وجد می‌آورد. تحریرهایش، تصویر درنوردیدن دم اولیا از واقعیت به حقیقت را تجسم می‌کرد و فرودش بازگشت از حقیقت به واقعیت را.

اقبال آذر هنرمندی بود که سالها اهالی محله ششگلان تبریز را با صدای خود جانی تازه می‌بخشید. اقبال

در پشت بام خانه خود با وقار راه میرفت، مناجات را در دستگاه حجاز شروع کرده بود. لحظاتی که اوج آن را ادا می کرد بدون اغراق کلمات ابیات در فاصله دو کیلومتری او قابل تشخیص بود.

رفتم فراز آسمان تا یابم از جانان نشان

آمد صدا از لامکان آن یار کو آن یار کو

اکثر اهالی محله ششگلان دور منزل وی جمع می شدند و به صدای ملکوتیش گوش می دادند و روحشان با صدای او بسوی کهکشانشا پر می کشید.

نوع پروری و بشردوستی این هنرمند نامی، عملاً با رویه مهربانی و پشیمانی و دستگیری از هموطنان و بخصوص به هموطنان ایرانی خود بوده و از صنعت و هنر بی شائبه‌ی خود خدمات زیادی به مؤسسات و پیشرفت امورات خیریه ایران اعطاء نموده است. از شاگردان اقبال می توان میرزارضا خللی، ابراهیم بوذری، سیده مهدی چهره پرداز، حاج غلامرضا قیطانچیان و کریم صلاح عظیمی را نام برد.

از مرحوم اقبال آذر، صفحات ارزنده‌ای باقی مانده که می تواند تا حد زیادی بیانگر سبک و سیاق و برداشت و روایت آواز ردیف موسیقی ایرانی باشد. بعلاوه، بعضی نوارهای خصوصی که از وی به یادگار مانده، می تواند کم و بیش معرف سبک استاد باشد.

«درویش خان در مورد اقبال آذر گفته بود: اقبال می میرد و ردیفهای موسیقی ایران را به اسارت مرگ می سپارد.»

استاد ابوالحسن خان اقبال آذر در سوم اسفند ۱۳۴۹ جهان فانی را وداع گفت و به سرای باقی شتافت. استاد در طول زندگی خصوصی خود سه بار ازدواج نمود و حاصل این ازدواجها پنج فرزند بود به نامهای غلامحسین، نواب، اکرم، نصرت و غفت اقبال آذر که خوشبختانه دختر ایشان اکرم اقبال آذر هنوز در قید حیات می باشند. مدفن استاد اقبال آذر در گورستان وادی رحمت تبریز می باشد.

● منابع:

- ۱- سرگذشت موسیقی ایران / روح الله خالقی / جلد اول.
- ۲- ادبستان / میر محمود میرزاده / شماره نوزدهم.
- ۳- برگرفته از بروشور انجمن موسیقی ایران (یادواره اقبال).
- ۴- یادواره محمود کریمی / منوچهر جهاننگلو.
- ۵- استاد کریم صالح عظیمی / ادبستان / شماره نوزدهم.
- ۶- در خلوت شهریار / بیوک نیکانندیش.
- ۷- تبریز و پیرامون / شفیع جوادی.

بزرگداشت مولانا میرزا محمد حسن زنوزی «فانی» (به بهانه دو یستمین سال تألیف ریاض الجنه)

● از: بهرام حق پرست

چند سال پیش از این (۱۳۶۹ هـ ش) مجله «آئینه پژوهش» که مندرجاتش برگرد محور کتابهای در دست انتشار و تازه منتشر شده می‌گردد، مزده داده بود که روضه چهارم از روضات هشتگانه «ریاض الجنه اثر گرانقدر علامه محقق مرحوم میرزا محمد حسن زنوزی فانی، با تصحیح و تحشیه آقای علی رفیعی از طرف کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی (ره) در طی چند جلد منتشر خواهد شد.

دیری نپایید که طلایه این آرزو نمایان گردید و جلد اول از روضه چهارم اثر یاد شده در سال ۱۳۷۵ طلبعه انتشار یافت و چشمها را با امید انتشار مجلدات بعدی روشن ساخت.

و اما در سالی که گذشت در فواصل کوتاهی از یکدیگر، سه مقاله مفصل درباره میرزا محمد حسن زنوزی و آنچه با آن بزرگوار مرتبط است، در اینجا و آنجا و به طرق گوناگون منتشر گردید. ذیلاً به مندرجات هر یک از آنها اشاره می‌کنیم:

اولین مقاله‌ای که در سال مزبور در باره مؤلف ریاض الجنه خواندیم، بقلم آقای صمد سرداری نیا تحت عنوان میرزا محمد حسن زنوزی (فانی) بود که در شماره متعلق به تابستان همان سال مجله گرامی وارلیق درج گردیده بود. در این مقاله زوایای مختلفی از ترجمه حال (فانی) مورد علاقه قرار گرفته، از جمله اشاره گردیده بود که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب از احفاد آن بزرگوار می‌باشند. همچنین اشتباه اکثر مورخین تاریخ ادبیات درباره پدر و پسر فانی که اسم کوچک هر دو بصورت ساده‌اش عبدالرسول بوده و بدینجهت ترجمه حال آندو را مخلوط کرده‌اند، به اینصورت رفع گردیده بود که مرحومین حاج میرزا عبدالرسول حسینی زنوزی پدر فانی و میرزا عبدالرسول زنوزی متخلص به (فنا) پسر میرزا محمد حسن زنوزی (فانی) می‌باشند. آقای سرداری نیا علاوه بر اینها از دیوان فانی که مرکب از اشعار فارسی، ترکی و عربی ایشان بوده است، یاد کرده‌اند.

دومین مقاله مورد بحث در کتاب «تاریخ خوی» تألیف آقای دکتر محمد امین ریاحی تحت عنوان «خانदान فانی» درج شده بود که از طرف انتشارات توس، تهران منتشر شده است. از تازگیهای این مقاله ذکر سال ۱۲۲۵ هـ ق بعنوان تاریخ وفات (فانی) بااستناد به مرحوم میرزا ج. ر. سلطان‌القرائی بود. در حالیکه دیگران با توجه به مصحح: «فانی بوصول دوست پیوست» آنرا ۱۲۱۸ هـ ق دانسته‌اند. در این مقاله همچنین مطالبی درباره اولاد فانی

آورده شده که دیگران کمتر بدان پرداخته‌اند.

سومین مقاله با عنوان اصلی «معرفی سیدمحمدحسین ریاضی زنوزی(فانی)» و عنوان فرعی «گمنام اما پرتلاش» بقلم آقای محمدرضا اسدی در شماره اول گاهنامهٔ موسوم به «کتاب تبریز» چاپ شده بود. از ویژگیهای این مقاله آوردن نمونه‌هایی از اشعار عربی و ملمعات فارسی - عربی فانی بود. در اینجا ابیاتی را که مؤلف در وصف ریاض‌الجنته سروده از آنجا نقل می‌کنیم.

(ریاض‌الجنته)

هذا کتاب للبدایع جامع
هذا کتاب للفضایل ناقع
هذا کتاب تشتهیه الانفس
و طبایع و مسامع و مدامع
هذا کتاب لویبایع بوزنه
درأ بکاسفا علیه البایع
فی کل سطرفیه علم لامع
کالبد رمن افق السعادة طالع
و نوادر و اجر و نصایح
و مواعظ منها العیون واسع
و مسایل حکمیه و فوائد
علمیه مثل الشمس سواطع

نویسندهٔ محترم در پایان مقاله مزده داده‌اند که در حال ترتیب دیوان فانی جهت انتشار می‌باشند که آرزو مند توفیق ایشان هستیم.

و اما مهم‌ترین انگیزه‌ای که سبب تحریر این مقاله گردید حادثی است که در ثلث آخر اسفند ماه سال گذشته و اوائل فروردین امسال اتفاق افتاد.

داستان از آنجا شروع می‌شود که در روزهای آخر اسفند سال گذشته برف سنگینی در زنوز بارید که بعلت گرمی غیرمنتظرهٔ هوا بزودی آب شده و بعضی از بناهای قدیمی و متروک را که استحکام چندانی نداشتند ویران کرد و چند روز بعد از آن حادثه دیگری اتفاق افتاد:

روز سه‌شنبه دوم فروردین ماه امسال اهالی محلهٔ حسن یا حاجی لطیف (یکی از محلات چهارگانهٔ زنوز) متوجه شدند که گنبد سنگچین و مخروطی شکل مقبرهٔ معروف به «سردابه» در گورستان قدیمی سادات فرو ریخته و قسمتهای فوقانی دیوارهایش نیز آسیب دیده است. گفتنی است که مقبرهٔ مزبور از سالیان پیش اجساد اشخاص را در خود جای داده بود که اکثر آنان در قید حیات از محترمین سادات محسوب شده و جهت حمل و دفن در عتبات در آنجا به امانت نهاده شده بود. لذا وقوع حادثهٔ فوق بازماندگان آنان را در مقابل این سؤال قرار داد که با آنها چه کنند؟

در مرحلهٔ نخست بنا شد که هر یک از منسوبین هزار تومان سهمیه بردازد و اجساد اجداد را که تعداد آنها از

پانزده تابست ذکر کرده‌اند در محل دیگری دفن کنند. در این بین کسانی هم بودند که گفتند بهتر است با آوردن خاک توسط ماشینهای شهرداری و ریختن آن بر روی اجساد و بقایای مقبره آنها بهمان حال رها کنند. این دو پیشنهاد بخصوص دومی مورد قبول واقع نشد و قرار بر این نهادند که اجساد مزبور را به سردابه قدیمی‌تر که در منتهی‌الیه جنوب غربی زوز واقع است منتقل نموده و تا تکلیف نهائی در آنجا به امانت بگذارند.

قابل ذکر است که بعد از برداشتن قوطی‌های حاوی اجساد و رسیدن به سطح خاک، دو سنگ قبر از جنس مرمر و یک سنگ دیگر هر سه حکاکی شده و حاکی از تاریخ وفات و مشخصات دو تن از مدفونین در آنجا مشاهده گردید. بعد از قرائت معلوم شد که یکی از دو سنگ قبر یاد شده متعلق به مضجع مرحوم حاج میر عبدالرسول حسینی زوزی متوفای ۱۲۰۴ ه‍.ق و دیگری متعلق به مرقد مرحومه فاطمه‌النساء متوفای ۱۲۰۸ ه‍.ق دختر ایشان و خواهر میرزا محمدحسن زوزی (فانی) می‌باشد و سنگ سومی نیز سنگ لحد مرحوم حاج میر عبدالرسول مؤمن‌الیه می‌باشد.

در اینجا پیش از ادامه مطلب اخیر اندکی به عقب برگشته و صفحات تاریخ را از نظر می‌گذرانیم. آقای سرداری‌نیا در مقاله‌ای که ذکر گذشت به نقل از منابع پیش از خویش نوشته‌اند: مرحوم میرزا محمدحسن زوزی (فانی) بعد از وفات در آرامگاه خانوادگی‌اش در زوز به خاک سپرده شده است. حال با توجه به اینکه پدر و خواهر مشارالیه در مقبره فوق‌الذکر مدفون و اجساد امانت نهاده شده در آنجا نیز از منسوبین او بوده و مقبره در گورستان سادات می‌باشد، می‌توان یقین حاصل کرد که خود آن مرحوم نیز در همانجا چهره در نقاب خاک کشیده است. بخصوص که بازماندگان اولاد بلافصل او که اکثراً ساکن خوی بوده‌اند نیز تا همین اواخر مرقد حد اعلای خویش را در زوز می‌جسته‌اند. تنها چیزی که به این مطلب می‌توان افزود اینست که بعد از افول دنبلی‌ها در خوی که عالم جلیل‌القدر میرزا محمدحسن زوزی (فانی) در دستگاه آنان از عزت و حرمت شایانی برخوردار بوده همچنین وقوع جنگهای ایران و روس که سبب آشفته‌گی عمومی گردیده و نیز پراکندگی اولاد بلافصل او که در پی کسب علم و تحصیل بوده‌اند، دست بدست هم داده و باعث گردیده‌اند که کسی بصراحت این فکر نیفتد که سنگ قبری متناسب با شأن صاحب ریاض‌الجنة برگور او بنهد. با این همه مقبره مزبور برکت وجود آن بزرگوار و خاندان معظمش بر جای مانده و لیکن بعدها بعلت ازدیاد اجساد به امانت نهاده شده در آنجا و عدم امکان نقل آنها به عتبات مدخل مقبره را مسدود نموده‌اند و رفته رفته فراموش گردیده است که بجز اجساد امانتی چه کسانی در آنجا مدفون هستند.

در هر حال بعد از حمل اجساد امانتی به محل دیگر سه سنگ قبر مذکور نیز بعد از نگهداری یک روزه توسط یکی از منسوبین که با شستشو و فاتحه خوانی بر صاحبان آنها از طرف مکرماه‌ای از اخلاف میرزا محمدحسن زوزی (فانی) همراه بود، اولاً جهت ملاحظه و قرائت مجدد ارقام منقوش بر آنها توسط آقای انتظاری امام جمعه محترم زوز به مسجد سادات و از آنجا بطور امانی به پایگاه سپاه زوز منتقل گردید. سپس با حضرت آیت‌الله ملکوتی امام جمعه محترم تبریز و نماینده ولی فقیه در آذربایجان تماس گرفته شد. گویا ایشان نیز جهت کسب تکلیف با رهبر معظم انقلاب تماس گرفته و قرار شد که آرامگاهی متناسب با شأن و مقام مدفونین در مقبره فوق‌الذکر که از اجله سادات و علمای طراز اول جهان تشیع بوده‌اند ساخته شود و محوطه اطراف آن به پارک تبدیل گردد.

ما نیز امیدواریم آنچنان باشد که شنیده‌ایم و باشد که احداث آرامگاه صاحب ریاض‌الجنة در میان روضات‌الجنان زنوز به حقیقت بیبندد و آن گورستان به گلستانی از گل و ریحان مبدل گشته و روح آن عالم ربانی را قرین امتنان گرداند. اما پیش از پایان مطلب بی‌مناسبت نیست به نکته‌ای اشاره کنیم و آن نکته اینست که: از آنجائیکه مولانا میرزا محمدحسن زنوزی فانی صدر فضلالی زنوز و اهل قلم و کتاب در معنای حقیقی آن بوده بجاست که در جوار مرقد ایشان کتابخانه‌ای نیز بنام آن بزرگوار احداث گردد. بخصوص که کتابخانه عمومی زنوز در شأن این آبادی که با همه کوچکی نسبت به شهرهای دیگر علما و فضلالی بسیاری را به جامعه تحویل داده نمی‌باشد. همچنین موزه‌ای نیز جهت نگهداری صنایع دستی و وسائل زراعی و معیشتی محلی که بمرور زمان از دور خارج میگردد در نظر گرفته شود آنچنانکه در مورد سایر بزرگان دین و دانش نیز این امر بی سابقه نبوده و اینگونه مؤسسات مکمل مجموعه آرامگاه ایشان و در حقیقت نگهبان معنوی آن بوده است. در صورت برآورده شدن این آرزو مجموعه فوق‌الذکر باقیات صالحات و یادگاری از نسل حاضر به آیندگان و مایه تحسین و عبرت آنان خواهد بود.

هم اینک که در حال سپری کردن سال ۱۴۱۵ هـ ق هستیم. نزدیک به دوست سال از تألیف ریاض‌الجنة می‌گذرد* بدینجهت از وزارت محترم پست و تلگراف و تلفن نیز که در اینگونه مناسبتها خدمات قابل تقدیری انجام داده است انتظار می‌رود با انتشار تمبر یادگاری براءت استهلال را که همانا بزرگداشت مؤلف آن میرزا محمدحسن زنوزی فانی باشد را کامل گرداند که گفته‌اند:

ان آثارنا تدل علینا
فانظروا بعدنا الی الابار!

تکمله

بطوریکه در پایان مقاله نیز ذکر گردیده است تاریخ تحریر آن فروردین ماه ۱۳۷۳ می‌باشد و از آن تاریخ تاکنون حوادث چندی در ارتباط با مضمون مقاله به چشم و گوش خورده است که به ترتیب به اهم آنها اشاره می‌کنیم:

۱- الف: بازدید رئیس سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی بمعیت نماینده استانداری و معتمدین محل از آرامگاه میرزا محمدحسن زنوزی (فانی) و تهیه عکس و گزارش کارشناسی در اردیبهشت یا خرداد ماه ۷۳.

ب: صدور دستور از طرف رهبر معظم انقلاب در مورد آرامگاه مشارالیه.
ج: بازدید هیئتی اعزامی از قم یا تهران از محل آرامگاه.

۲- در مورد مشخصات فنی، هنری و تاریخی سنگ قبرهای مذکور در متن، مقاله علاحدہ‌ای لازم است. عجالتاً به شعر منقوش در دو تا از آنها که در تجلیل و تاریخ وفات مرحوم حاج میر عبدالرسول حسینی زنوزی است اشاره می‌کنیم که سروده عابد اصفهانی به مطلع:

* - تألیف ریاض‌الجنة دقیقاً در سال ۱۲۱۶ هـ ق خاتمه پذیرفته است.

میر عبدالرسول خیرالحاج
آن مہین نسل پاک پیغمبر

و مقطع:

در جنان با بستی چو لؤلؤ تر
میر عبدالرسول شد ہمبر

و مجموعاً پنج بیت بوده و دو مصرع اخیر به حساب جمل هر یک به تنهایی عدد ۱۲۰۴ را نشان می دهند که سال وفات ایشان می باشد. گفتنی است که ابیات اشاره شد در فتوکپی سنگ لحد نسبت به سنگ روی قبر واضحتر است.

۳- اخیراً اقداماتی در مورد احداث کتابخانه عمومی زوز در محل جدید انجام گرفته و پی ریزی آن آغاز گردیده است که امیدواریم متولیان امر تسریع لازم در ساختمان آن اعمال نمایند. انشاءالله
فولکلور... قالانی

- آت ایله تورایی چکیشدیرمه.
- آت بینه نین، قیلیچ قوشانانین.
- ایت اؤره ر کاروان گنچر.
- ات ایله دیرناق آراسینا گیرمه.
- آتدان، ائششه کدن دوشنه تیمار گره کدیر، ده وهدن دوشنه قازما (کلنگ) گره کدیر.
- آتشدن قورقان توتوندن (توستودن) ساقینیر.
- آتشله پاموغون (پامیغین) اویونو اولماز.
- آج - آج ایله یاتینجا دینچی دوغار.
- آج آدام گندینی آتسه سالار.
- ادبلو (ادبلی) ادبسیزدن ادب اؤگره نیر.
- آدم، آدمی صالت (یالینز، تکجه) بیر کره آلدادیر.
- آدم اقرارندان حیوان یولاریندان (نوختاسیندان).
- آدم وار آدمجیک ده وار.
- آدم یانالماق ایله معرفتلی اؤلور.
- ار اولان اتمکین طاشدن چیقاریر.
- اثر تهیه قالان قزادن قورقما.
- آریق طاووقدان سمیز تربیت اولماز (یاغلی تیلیت اولماز).

ننجواندا... قالانی

یوخاریدا دنیبلن لردن ده بیر داها گوردویو کیمی! مختار اوغنونون بدیعی یارادیجیلیغی نین تصویر و ایفاده واسیطه لرینه یارادیجی مناسبتی اؤنون اثرلرینده شاعرانه کؤنکرنت لیگه نائل اولدوغونو گؤروروک.
مختار اوغلو یارادیجیلیغینی دقتله ایزله دیکده شاعرین شعرین نین تدریجاً ننجه کاملشدیگینی و ادبیاتدا یئنی حادثه لر و اطرافیمیزدا اولوب - بیتنلره، همیشه مناسبتینی بیلدیردیگینی گؤروروک.

لزوم پژوهشی ژرف در دیگر شاخه های ترکی قفقاز (نگرشی به دردنامه قره باغ - زنگه زور و لاجین در حاشیه آن)

● از: دکتر سید محمد علی سجادیه

مخالف هم هستند. نام قوم آیرومی در عین حال یاد قوم آیرملو را زنده می کند که هنوز کسانی این نام و لقب را در ایران کنونی دارند. آیرملوها زمان جنگ چالدران از کوشندگان بزرگ این پیکار تاریخی بودند و در راه فرهنگ ایران و اعتلای شیعه جانفشانی کردند. بعضی از بزرگان دوره پیش از آیرملوها بودند. حتی بقرار مسموع مادر شاه مخلوع عالمتاج آیرملو نام داشت. ولی وی از فرهنگ مادری خود عملاً به دور ماند.

در باره ترکان ماوراء قفقاز از جمله تاتارها باید سخن را به زمانی دیگر موکول کرد. در اینجا به ذکر چند شاخه برای گشایش سخن مبادرت می کنیم.

از شاخه های زبان ترکی در قفقاز باید به دو زبان نوقای Nogai^(۱) و زبان قومیک Komik اشاره کرد. نام قومیک در اسناد دوره قاجار بگونه کمیس (کمس) آمده که به منطقه کومس ایران شباهت دارد. کومیکها و نوقایها از مردم مبارز قفقاز هستند و در دوره شیخ شامل و نیز زمان سردار شهید چچن جوهر دودایف با آنها

شاخه های متعدد ترکی که در فلات ایران و قله آن یعنی قفقاز رواج دارند اعم از آنکه در ایران سیاسی بکار روند یا نه با فرهنگ این سامان رابطه ای تنگاتنگ دارند. بدین دلیل پژوهش و ژرف نگری در فرهنگ این اقوام نگرشی پایاتر و بهتر بر فرهنگ ایران است. بعکس تصور ملی گرای افراطی فارس زبان و نظایر آنها تعارض با فرهنگ ایران نمی باشد. بسیاری از خودیها نمی دانند که هنوز شاخه بزرگی از قوم شاهسون در جمهوری آذربایجان سکونت دارند. غیر از یهودیان تات زبان شهرکی هم نزدیک باکو به زبان نزدیک فارسی (تاتی) سخن می گویند. در قفقاز اقوام کرد زبان وجود دارند، افزون بر آن طوایفی هستند که نام آنها در خور تعمق است. قوم آیرومی Iromi یکی از آنهاست. اگر این واژه آیرومی خوانده شود بنام ایران نزدیک است (نام قوم آیرومی در قفقاز از شاخه های قوم سکایی را یاد داشته باشیم) و در عین حال بنام مردم هم شباهت دارد. توجه می کنید فرهنگها باهم دشمنی ندارند سیاستها

همکاریهای نهان و آشکار داشته‌اند.

کومیکیها ترکی ویژه خود را دارند. بعضی از الفاظ آنها که در "گلستان ارم" باکیخانف آمده بدینگونه هست. توزمچقچ یعنی چنین بیابانی آغاجمچقچ یعنی چنین جنگلی و تاومچقچ یعنی چنین کوهستانی. دانسته نیست، آیا تاو واژه کومیک برای کوه است.^(۲) یا خلاصه شده تاغ و داغ(کوه) یا برگرفته از یک واژه قفقازی دخیل در ترکی و آمیخته با تاغ. زیرا(تابا) در این منطقه به معنی کوهستان و بلندی آمده است. (ممکن است با تپه و تاباسردن و طبرستان و طبرعبری به معنی کوه هم‌ریشه باشد)مچقچ به چچنها اتلاق می‌شود، زیرا ساکنین اصلی رود Terek و سونجا Sunjal هستند. اما این رود(ظاهراً ترک را؟) در منطقه قومیق Michik می‌نامند. باز قومیقها بجای پسوند SIا پسوند SHرا بکار می‌برند. لذا Michigish تبدیل به مچقچ Michgech می‌شود و به ساکنین چچن Isidnik Michigish می‌گویند که من از واژه ایسیدنیک سر در نیآوردم. آیا روسی محرف است یا ترکی ویژه کومیکیها؟

در انجیل بزبانهای گوناگون واژه‌های آنام - قارداشلاریم - آنام - خدا - زیرا - آمده است. در عین حال واژه تنگلیک Tanglik به معنی برادری ذکر شده که به آن باید توجه داشت.

ولی با اطمینان میتوان گفت زبان چچن قفقازی و شبیه زبان گرجی است. زبان چچن هم واژه‌های ترکی و هم واژه‌های فارسی و عربی دارد. برای مثال به عید فطر Vraza Bayram می‌گویند که از واژه ترکی(اروز بایرام = اروج بایرام) گرفته شده

اوروز همان روزه است و بایرام واژه ترکی می‌باشد. زیارتگاه چهل تن از شهیدان مسلمان در قفقاز قرخلر نام دارد و القابی چون خوجه، بیگ، شیخ در این منطقه و سراسر قفقاز حتی میان تاتارهای کریمه رواج داشته نام‌هایی مثل شاهینی در میان ترکان کریمه وجود داشته، چنانچه اسم یکی از سرداران تاتار کریمه بوده است. توجه به اسامی مانند رستم - بیژن(بیمان) - پاشا - شاهین در این منطقه برای علاقمندان فرهنگ ایران و نیز شاخه ترکی این فرهنگ جالب توجه است. بهر حال غرض از این مقاله نگاهی به زبان و فرهنگ قومیقها - نوقایها و اشاره‌ای به تاتارهای کریمه بود.

در پایان به مظلومیت شهادت‌آفرین مردم قره‌باغ درود می‌فرستم. بدین امید که دست زورگویان از این خطه اسلامی دور شود و مردم ترک‌زبان قره‌باغ و زنگه‌زور به آشیانه و کاشانه خود برگردند. فراموش نکنیم میلیونها نفر قربانی تهاجم زیاده‌طلبان ارمنی شده‌اند. سیستمی که اکنون برای خود دولت پوشالی تشکیل داده و کارگستاخی را بجائی رسانده‌اند که ادعای شناسائی بین‌الملل کرده‌اند. حتی برای کنگره بین‌المللی به ابتکار دانشگاه قره‌باغ، برای ترکیه و اسرائیل و امریکا دعوتنامه فرستاده‌اند. قره‌باغ پاره‌جگر ما بوده و اگر امروز دور از ماست نباید به جگرگوشه خود بی تفاوت باشیم. قومیقها - نوقایها - تاتارهای کریمه و... وابستگان فرهنگی ما هستند. تحقیق بیشتر در منطقه قفقاز برای ما ضرورت دارد. متأسفانه این ضرورت فرهنگ ما فراموش شده است. با تکریم روح اسطوره

جاودانی مسلمانان جوهر دودایف و تکریم قربانیان فاجعه قره‌باغ و زنگه‌زور و لاجین سخن را به پایان می‌برم، مسلمانانی ما کجا رفته است؟ البته در مورد تاتارهای کریمه و ظلم چندگانه‌ای که بر آنها رفته می‌باید سخن را بزمانی دیگر احاله داد. بهر حال وظیفه من بود بعنوان یک ایرانی مسلمان علاقمند به فرهنگ این سامان و جویای تبار ترکی و سابقه زیست در آذربایجان و اولین مترجم فارسی "حیدربابا"ی شهریار به نظم این مطالب را یادآور بشوم.

۱- واژه نوقای بظاهر مغولی است. اما گمان می‌برم مغولی نباشد. زیرا در مغولی نوقای به معنی سگ است. اگرچه نام سگوند در متون شرقی وجود داشته احتمالاً نوقای معنی دیگری دارد. زبان نوقای شبیه زبان قوموق است و الفاظی مثل زیرا - خدا - در آن وجود دارد و الفاظی مثل آنا و قارداش هم مشترک است. نوقایها نزدیک منطقه مغول زبان هشرخان (آستراخان) زندگی می‌کنند. چچنها و اینگوشها بعکس زبان قفقازی دارند و ترک نیستند. اما زبان آنها با ترکی آمیخته شده است.

۲- در ترکی قیجاق و لهجه های مشتق از آن (مانند نوقای و قوموق) به کوه (ناو) گفته میشود (ج. هیئت)

بقیه نگاهی به ترجمه‌های...

واجباتی عمله گتیرن شخصه متقی دنیلیر) ۳- (الذین) متقیلیرین صفتلریندن او دور کی (یومنون بالقیب) ایمان گتیررلر پیغمبره «محمد» و قرآنا غایبانه (پیغمبردن صورتا تا بو زمانه کیمین نه قدر مسلمانلار اولوب ایمان گتیریلر و بوندان سونرا گلیب ایمان گتیره جکلر هاموسی بو آیه شریفه نین تحتینه داخلدیرلر اما رسول خدانین زمان حضورندا موجود اولوب ایمان گتیرن شخصلردن اوتری پیغمبرین و قرآنین امری آتکار اولدوغو اوچون اونا ایمان یغیب دئمک اولماز) (یومنون بالقیب اصلینده غیب عالمینه "الله، قیامت و..." ایمان گتیره نلر دنمکدیر. وارلیق لویقیمیون الصلوة) و مازی پر پائدرلر. (و مما رزقناهم) او نعمتلردنکی اونلارا نعمت و نر میسیک (ینفقون) محتاج اولان شخصلره اتفاق و احسان ائدرلر.

بطوریکه مشاهده میشود مفسر محترم کوشیده است مخاطب و خواننده را بطور کامل با عبارات قرآنی و معانی کلام الهی آشنا نماید و ترجمه و تفسیر را تقریباً بصورت مخلوط ارائه نموده است. ترجمه و تفسیر فوق از حیث زبانشناسی قابل تأمل است. زبان ترجمه مربوط به صد سال پیش است و جزو زبان کلاسیک ترکی آذربایجانی بشمار میرود. این اثر در سال ۱۳۷۳ توسط دانشگاه صنعتی سهند تبریز و به همت آقای غلامرضا مخلص بصورت تکثیر شده (با کوچک نمودن شکل کتاب) چاپ شده و توسط مرحوم صادق نویری بصورت خلاصه و با حذف مقدمه‌ها و حواشی بزبان فارسی ترجمه و توسط انتشارات اقبال چاپ گردیده است.

«ھوللوار» امك نغمەلىرى

يازان: ناصىر اسمىلى

قىزىل اۋكوز خان اۋكوز
دىرناقلارى قان اۋكوز
سن كوتانا گوج ائىلە
من دە دىنىم جان اۋكوز
***

ھايدا...آكالىم ھايدا
دۇلتىم مالىم ھايدا
قارا شومو وور باشا
قادانى آلىم ھايدا
***

قىزىل اۋكوزوم يىرى
قۇيما شوم قالا، يىرى
ايتى تىپن مارالىم
دوشمنلر باخىر بىرى
***

اۋھو...كۇتان اۋكوزو
اۋھو...آتان اۋكوزو
ايلان، چايان دىشلەسىن
شومدا ياتان اۋكوزو
***

قارا كال بويونداى
بوينوزو اويونداى
قارا كالين كاللىغى
اۋتوندا، سويونداى
***

اۋكوزلىرىم ناز ائىلر
قويروق بولار توز ائىلر

سونرالار بو حصەيە دىمىر اوجلار
تاخدىلار.

اۋكوزلىرى ايكى - ايكى كۇتانا
قۇشاردىلار، اوناگۇرە آدىنا «جوت» دە
دىنىيلر. جوتچولوك اۋزونە گۇرە
بىر تانىنىمىش پىشە ايدى. ھەر آدم
جوتچولوك ائىلە يەيىلمزدى. گۇرەردىن
كى ياي آيلارىندا ھەر اوياشدان ھلە
دان اۋلدوزو چىخمامىش اۋكوزلىرى
جوتە قوشوب يىرى شوملاماغا
باشلايدى. جوتچولر يىرى آلت
- اوست ائىلە دىكىجە خوش سىسلە
شىرىن - شىكر دوزگولر
اۋخوياردىلار كى «امك نغمەلىرى»
سىراسىندا «ھوللوار» آداناردى.

اۋكوزلر يۇرولاندا آغساقاللار
سىسلە نردىلر كى:

...اۋغول «ھوللوار» دى. چونكى
«ھوللوار» اۋكوزون دىزىنە قوت
گىتىردى. ھانسى جوتچو يىرى تىز
شوملايىپ قورتار سايىدى اۋنون
قۇلونا قىرمىزى كالاغاي، اۋكوزونون
دە بوينوزونا قىرمىزى پارچا
باغلايدىلار.

بۇ مقاله دە بىر نىچە ھوللوار
اۋرنك وئىرلىرى:

كىچمىشىلردە يىر شوملاياندا
ايلك دفعە اوجو بىز داشلاردان
سۇنرا اوجو بىز دىمىرلردن
فايدالاناردىلار. خىردا حىبەطلرى
شوملاماقدان اۋترو «كسمە»، «بىل»
ايشە سالىندى. آما ائىلە كى بۇبوك
زمىلرى امك اىستەدىلر «خىش»،
«جوت»، «كۇتان» آراياگلىدى. كۇتانى
اۋكوزلر چىكردى. بىر زامانلار نىچە
اۋكوز كۇتانا قۇشاردىلار كى
بوكون آغىرىنى چىكرن اۋكوزە
«خىزن» دىنىيلردى. ائىلە بو سۇزدە
اواماندىن يادگار دى:

«اۋكوز دىئەر مرەكلىرى
دولدورون خىزنە گىتمەسم منى
اۋلدورون». «مرەك» دە سامانلىغا
دىئەرلر، قىشدا يىغىلىپ ساخلانان
اوت - غلفە «مرەك» دىئەر مىشىلر.

اوللر «خىش» محكم، اگرى اولان
بالىت، داغداغان، قارا آغاج، يادا كى
ساققىز آغاجىندان دوزەلىردى كى
زورا دوشندەسىنماسىن. خىشىن
بوخارى حىصەسى اۋكوزون
بۇيوندوروغونا باغلاناردى آشاغى
حىصەسى ايسە يەنى «گاۋاھن» يىرى
شوملايدى. يىرە، داشا ايلىشىپ
تىز خراب اۋلدوغونا گۇرە

آخسام گون قيزاراندا
كۆوشنده پرواز ائيلر
***

آرابانين تكرى
قارا كلين چكرى
اؤزگه ايشده آهايام
اؤز ايشيمين نؤكرى
***

تيل اؤكوز مله مه
يشمينه ناز ائله مه
تائرى موراين وئرسين
منى مغبون ائله مه
***

خان اؤكوزوم بۇزدو بۇز
شوملاديني دره - دوز
چك دئديم مى چكه چك
يورولماز گنجبه - گوندوز
***

اؤكوز قيار جانيني
ييلمز قامچى سانيني
قايش چكن قاشقا كل
ايش اوستونده تائيني
***

هئريك يئرى خان يئرى
قان آياخى قان يئرى
توپن ها... كلیم توپن
سؤكولوبدو دان يئرى
***

آى گندهر آى باتانا
قالمايى ائل ياتانا

خان اؤكوزوم انصاف انت
خيئين ماجين توتانا
***

اكيىچى اكين ائيلر
شوم چكيب صفين ائيلر
اؤكوزو آريق اؤلان
هر ايشى چتين ائيلر
***

حقه باغلا آرزيني
جوت سور شومون اوزونو
آلاه - محمد دئسن
تائرى وئره روزونو
***

ائللى مرجان بيزه گل
داغدان يئنيب دوزه گل
ديرناغى نين اوجوايله
بۇ يئرلى بزه گل
***

قارا كل ايليم بارى
دى دردين ييليم بارى
منى مغبون ائيله مه
آچيلسين ديليم بارى
***

قارا اؤكوز آراندا
چيخار گون قيزاراندا
هوداق مورادا چاتار
تورپاقدان بار آلاندا
***

هولاي - هولاي هولايلا
قالايچى قاب قالايلا
قدرتلى اؤكوز گئير
ياتيب قالار قولايلا

كۆتانى سازلا اؤغلوم
اكيني تۇزلا اؤغلوم
كلينى ياخشى بسله
ايشه قۇش يازدا اؤغلوم
***

خان اؤكوزوم آلادى
بير آينماز قالادى
چك دئديم مى چكه چك
يامان اوزو يولادى
***

قارا كل آستا گئدر
دولاييب دوستا گئدر
آى قارانلىق گنجبه ده
آستا با آستا گندهر
***

قارا كالين سوچوندان
قاپار گئتمز اوجوندان
قارا شومو توز اولار
برك توتماسان ماجيندان
***

اؤكوزوم قوشا گلدى
يئريشى خوشا گلدى
بير هاى وئرديم دار گونده
غيرته - جوشا گلدى
***

ايش قالار جوت قيريلسا
گور اؤكوزلر يورولسا
هوداق سنى قينارام
چكن اؤكوز وورولسا

حدیقة السعدا و فضولی

● حسن مجیدزاده (ساوالان)

فضولی نین «حدیقة السعدا» اثری تامامی ایله بیر خلق کتابی و هامی تورک مسلمانلارین رغبت و سئوگیسینی قازانمیش بیر اثر دیر کی، دونیانین ۳۰۰ دن چوخ مهم موزه و کتابخانالاریندا اولونون مختلف الیازما و اولار جا داش باسما نسنه لری ساخلانیلیر بو ده ایر و عزیز له مه نین سببی نه دیر؟! سبب بودور فضولی گشرچک بیر عاشیق اولوب. بو عشق و محبتین یؤن و جهتلری نین بئر باشی ۱۴ معصوم علیهم السلام خصوصیه پیغمبر (ص) حضر تلرینه دیر. حتا بعضاً بو قیزغین و شدتلی عشق باعث اولور کی فضولی بوتون بیلگیله او عزیز لرین وصفینده خوش بیچیملی او یغون و یاراشیقلی سؤز و کلمه تا پامقدان عاجز کیمی اولسون و او حالی بئله بیان اندیر:

نتجه تقریر الله یمیم وصفینی بئر شاهین کیم
اؤنا و صاف اولالا «یاسین» و معرف «طه»
ای فضولی ره شرعینی توت اول راهبرین
بؤ طریق ایله ضلالتدن اؤزون ائیه ره

فضولی نین اساس عشقی و ایچ نیتی صنعت حیاتی نین شاهکارلاریندان اولان «حدیقة السعدا» اثرینده اؤزونو گؤسته ریر. بؤ اثر ائمه عصمت و طهارت حقیقنده یازیلیدیر. گشرچک و اساسدا فضولی بو اثری امام حسین علیه السلام حضر تلرینه شدتلی ارادت و محبتی اوزوندن عاشقانه یازیب دیر. بو اثرین یارانماسیندا ملی شرف ایله فضولی یانه عشق ان مهم عامللر دیر.

عشق تا دوشدون فضولی چکمه دین دونیا غمین
بیل کی، قید عشق ایمیش دام تعلقدن جدا

اؤ ملی سئوگییه فضولی اؤزو بئله اشاره اندیر: مجلس و ییغینجاقلاردا کربلا واقعه سی و شهیدلرین مصیبتی عربین شرفلی آدمالاری و عجمین بؤیوک لری طرفیندن سؤیله نیلیر. آنجاق عالمین ترکیبی و بشریتین بؤیوک بئر حیصه سی اولان تورکلر کتاب صحیفه لری نین آرتیق سطیرلری کیمی مجلسلر صفیندن کناردا ایدی - دئییه بؤ گؤزله و اعلا اثری یاراتماغا باشلا ییر. البته فضولی نین باشقا تایی برابری اولمایان ۱۹ نفیس اثرلری ده واردیر. اما حدیقة السعدا دها آرتیق خلقیمیزین اینامی و اعتقادی ایله باغلی دیر. ائله بونا گوره من بو اثر اوزره سکگیز دوزگون نفیس نسخه یه باغیب ایشله دیم و بو کتابی حاضر لادیم. البته بوتون دونیانین هر یئرینده موجود الیازما نسخه لرین هامیسی فضولی علیه الرحمه نین وفاتیندان سؤنرا یازیلیب آماننده اولان الیازما نسخه فضولی

ساغ ایکن هجری قمری تاریخی نین ۹۴۰ - جی ایلینده یازیلیبدیر.

لذت اندوه و ذوق دردی ادراک ائیله نین
عیش دهر و عشرت دونیایه پروا ائیله مز
شاهد فیض بقا حسنون تماشاگاه ائیدن
نقش زایل صورت فانی تمنا ائیله مز

اؤلو تانرییا شوکورلر اولسون کی، بوتون شرق ملتلی و قوملاری آراسیندا بیزه چوخ بویوک لطفو اولوب و
فضولی کیمی بویوک شاعری بیزه باغیشلایب دیر...

خلقیمی زین و شعریمی زین فخری اولان بویوک عارف شاعیریمیز محمد فضولی نین اثرلری بوگون و دونن
دنییل قرنلر اؤنجه، هله شاعر ساغ ایکن سنویلیر و تقدیر اولونوردو. او زامان بو گوجلو ارتباط و گوجلو
مطبوعاتین، رادیونون و چاپ و ساتلی نین اولمادیغی، سوادین بئله خلق آراسیندا گئیش پاییلمادیغی دؤرده
دونیاسی نین هامی سرحدلرین آشیب، هر یترده دهیرلی سؤز و شعر اینجی لری نین اوستاد صرافلاری آراسیندا الدن
- اله گزیب دیر.

فضولی شعرلری نین الیازماسی اورتا آسیا اوبالاری، قیریم یایلاقلاری، مرمره ساحیللری، قافقاز داغلاری
اتکلرینده، مصر، حجاز، عراق، کرکوک، اورتا شرق دنمک اولارکی، آذربایجان تورکجه سی نین یاییلمیش اولدوغو
بوتون اؤلکه لرده خصوصیه ایراندا یاییب و هر یترده اوخونوردو. فضولی عشق و الم شاعری دیر.
البته فضولی نین عشقی مجازی دنییل ایلاهی بیر عشق دیر. فضولی عالیم بیر شاعر اولدوغو حالدا علم ایله
عشقی مقایسه انده رکن بئله دنمیشدیر:

علم کسبی ایله رتبه رفعت
آرزوی محال ایمیش آنجاق
عشق ایمیش هر نه وار عالمده
علم بیر قیل و قال ایمیش آنجاق

فضولی دونیاسیندا دوغرو و دهیرلی شعر، عشق دویغولارینی ترنم ائدن شعر دیر. اؤ اوز محیطی و باغلی
اولدوغو اسلام عالمی نین معارفینی دریندن اؤیره تمیش، بو عالمده یاشامیش و اسلام دونیاسی نین اوچ مهم
دیبلرینده (تورکجه، فارسجا، عربجه) اولمز اثرلر یازمیشدیر.

اؤنون تورک دیبلندن باشقا، عرب و فارس دیبلرینده یازدیغی اثرلر ایران و عرب اؤلکه لری نده بویوک رغبتله
ستویلیب اؤخونور.

بویوک فضولی شناس غالیم مرحوم پروفیسور حمید آراسلی یازیر: «من اتفاقیمیز دا شرق الیازمالاری
ساخلاتیلان بوتون گؤرکملی موزه و کتابخانالاردا اولموشام، دنیا موزه لری نین چوخونون «اسامی کتب» لارینی
نظر دن کئچیر میشم. ائله بیر شرق الیازماسی. ساخلاتیلان موسسه یوخدورکی، اورادا فضولی اثرلریندن بیر نئچه
نسخه اولماسین. ائله بیر جنگ تاپماق اولماز کی، اورادا فضولی شعرلریندن نمونه لر وئرلمه سین».

فضولی شعری نین اساس امتیاز و قدرتی، عرفانی اولدوغوندا و اونون صاف، زلال ایلاهی محبتدن
ماپه لندیگیندن دیر:

چکمه زحمت، چک الین تدبیر دردیمنن طیب
کیم دگول سن بیلدیگون بن چکدیگوم بیمارلیق

و یا:

عشق دردی ای مسالچ قسابل درمان دگول
جوهریندن ائیله مک جسمی جدا آسان دگول
دور جوریندن شکایت ائدنه عاشیق دشمن
عشق مستی واقف کیفیت دؤران دگول

اؤنون گؤزونده تکجه ایلاهی گؤزه للیکلر دیر کی، اونو ماراقلاندیریر و توجهینی اؤزونه جلب ائدیر.
فضولی وحدت شرابیندن مست دیر و بو حالینی بئله بیان ائدیر:

کیمی هوشیار گؤرسن سن اوننا سون جام منی ساقی
بحمدالله فضولی مست دیر وحدت شرابیندن

بؤیوک فلسفه، منطق و ادب علمی نین اوستادی فضولی ده هر نه دن چوخ محبت، وورغونلوق، عشق، عرفان
گوجلودور.

فضولی دیوانینی بو بیتلرله باشلاییر:

قد انارالعشق للعشاق منهاج الهدا
سالک راه حقیقت عشقه ائیلر اقتدا

عشق دیر اول نشه ی کامل کیم اونداندیر مدام
منیده تشویر حرارت، نئیده تأثیر صدا

وادی وحدت حقیقتده مقام عشق دیر
کیم مشخص اولماز اول وادیده سلطان و گدا

یارب بلای عشق ایله قیل آشنا بنی
بیر دم بلای عشقندن ائتمه جدا بنی
یعنی عشقین بلاسینی اؤزوندن قاباق ایسته بیر و بو دا عین عشق و انصافدیر.
و یا:

جفا و جورایله معتادم، آنلارسیز نولور حالیم
جفاسینه حد و جورینه پایان اولماسین یارب

فضولی شرقده معروف ایکن بوتون غرب عالیم و شرقشناسلاری نین هر هانسی کی، فضولی ارشی ایله
تانیشدیر، بیر دلیل و بیر اوره کدن هامیسی اوندان بؤیوک حؤرمتله بحث ائدیر لر. اونون «لیلی و معنون» اثری عصر لر
بؤیو دور دونیانین تورک اولکه لری و خلقلری نین مدرسه لرینده درسلیک کیمی اوخونور و بو خلقلرین بیر چوخ

مجلسلرده باجاریقلی و اوستاد خوانندهلر طرفیندن تمکینلی مقاملاردا فضولی غزللری اوخونور، چونکی فضولی شعرلرینده یوکسک بیر موسیقی واردیر، سۆزلر، اۆلچولر و معنالار بیر-بیرینه ائله اویغون و ائله یاراشیقلی گئییشیب دیر کی هر انشیده نین و اوخونانین جانینا سینیب اوره گینه اوتورور.

فضولی عصریندن بو گونه قدهر بؤیوک قدرتلی غزل و یا پونما یازان شاعرلر فضولی صنعت و یارادیجیلیغی نین طراوتلی معنا، شکیل گۆزه للیکلریندن استفاده ائده نلر چوخدور. او جمله دن یوزلرجه آذربایجان ایران، تورکیه، اۆزبک، تورکمان شاعیرلری نین ان قدرتلی لریته الهام منبعی اولموشدور. اؤرنک اولاراق صائبی گۆتوره ک کی فضولی یارادیجیلیغی نین صائب واسیطه سی ایله ۱۷ - جی عصر فارس ادبیاتینا دا گوجلؤ تأثیری اولموشدور.

صائب فارس دیلینده ده یازدیغی شعرلرینده فضولی خصوصیتلریندن فایدا لانسیمیشدیر. او هر ایکی دیلده فضولی شعریندن عطیره نیب، الهام آیر، سبک، وزن و قافیهلرینی فضولی شعرینه اوخشار یازدیغیندان باشقا شعرده داشینان معنایی دا فضولی نین غزللرینده داشینان معنالار کیمی و نر مگه چالیشیر.

فضولی فقر کیمی ایله سعادت قازانیب الهی عشقله مستغنی اولموشدور. ایلاهی عشقیندن یازدیغیمیز دا هئچ بنله بیر ادعادا دنیلیک کی، فضولی ده مجازی عشق یوخوموش.

ایلاهی عشقین اوزون مرحله یه، جدی تکامله احتیاجی واردیر و فضولی او مرحله یه و عرفانی مقاما ائرمیش بیر عارف شاعر دیر. تکجه بو وار کی، اگر مجازی عشق صاف دیر سا، بولاشیقسیز و تمیز دیر سه اونا توتولان انسان گنت - گنده همین عشقین بوتووونه بنتیشه بیلیمک امکانینی تاپاجاق. یعنی جزء کولله قوووشاجاق وحدت تشکیل و نره جک، دامجی دیزه قوووشدوغو کیمی بو کیچیک، پاک مجازی بیر عشق بؤیوک حقیقی عشقه قوووشوب ابدیلیک و اۆلمزلیک الله ائده جکدیر. مجازی عشق صورته عاشیق اولماق سا، حقیقی عشق معنا یا عاشیق اولوب حقیقی صورته دئییل، معنا دا آراماقدیر. بودور ایلاهی عشق یوللاریندان بیر ی.

مجازی مصراعلار:

عاشیق اۆلدم یثنه بیر تازه گول رعنايه

کی، سالیر آل ایله هر دم منی یوز غوغایه

و یا بو کیم:

پریشان حالین اۆلدم سورمادین حال پریشانیم

غمیندن درده دوشدوم، قیلما دین تدبیر درمانیم

نه دترسن، روزگاریم بؤیله می کئچسین گۆزه ل خانیم

گۆزوم، جانیم، افسندیم، سئودیم، دولتلو سلطانیم

دئین شاعر هر شئیدن اول جانلی بیر انساندیر. شرقین بؤیوک عرفان صاحب لری محی الدین ابن عربی، شمس تبریزی، جلال الدین رومی، حکیم نظامی، و عبدالرحمان جامی ده باشقالاری کیمی سنومیش، ائولنمیش، اوغول - اوشاق صاحبی اۆلموشلار.

فضولی ده اؤز معلیمی خواجه رحمت اللهین و حؤرمتین توتدوغو بؤیوک عارف شاعیر چوبان حبیبی نین قیزینا عاشیق اولماسینی دا بعضی یثرده قید ائتمیشلر.

فضولى اورەك سۆزونو دئەمە يى ياخشى باجاران كۆنول شاعىرى دىر، دئەمەك اولار كى او اصىل شاعر دىر. ذكاء، حكمت، كمال، يوكسك حس، درين خياللاراداليب، درينلىكلرى دە باشقالارى داها دوغروسو بعضى سلفلرى نىن گۆرە بىلمەدىكلرىنى گۆروب، آنلايب، گۆزەل و نەفس بىر شكىلدە گۆسترە بىلمە يى باجاران بىر شاعىر دىر و بو گۆزەللىكلرى اونون ھامى آثارىندا گۆرمەك اولار، فضولى قەلمىلە پارائان اثرلرىن نثرلىگىندە ھەر ھانسى نىن حئىران اندىجى گۆزەل، جاناسىنر نئشەلى حاللار وار.

فضولى، شەرىن ھەر نوعدە اعلا و ممتاز جاسىنا، سىناقدان چىخدىغىندان باشقا اوزو پارلاق شەخسىتلى، اوجا طبعلى، پاك دوشونجەلى اولوب، مېتىلسىز ايگىدلىگە بىيەلنمىش، حقىقى معنادا چوخ دە يرلى بىرانسانمىش. اونون ھەر ايشىندە و ھەر بىر حرەكتىندە كىشى ليگى بللنمىشىدۇر. اون دۇرد معصوم عليهم السلام و پىغمبەر حىزر تلىرىدن باشقا ھىچ كسىن ھىچ نە يىندە گۆزو اولمايىب نئجە كى، فارسجا يازدىغى «انىس القلب» قسىدە سىندە يازىر:

چرا بايد نهادن سر به تعظيم كى و كسرى
چرا بايد كشيدين منت از فغفور و خاقانش

به حكمت خالى از غير خدا كن خانه دل را
امين كهبات كردند به بئخانه مگردانش

آيرى بىر تور كجە غزلىندە:

يارب هميشه لطفىنى ائت رهنما بانا
گۆستەرمە اول طرىقى كى يئتمز سانا بانا
قطع ائىلە آشنالىغىم آندان كى غير دور
آنچاق اؤز آشنالرىن ائت آشنا بانا

فضولى نىن اوچ دىلدە (تورك، فارس و عرب دىللىرىندە) محكم قسىدەلرى وار دىر. بو قسىدەلرىن اىلاھى - عرفانى جەھتلرى چوخ قوتلى دىر. اگر ساراي ا اشاره سى اولوب سا آيرى شاعىرلرىن قسىدەلر اىلە فرقلىدۇر. بو قسىدەلرە معناسىز تعريفلر دئىيل بلکہ طبيعت تصويرى و دقيق علمى بىلىكلرىن تبلىغى اساس يئر توتور. شاعىر، غالب گلمىش حۇكمدارلارى چوخ زامان عدالت و مرحمت طلبلرى اىلە قارشىلايىر:

نه موجود اولماسا، اسباب - دونيادن دگول موشگىل
بو موشگىلدىركى، موجود اولمايا بىر حاكم - عادل...

آيرى يئردە شاعىر نىن معنوى بىنلىملىگىنى آچىق، آيدىن گۆروروك او، باشقا قسىدەلرە چى شاعىرلرە فرقلى اولوب، يوكسك بىر مقامدا قرار توتور و محكم ايناملا دئىير:

رفعت قدرىم التفات ائتمز
گر سليمان قىلار سا عرض عطا

البته فضولى نىن شعر و سۆزلرىندە چوخ زامان ايكى معنا و حتا اوچ معنادا شىندىغى كىمى بورادا سليمان سۆزو قوشا معنالى دىر. بىرى دونيانىن بۇيوك، زىنگىن شەخسىتى مادى و معنوى ثروتىلە مشهور اولان حضرت سليمان

پیغمبر دیر. اما اینکینچی معنا و گۆزه آلینان هدف ده ائله بودور عصرین گوجلو حکمداری قانونی سلیماننا اشاره دیر.

فضولی بعضاً فرصت ناپیب بیر فراغت‌الده اتدیکده الهی عشقی‌نین خوش‌هاواسیندا چیمرکن دیلی و دوداقلاری آراسیندا بیله زومزومه اندیر:

ای ملک سیما کی سندن اؤزگه حیر اندور سانا
حق بیلور انسان دنمز هر کیم کی، انساندور سانا
ونرمه‌ین جانین سانا بولماز حیات جاودان
زندۀ جاوید اؤنا دئرلر کی، قورباندور سانا

بعضاً محبتیندن آغیر حیات کتچیر برکن باشقا مضاعف بیر آغیر غم باش ونره‌نده همان آغیر آغری و چتین سیخیتی ایله بوغولارکن عجبا نه چوخ راحت اؤز دردینی اوزه چیخاریر. آشکارلاییر گؤستریر:

آه کیم هر دم فلک درد اوزره دردوم آرتیرور
گؤمتورور بین درد بیر دردیمه درمان ائتمه‌دن

باغرومی بریان ائدهر هر لحظه بیر برق بلا
بیر بلایی حسن تدبیر ایله بیر یان ائتمه‌دن

بودور کی، فضولی نائل اولدوغو یوکسک مقام و مرتبه سینده شعر و سؤز صنعتینه هر کسی محرم گؤرمور، نئجه کی فارسجا دیوانی‌نین مقدمه سینده یازیر:

به حقارت نتوان کرد نظر سوی سخن
سخن آنست که از عرش برین آمده است

حؤرمتلی آذربایجان عالمی واقف اصلان یازیر: «فضولی هنج کسه اوخشاما یان داهی بیر شاعر اولوب، مستقل بیر علم و کمالین معتبر بیر نوعی حساب اتدیگی شعر دن ائله بیر جنت باغی سالعیشدیر کی، بو باغین بهره سیندن دادانلار اونا ابدی متدار اولموشلار و بو متدارلیغی اوتون شرفینه یازدیقلاری اثرلرینده فضولی‌یه لایق شکیلده ایفاده ائتمه‌یه چالیشمیشلار.»

فضولی یارادیجیلیغی‌نین معین دؤرونده نهایت گۆزهل عبارتله مضمون اینجه‌لیگینی سئوه - سئوه یام - یاشیل قصیده و معمالار یازمیشدیر.

اورمیه گۆلۈندە عثمان بومروغو قاياسى

○ اورمو طبيعتى

● بيوك رسول اوغلو

قوشچونون داغلارنى آشجاغان آهنگلى بىر پردە گۆرەرسن
 گۆى گۆلون ماوى سويون يان - يانا الوان دۇلو گوللرلە گۆرەرسن
 المالىقلار گول آچاركن، گىلاسى، آرمودو هايوايلا گۆرەرسن
 اريك آچمىش چىچە يىن سانكى طبيعت دانىشپىر مىش
 بوتون عالم دە نە وارسا اۇ طبيعتدە گۆرەرسن
 بىلە بىر تابلونو دونيادا گۆرەن وارسا اۇ يونسون
 نىچە مەين رنگە بۇيانمىش گولو گولزارى گۆرەرسن
 گلشن رازدە بولبول گزەر اورداسى سحر آخىتام
 نىچە اۇوسوونلارى سن جەھجە بولبولدە گۆرەرسن
 گولون عشقىندە تىكانلا دىدىش بولبول اۇلارمىش
 بىلە شىون قە ' ' بولبول شىدانى گۆرەرسن

***

گولون عطرىلە قارىشىش گولايىن سىنحرلى بويى
 اۇرادا بىدىمشكى نوغوللا قارىشان انسى گۆرەرسن

بارماغىن دىشلەمەيە تاپماي جاقسان ماجال آنجاق
الى آغزىندا قالان ماتلە مېھاتى گۈرەرسن
ياشلىق رنگى دەيىشمىش دئىيە سن يام - ياشىل اولموش
سارى نىن قىرمىزى عشقىندە يانار حالى گۈرەرسن
نظر ائت باخ نە ياراتمىشدير اۇ نقاش طبيعت
اورمۇدا دونيا دئىيل، جنتى دونيادە گۈرەرسن

***

باھارىن وصفىنى دويدوق سولارىندان سۇز آچىلىسن
نازلى چاي، نازلا آخاركن بولاغىندان سۇز آچىلىسن
قالادان آيرىلان اول نەر خانىندان سۇز آچىلىسن
روزەدن، بىردە شەر چايدا بالىقدان سۇز آچىلىسن
گۈرەسن وارمى باراندىز چايى تىك آرخالى قايناق
ھىم بىكىشلو، قىرەسو، ھىم گۈلەتزدن سۇز آچىلىسن
سۇز اوزاندى دئىيە سن آرشىن ائىلە بىز گىترەرمىش
يايداكى مېوھنى گۈردەك، پايىزىندان سۇز آچىلىسن
خىزلىدىن قىباق اول تىر - تىر اسن يارباغا بىر باخ
يارىسى چەرەھى دىر بس يارىسىندان سۇز آچىلىسن
زىفراندىر يارىسى، ائىلەكى گۈزلر قاماشىرلار
سارىدان، گۈي، گوموش، بۇز، آلاسىندان سۇز آچىلىسن
طاووس آچمىش قانادىن يوخساننەم ايش اوزادىبىدىر
گونش آلتىندا سحر شىبىم و شىھدىن سۇز آچىلىسن

***

اوزومون من اۇتوزون سايدىم اۇ بايىن دكى باغدا
آغ اوزوم، قىرمىزى شانى قويولوب ائىل طاباغىندا
گۈنچىلر ساققالى وار تىز يىتىش بىر دەھسىنى
عسگىرى، دىزمارىنىن رنگى اولار قىز ياناغىندا
صاحبى سالخىمى تىك گۈرمە سن عالم قاناسىندا
قاينى باخما قالىندىر قاراشانى قاپاغىندا

دائىم سىز كىشىمىشىنى سىر ورەزنىلر ياتاغىندا
كىشىمىشىن قىشدا يئىئەندە قىلاچاق داد داماغىندا
بىرى دىستىرچىنى، خوشلار يا گلن بارماغىنى
بىر دە گۇردون كى تىبرىزە سارالىر گۇز قىباغىندا
سىۇن اوزوملر قىلانير نىھىلە چارداق آراسىندا
ازىب اوندىن چىخاچاق شىرەيە باخ باغ چالاسىندا
تىيانا تۆكمەدن اۇنچە سوزولر تۇرپا دارىندا
دوروسوندىن ايچە سىن دوز پايىزىن سونكى چاغىندا
رسول اوغىلر يادىما سالما اۇگونلر الە گلمز
قايدىب كاشكى ياتايدىم آنامىن گول قوجاغىندا

فضولى دن بىر غزل:

اۇلسايدى مىندە كى غىم فرهاد مېتلادە
بىر آه ايله وئىرەردى مىن بىستونو يادە
وئىرسەيدى آه مىجنون فرىادىمىن صداسىن
قوشمو قىرار ائىلدەردى باشىنداكى يووادە
فرهاد و ذوق صورت، مىجنون و سىر صحرا
بىر راحت ايچرە هر كىم، آنچاق مىن بىلادە
اشك روانىمە ائىل جىم اۇلدو، وار اومىيدىم
كىم اولا وارە - وارە جىمىمىم زىيادە
گە غىمەن ايچمك اىستىر قانىمى، گاه چىشمىن
قىورخوم بو دىكى ناگە قانلار اولا آرادە
سىرورلىك اىستىر ايسىن، افتادەلىك شىعار ائىت
كىم دوشمەدن آياغە، چىخمادى باشە يادە
گر گۇرمەمك دىلرسىن رسىم جفا فضولى
اۇلمىا و نايە طالب، دونىيائى بىيوفادە

آيلانين آرزىسى

● اكبر آزاد

مدرسه موسى ياخىنلاشیردى. آيلا گيلين ائوينده خصوصى بير هيجان وارايدى. ائونون بئويوك باجى - قارداشى آدلارنى يازديرىب، مدرسه يه گىتمك اوچون حاضيرلىق گۇروردولر. بئش ياشلى آيلا هله مدرسه يه گىئده بيلمزدى. آنجاق اورەيى ايسته بيردى گىتسين. ائله بونا گۇره ده اوزونو باجى - قارداشىنا توتاراق:

- من ده مدرسه يه گىئده جم! - دئدى
قارداشى: بالاجاسان، سنى قويمازلار! ياشين آز ديرا!
باجىسى: دوغرو دئير، سن هله اوشاقسان، قويمازلار!
آيلا: دئيره م، انام آپارار!
آيلا بونو دئيب، اناسى نين قوجاغينا سيفيندى، دولوخ سوندو. اناسى اونون تىلىنى سيفاللايب:
- ماشاء الله قىزيم، قىزم زيره ك قىزدير. اوزوم سنى اوشاق باغچاسينا آپارا جاغام - دئدى
- يوخ! من ايسته بيرم، مدرسه يه گىئده م!
- اولسون! هم مدرسه يه آپارارام، هم ده اوشاق باغچاسينا.
آيلا اناسى نين سؤزونو ائشىديب، اوزونو باجى - قارداشىنا توتاراق، دوداقلارنى اونلارا بوزوشدوردو.

آخشام اوستو آتا ايشدن قايداندا، آيلا اونون قباغينا قاچيب، قىچلارنى قوجاقلادى:
- سلام آتا! يورولما ياسيز!
آتا اگىليب، آيلانى قوجاغينا آلاراق:
- سلام منيم نازلى قىزيم!
- آتا من مدرسه يه گىئده جم، منه دفتر - قلم آل!
- ماشاء الله زيره ك قىزيم!
- چاتتا دا آل!
- قىزيم سن هله مدرسه ياشينا چاتماميسان، بونا گۇره ده اوشاق باغچاسينا گىتمەلى سن.
- انام اوزو دئدى منى مدرسه يه آپارا جاق!
- ائله ديرسه اولار، باش اوسته، ايسته ديكلىرىنى آلارام.

آيلا بىر سۆز دئمەدى. تىز آتاسى نىن قوجاغىندان ائنىب، قاچاراق باجى - قارداشىنا خبر وئردى. صاباحىسى آتا ايشدن قايداندا بىر بالاجا گۆيچك چاتتا آلىب، گتىردى، ايچىنىدە دفتر، بويالى مداد، مداد، يۇنان، سىلگى و ليوان دا وارايدى.

آيلا اونلارى آلىب، باغرىنا باسدى. سئوينجىندىن يىرە - گۆيە سىغىشمىردى.

***

بىر نىچە گون گىنچدى. مدرسه واختى اولدو. آيلا سحر تىزدن هاميدان قاباق اوياندى. او گىنچەنى مدرسه فيكرىلە ياتمىشىدى. دورچاغىن چاتتاسىنى يوخلادى. سونرا دا ال - اوزونو يويوب، سىلدى. آنا چاي - چۆرەگى حاضىرلامىشىدى. هامى سفرەنىن سىرمە يىنە كۆمك ائتدى. يىيىب - ايچدىكىدن سونرا آنا، آيلانىن تىللرىنى دارايىب، باغلادى. تىكىدىگى اوست دونونو گىئيدىردى، آغ مقنە سىنى باشىنا اۇرتوب، باشىنىن ساغ طرفىنە بىر قىزىل گول سانجىدى. جىيىنە دە بىر آغ گوللو ال - اوز سىلن قويدو. آرتىق مدرسه يە گىتمك واختى چاتمىشىدى. آيلا چاتتاسىنىن ايكى بىندىنى قوللارىنا كىچىرىب، كورەگىنە آشىردى. باجى و آناسىيلا بىرلىكدە مدرسه يە سارى يولا دوشدولر.

آيلانىن اورەيى آز قالىردى، قانادانلانىن. سئوينچ گۆزلىرىندە دالغالانىردى. يۇلون ائىن - اوزونونو دىنگىلدە يە - دىنگىلدە يە گىئيدىردى، هردن قاباغا كىچىردى. هردن ايسە دالى قالىردى. اونو گۆرەن بۇيوك اداملار كۆرەلىردى:

بىرىنجى قادين: اوى آلا! بو اوشاق نە بالاجادىر.

ايكىنجى قادين: سىندلە اوتورسا، هىچ گۆرونمە يە جك!

اوچونجو قادين: نىچە بو يولو گىئىب - گله جك!؟

دۆردونجو:...

آيلا اونلارى ائشىدردى. آنجاق دىنىمىردى، دايمانمادان يولونو گىئيدردى. قورخوردو يولدان قايتارسىنلار. چوخ چكەمدى مدرسه يە چاتدىلار. مدرسه نىن حىيەطى بۇيوك ايدى. اوشاقلار بۇلوك - بۇلوك يايلىمىشىدىلار. كىمى اوينا بىردى، كىمى دوستلارىلا گۆرۈشوب، دانىشىردى. كىمى ايسە بىر بو جاقدا توختاق دايمانمىشىدى. آيلا حىيەطىن گىرەجە يىندە دايساندى. حىئىران - حىئىران باخدى. فيكىرلەشىدى «اويناماق اوچون چوخ ال وئرىشلى يىر دىر». قاچماغا باشلادى. بىر آز قاچمىشىدى، مدرسه نىن باباسىنى گۆردو. اليندە چكىش گىئيدردى. داينىب، اونا باخدى. مدرسه نىن باباسى ديواردان آسىلمىش دىمىر زنگە ياخىنلاشىدى. داينىب قول ساعايتىنا باخدى. دوز سگگىزى گۆستىردى. چكىشى قالخىزىب، زنگى محكمجە سىنە چالدى.

- دىنگ ... گ... گ

اوشاقلار دىسكىندى. مدرسه نىن باباسى بىر داها چكىشى قالخىزىب، زنگى آردىجىل چالدى.

- دىنگ ... گ... دىنگ ... گ...

زنگىن سسى هر نە يى پوزدو. اوشاقلار بىر - بىرىندە قايناشدى. هامى چالىشىردى، اۇز صفىنى تاپسىن. آيلا قارىشقىلىغى گۆرچك، تىز قايدىب، آناسىنىن تولتوغونا گىردى. مدرسه نىن سس

گوجله ندير جیسی (میکروفون) سسله ندی. کیمسه اوشاقلاری صفده توختاق دایانماغا چاغیریدی. چوخ چکمه دن هامی صفه دوردو. بو آرادا یئنه ده آیلا آناسیندان آیریلیب، بیر صفین سؤنودا دایاندى. چوخ بالا جا گؤرونوردو. معلملر چالی شیردی لار صفلری انتظاما سالی نلار. اولارین بیرى نین گؤزو آیلا یا دؤش دؤ. تئز اونا یا ناشدی:

- خانیم قیز آدین نه دیر؟

- آیلا، آدیم آیلا دیر.

- چوخ گؤزل، یاخشی دی گوروم، کیمله بورا گل میسن؟

- (آناسینا اشاره ائده رک) آناملار!

- نه اوچون گل میسن؟

- گل میشم، درس اؤخوماغا!

ایندی باشقا معلملر ده آیلاتین هنده ورینه توپلان میشدی لار. اونون حاضیرلیغی هامینی سؤین دیریدی. آیلاتی دانیش دیران معلم اونو قوجا قلا ییب، اوزونو اونون اوزونه یا پشیدیر اراق:

- اوی آلا! بو قیز نه قدر نازلی دیر - دئدی

آیلاتین آناسی گلیب چاتمیشدی. او، «خانیم زحمت چکمه یین، اینجییه رسیز» - دئییب، قوللارینی آیلا یا ساری آچدی. آیلا تئز آناسی نین قوجاغینا گئتدی.

- ماشاء الله زیره ک قیز دیر، نچه یاشی واردیر؟ - دئییه، معلم سؤر وشدو.

- بئش یاشی واردیر - آیلاتین آناسی دئدی

معلم الینی آیلاتین باشینا چکیب:

- خانیم قیز سن اوشاق باغچاسینا گئتمه لیسن. بو ایل اوشاق باغچاسینا گئت سین، گلن ایل سنی مدرسه یه گؤتوره رم - دئدی.

آیلا هئچ دینمه دی. آناسی معلمه تشکور ائندی. سؤنر، دا گئدیب، بیر قیرا قدا دایان دی. آیلا دا آناسی نین قوجاغیندان یئره ائندی. اوشاقلار انتظاملا صفلرینده دایان میشدی. یئنی تحصیل ایلی مراسمی باشلان دی. مختلف آداملار سس گوجله ندير بیجیدن دانیشدی. هامی دقتله قولاق آسیردی. آیلا یورولموشدو، داریخیردی. ایسته بیردی قاچیب صفلرین آراسیندا اویناسین، آنجاق آناسی نین یانیندا دایانماغا مجبور ایدی. نهایت مراسیم سونا چاتدی. اوشاقلار کلاس لارینا گئت دیلر. آیلاتین باجیسی دا گئتدی. حییه ط ده خلوتله شدی. یاواش - یاواش بؤیوک آداملار دا چکیلیب گئت دیلر. آیلا یئنه فیکیرله شدی «یاخشی اوینا ما ق میدان دی» قاچماغا باشلا دی. حییه طین بیر او باشینا، بیر بو باشینا گئتدی - قایتدی، تکلیکده اوینا ماغین هئچ دادی یوخ ایدی. قایدیب، آناسی نین الیندن پایشاراق:

- آنا گئده ک!

- هارا؟

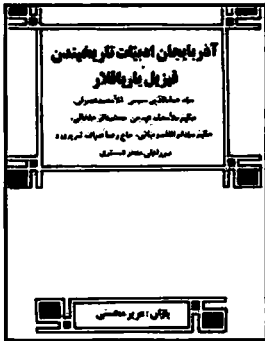
- اوشاق باغچاسینا!

□ یشنی چیخان کتابلار:

آذربایجان ادبیات تاریخیندن قیزیل یارباقلار کتابی باره ده بیر نئچه سؤز

● دوكتور جواد هیشت

- کتابین آدی: آذربایجان ادبیات تاریخیندن قیزیل یارباقلار

یازان: عزیز محسنی

چاپ : چاپخانه آفتاب

چاپ ایلی: باهار ۱۳۷۴

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۴۰۰۰ ریال.

بو کتاب گنجین ایلی تهراندا نشر مینا طرفیندن یایلمیش و چوخ دا استقبال گورموشدور. کتاب گؤرکملی عالم، تدقیقاتچی و شاعریمیز عزیز محسنی طرفیندن ۱۲۸ صحیفه ده یازلمیش ادبی - تحقیقی بیر مجموعه دیر و آذربایجان ادبیات تاریخینده قیزیل صحیفه لر آجان ۷ بؤیوک شاعریمیز باره سینده یازلمیشدیر. بۇ شاعرلر کرونولوژیک سیرایلا عمادالدین نسیمی، موللا محمد فضولی، حکیم موللامحمد هیدجی، محمدباقر خلخالی، حکیم ابوالقاسم نباتی، حاج رضا صراف (تبریزی)، و میرزا علی معجز شهبستری دیر. مؤلف مندن بو قیمتلی کتابی باره سینده تنقیدی بیر یازی ایسته سه ده کتابینی لطف اندیب منه اتحاف ائله دیگی

اوپون بو وظیفه منه بیر آز چتین گۆرونوردو.هم ده اۇنا گۆره کی آقای محسنی اۆزو بۇ ایشین متخصصی دیر و وارلیق دا یئنی چیخان کتابلار حقینده تانیتما و تنقیدی یازیلاری او یازار.اۇنا گۆره ده من بلکه باشقا بیر ادبیاتیچی دوست و یا همشهریمیز بو بارهده بیر مناسب یازی یازار دئییه بو گونه قدهر صبر ائتدیم.بو مدت عرضینده بو خصوصدا وارلیق دفترینه ایکی یازی گلدی.بیری باشدان باشا تعریف،مدح و ثنا و دیگری ده اولیندن سۇنونا قدهر تنقید هم ده عینی دن چوخ ذهنی بیر باخیشلا آپاریلیمیش تنقید.بۇ دوروم قارشیسیندا بو بارهده بیر نئچه سطر یازماغا قرار وئردیم.اونون اوچون بیر دفعه داها کتابی اؤخودم و بو مقاله نی یازماغا باشلادیم.

کتاب یاخشى کاغید اوزرینده آیدین شکیلده باسیلمیشدیر.بعضی چاپ سهولرینه باخما یاراق دوزگون املاء ادبی اما ساده بیر اوسلوبلا یازیلیمیش،بودا متنین و شعرلرین دوزگون اؤخوماغینی آسانلاشدیرمیشدیر.مؤلف هر شاعرین ترجمه حالینی یازارکین اۇنون ادبی شخصیتینی،ادبی ذوقو و اجتماعی فیکیرلرینی ده ایضاح ائتمیش و گتیردیگی شعر نمونه لرله شاعرین یارادیجیلیق قدرتینی و ذوق و دوشونجه لرینی اؤخوجویا چاتدیرماغا چالیشمیشدیر.

مؤلف هر شاعر باره سینده یازدیغی مقاله سی نین سۇنوندا فایدالاندىغی قایناقلاری منتظم شکیلده قید ائتمیشدیر.بو دا مؤلفین علمی امانتدارلیغیلا برابر اؤخوجولارا متن بارهده داها آرتیق معلوماتی الله ائتمک امکانینی تامین ائتمکده دیر.

اولاً مؤلفه قیمتلی کتابینی بۇ حقیر ناچیزه اتحاف ائتدیگی اوچون تشکور و متتدارلیغیمی بیلدیرمک ایسته ییرم.اما بونو دا قاباقدان قید ائتمه لی ییم کی، بۇ معنویت و متتدارلیق حسی منیم قلمیمه تأثیر گۆسترمه یه جک و لازم گۆردویم ملاحظه لریمی قید ائتمکدن واز گئچیرمه یه جکدیر،اۇنا گۆره دوستوم و دگرلی همکاریم اۇلان مؤلفدن عذر ایسته ییرم.

آقای محسنی بو قوجامان شاعرلریمیزی بوتؤو اۇلاراق تانیتماق ایسته دیگی حالدا قیسا یازماق مجبوریتی اولدوغو اوچون داها چوخ شاعرلرین منظوم لیریک و اجتماعی اثرلریندن بحث ائتمگه چالیشمیش و اکثریتله اونلارین اجتماعی مضموندا یازدیغی شعرلریندن نمونه لر وئرمیشدیر.

من بو مقاله ده ادبیاتییمیزین ایکی تمل داشی و دیره گی اولان و اونون یوکسک زیروه لره یوکسلدن ایکی نهنگ شاعریمیز نسیمی و فضولی حقینده مؤلفین یازدیغی مقاله لرینی اله آلیب تنقیدی بیر باخیشلا گۆزدن کئچیرمک ایسته ییرم:

سید عمادالدین نسیمی باره ده وئریلن ایضاحات بیغجام اۇلدوغو حالدا یئترلی دیر.مؤلف وئردیگی ایضاحات و گتیردیگی شعر نمونه لرله بۇ بؤوک شاعری اؤخوجویا تانیتماغی باجارمیشدیر.بونو باخما یاراق من بو باره ده بیر نچه نکته یه اشاره ائتمگی فایدالی گؤرورم؛نسیمی نین عربجه دیوانی ایندییه قدهر اله کلمه میشدیر.آنچاق اۇنون ملمعاتیندان عربجه دیوانی اۇلدوغو ظن اۇلونور.نسیمی «فیلسوف شاعر» دن چوخ وحدت وجودا ایناتان حروفیه طریقتینه منسوب عارف بیر شاعر دیر.او وحدت وجودا اینانیر و انسانی تانری نین مظهر کاملی بیلیر و بو عقیده یه عقل و محاکمه ایله بوخ عشق و دو یغو ایله گلیب چاتمیشدیر.اۇنا گۆره اؤ عقلمن چوخ کۆنول آدمی دیر و حق عاشقی دیر.

نسیمی یارادیجیلیغیندا ایشله ن بادیع صنعت حقینده وئریلن ایضاحات قیسا دیر.بۇ خصوصدا وارلیقین

گۆرکملی یازچىسى پروفىسور غلامحسین بیگدلی نین وارلیق دا نشر اتئدیردیگی مقاله لرینی مؤلفین اوخوماسینی آرزو ائندردیم.

موللا محمد فضولی حقیقده قیدلریمه گلینجه، مؤلف بویوک شاعریمیز فضولی باره ده ییغجام، لاکین دؤلغون و هر طرفلی ایضاحات و نره رک بو عالیم، فیلسوف و عینی زاماندا دردی عاشق شاعریمیزی لایقی ایله اوخوجولار تانیتماغا چالیشمیشدیر. خصوصیه اونون لیریک طرفیه پاناشی اجتماعی یونونو داها قاباریق شکیلده گؤستره بیلمیشدیر. بونونلا برابر مؤلف قیسا و ییغجام یازماق مجبوریتینده اؤلدوغو اوچون بعضی مهم نکته لره توخونا بیلمه میشدیر.

مؤلف فضولی ده کی عشقین حقلی اۇلاراق هم مجازی هم ده حقیقی (ایلاهی عشق) عشق اولدوغونو قید ائدیر و هر بیریندن گؤزله نمونه لر گتیریر و اونو حافظله مقایسه ائدیر. یالنیز فضولی ده کی عشقین مهم بیر خصوصیتینی قید ائتمگی اونودور او دا فضولی ده کی عشقین درد و اضطرابلا برابر اؤلماغی و شاعرین وجودونون غم و کدرله یوغرولدوغودور. فضولی اؤزونو «غم کاروانی نین قافله سالاری» ادلاندیریر و بئله دئییر:

یارب بلای عشق ایله قیل آشنا منی
بیر دم بلای عشقندن ائتمه جدا منی

و یا:

جفاو جور ایله معتادم اونلار سیز نولور حالیم
جفاسینا حدو جورونه پایان اولماسین یارب

مؤلفین دئدیگی کیمی، فضولی (غزل سبکینه) بوخ غزل شکلینه خصوصی بیر معبئی و هوسی واردیر. غزل شعرین بیر شکلی دیر و محبت - عشق، می و معشوق اوچون دئییلن غنائی شعر دیر. البته مؤلف غزلین بیر سبک اؤلما دیغینی مندن یاخشى بیلیر. لاکین دانیشیقدا آپاریلان سهوی یازی دا تکرار ائتمه مه یی اونودور.

مؤلف فضولی نین حدیقه السعداسی کیمی شاه اثرینی «حدیقه السعدا روضة الشهدانین ترجمه سی اولموش» جومله سیله تانیتماغا کفایت ائدیر. حالبوکی حدیقه السعدا ترجمه دگیل. شاعر بۇ اثری یازماق اوچون حسین واعظ کاشفی نین روضة الشهداسینی اؤرنک آلدیغینا باخما یاراق اوریزینال بیر اثر یاراتمیش و اؤرنکیندن داها اوستون بیر اثر یازمیشدیر. حدیقه السعدا بیزیم مرثیه ادبیاتیمیزین بیرینجی و هم ده ان گؤزله نمونه سی دیر، هم ده فضولی نین نثرینی گؤستر دیگی کیمی ۱۰ - جو عصرین ادبی آذری تورکجه سینیه ده تمثیل ائدیر. اؤنا گؤره دیلمیزین تاریخی باخیمیندان دا اهمیتلی دیر.

دئمه لی فضولی لیریک شاعریمیزی ان یوکسک زیرویه قالدیردیغی حالدا ادبی نثریمیزین ده ان گؤزله نمونه لرینی وئر میشدیر.

فضولی عینی زاماندا رند و طنز یازان بیر شاعر دیر. «نشانچی پاشا» آدیله مشهور اولان مکتوبو بونا گؤزله بیر مثال دیر. فضولی نین «مطلع الاعتقاد» اثری «فلسفی» دن چوخ دینی بیر اثر دیر و اونون مذهبی عقیده لرینی آچیقلا ییر.

مؤلف فضولی نین آلدیغی تأثیر و اؤزوندن سؤنرا بوراخدیغی گئنیش و داواملی تأثیر باره ده اختصار ائتمیشدیر.

فضولی ایران شاعر لریندن ان چوخ جامی، حافظ، نظامی، خاقانی، سعدی، مولوی، هاتفی، سلمان و کاتبی دن تأثیر آلمیش و اونلارین چوخونا نظیره لر یازمیشدیر. آذربایجان شاعر لریندن حبیبی، حامدی و ختانی دن و تورکیه شاعر لریندن نجاتی، نظامی و خیالی دن تأثیر آلمیشدیر. اما هامیدان چوخ بویوک جغتای شاعری امیر علیشیر نوانی دن متأثر اولموش و اونا نظیره لر یازمیشدیر. بورادا اونلارین شعر لرینی و فضولی نین یازدیغی نظیره لر یازماغا فرصت و امکان بوخوردور. آنجاق نمونه اوچون قید اندیریم کی فضولی نین «حضرت محمد (ص)» باره سینده یازدیغی مشهور «سؤردیغلی» قصیده سی نوانی نین سؤردیغلی غزلینه نظیره اولاراق یازیلیمیشدیر. بو خصوصدا لطیفی و عهدی بغدادی تذکره لرینده بلله بیر قید واردیر: «گفتاری نوانی آئین، نوانی طرزینه قریب بیر طرز دلفریب و اوسلوب عجیبی واردیر. طرزینده مبدع و طریقتینده مخترع دیر.»

اما بونو دا قید اتمه لی یم کی فضولی نین نظیره لری تنظیم اندیلن شعر لرین هامیسیندان اوستون دور. فضولی اوزوندن سونرا گلن شاعر و حتی بعضی معاصر لر ی اوزرینده هر کسدن چوخ تأثیر بوراخمیش. ننجه کی فضولیانه شعر یازماق مکتب حالینا کلمیش و بو مکتب آذری ساحه سینده بو گونه قدهر داوام اتمیشدیر. مشهور انگلیس شرقشناسی گیب فضولی نی شعرده شرفده پارلایان گوشه بنزه دیر.

تورکیه ده ادبیات تاریخی نین آتاسی ساییلان رحمتلی پروفیسور فؤاد کؤپرولو اونون حقیقده بلله یازیر: «فضولی ادبی تأثیر ی نین داوامی و گنجیشلیگی و شعر لر ی نین بدیعی قیمتی باخمیندان دا ان بویوک تورک شاعری دیر. فضولی تاشکنددن غازانا، کریمه دن بوسنی به و مجارستان ایچلرینه، بغداددان قاهره به، تبریزدن بخارایا و دربنده، استانبولدان آدریاتیک ساحلرینه قدهر بوتون تورک ساحه لرینده عصر لرجه یاشادی. آذری ادبیاتی ساحه سینده گنجیش و داواملی نفوذ و شهرتی منلسیز دیر. جغتای ادبیاتی ساحه سینده اونون تأثیر ی نوانی تأثیر یله قوشا گتمیشدیر.»

فضولی بارهده قیدلریمین سؤنوندا اونون حیات فلسفه سی و دو یغو - دوشونجه لر ی بارهده بونلاری علاوه اتمک ایسته ییرم:

حیاتین اساس موضوع و محتواسی سنوگی دیر. سنوگی نین نصیبی محنت و اضطراب دیر. حقیقی عاشق وصال اوچون جانیندان گنجمه لی دیر. لاکین او عشق عالمینده و اجتماع دا نه قدهر عذابا، اضطرابا و محرومیته دوشسه ده اوز غرور و بویوکلو یونو ایتیر مه مه لیدیر.

فضولی نین قانونی سلطان سلیمانان نصیحت ماهیتینده فارسجا یازیب گؤنده ردیگی «انیس القلب» قصیده سی اونون ادبی شخصیتینی دو یغو - دوشونجه و عقیده لرینی گؤزه ل و آیدین بیر شکیلده گؤستریر.

سؤزلریمه سون و نر مه دن کتابین سون فصلینی تشکیل ائدن مشهور ساتیرا - طنز شاعریمیز معجز بارهده داعی بیر - ایکی نکته به اشاره اتمک ایسته ییرم.

مؤلف معجز شهبسترینی و اونون یارادیجیلیغینی، طنز اوسلوبوندا یازیب - یاراتدیغی اثریمی ساده، بیغجام لاکین یترلی بیر شکیلده اوخوجو یا تانیتمیش و و نردیگی نمونه لر له معجزین دوشونجه - دو یغو و شعر یارادیجیلیغینی آیدین بیر شکیلده تاماشایا قؤیموشدور.

مؤلف کتابین ۱۱۵ - جی صحیفه سینده یازیر کی: «عمومیتله هر بیر شاعری، هر بیر رسام یا خود هر بیر صنعتکاری اؤخوماق، اؤیرنمک، تانیماق اوچون اونو اوچ جهتندن تحلیل اتمک لازم دیر. بو اوچ جهتن بیر سی

صنعتكارين اثرلارينده اولدوغو عمومي مناسبتلار، ايکينچى صنعتكارين منسوب اولدوغو ادبى مکتب و اوچونچوسو، اونون محیطى، وطنداشلارى و معاصرلىرى دير.

البته بۇ علمى - منطقى بير تدقيق متودو دور و مؤلف کتابين بير چوخ يثرلارينده اوندان فايदानاميش و تطبيق اتميشدير. هر حالدا مؤلف محیطدن مقصدى شاعرين يئتيشديگى و سونرا ياشاديغى محیط اولماليدير. بو اعتبارلا مؤلف معجزون يئتيشديگى محیطى نظرده توتماغى و اؤخوجويا چاتديرماغى اونوتوموشدور. چونكى معجز ۱۳ ياشيندان ۳۰ ياشينا قدر استانبولدا ياشاميش و اجتماعى - ادبى شخصيتى اورادا فورمالاشميش دير، نتيجه كى تعقيب انتديگى ادبى مکتب ده صابرين طنز مکتبى و اونون اوسلوبو اولموشدور.

مقاله نى داها اوزاتماق اوچون بو قدرله كفايتله نيرم و سون سؤز اولاراق بونلارى علاوه ائتمك ايسته يریم. بو كتاب ييغجام دا اولسا چوخ فايده لى بيركتات دير. يئددى بؤيوك شاعر يمیز باره ده ان فايده لى معلوماتى گؤزه ل نمونه لريله هم ده ساده و دوزگون انشايله خلقيميزه سونماقدادير. مؤلفين كتابين مقدمه سينده ده يازديغى كيمي چاپ مسئله سينده چتينيلىگى اولماسايدى امينم كى كتاب داها حجيملى و مقاله لر داها تفصيلاتلى اولاجايدى. بو كتاب اوزون زامان مطالعه و تدقيقى چاليشمانين محصولو دور. مؤلف بو قيمتلى اثرين عهده سيندن باجاريقلاگله بيلميش و ادبيات خزينه ميزه و ادبى كتابخاناميزا چوخ دگرلى بير كتاب هديه اتميشدير. بونون اوچون مؤلفى اوركدن تبريك ائدير و اونا ساغليق و گله جكده داها دا دگرلى اثرلر و ثمره سيني اولو تارييدان دييه يریم. ■

- کتابين آدى: خودآموز مکالمات روزمره ترکی آذربایجانى

تدوين ائدن: دوكتور حسين فيض اللهى وحيد

قطع: وزيرى، صحيفه: ۲۹۶.

چاپ ايلى: ۱۳۷۵

ناشر: انتشارات تلاش تبريز

قيمت: ۱۰۰۰ تومان، تيراز: ۵۰۰۰ نسخه.

● عزيز محسنى

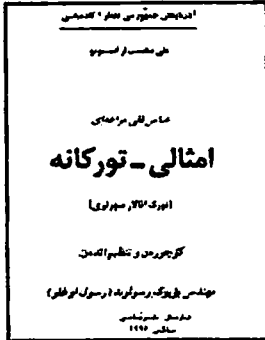
آدينى يوخاريدا چكديگيم كتابين ايچينده كى يازيلان موضوعلارين آدينى آپارانندان سونرا مؤلف، فارسجا بؤيوك بير مقدمه ايله آذربايجان توركجه سى نين تاريخى و منشائى باره ده گئنيش بير صورتده معلومات و ثريير و مختلف منبعلره استناد ائدير و دليل گئيرير كى، تورك قبيله لرى نين بير قولو ۵۰۰۰ ايل ميلاددان قاباق اوز دوغما يوردلارى اوزاق آسيادان حركت اتميشلر و حتا ثابت ائديركى قرآن كريم ده، «غساق» سؤزوايله كى قان معنا سينداير اوز - اوزه گليريك و سونرا گؤستريير توركلر هجرت دن ۱۰۰۰ ايل سونرا گئنيش بير صورتده آذربايجان دان علاوه اورتا آسيادا سكونت ائديب و سونرالار اسلامين طالعينده بؤيوك تاثير قويوبلار. بونندان باشقا، مؤلف كتابين حاضرلانا سيندا فارسجا سؤيله ين و يا فارس شاعرلرى نين، مثال اوچون خواجه حافظ شيرازى، حكيم نظامى گنجوى، خاقانى شيروانى، عمر خيام، جلال الدين رومى، شيخ سعدى، اوستاد شيريار، پروين

اعتصامی و بو کیمی گؤرکملی شاعر و قدرتلی صنعتکارلارین اثرلری نین اصل و ترجمه سیندن نمونه لر وئریپ، آذربایجان تورکجه سینده اولان بیر پارا ضرب المثل، بایاتی و آتالار سؤزلری نین فارسجا ترجمه سینى و ایضاحینی بو کتابدا داخیل اندیدیدیر. تأسف لراولسون کی بئله بیر مرجع کتاب چوخ دقتسیز چاپدان چیخیب و یاییلیدیر.

فارسجا یازیلیمیش مقدمه ده، چاپی یانلیشلار دان علاوه بعضی باشقا سهولر ده نظره گلیر. مثال اوچون ۱۷ - جی صحیفه ده گاهی یئرینه گاهاً یازیلیدیر. بللی دیر کی، گاه فارس سؤزودور. اونون سؤنونا عربجه تنوین گتیرمک دوغرو دئییل. چاپ یانلیشلاری حددن آرتیق گۆزه چارپیر، غزوه یئرینه غزو، دوزخیان یئرینه، دوزخیال، دورد بیتده ابن سعده دئییلن شعرده ائيله دون یئرینه ایله دو یازیلیدیر، البته بونلارین ساینی چوخ آرتیرماق اولور. بللتیر، ناثر و مصحح، چوخ دقتسزلیکله و تله سیک بیر حالدا بو کتابی چاپدان چیخارییلار. بوندان باشقا گونده لیک اصطلاحلار دا، هم یازیلیش و هم معنا باخیمیندان یانلیشلارین سایی حسابا گلمز دیر. اول املانی باخیمیدان: اوج نفروخ، گئز، دئماغا، یانلیش، گوراخ، آذربایجانلی یم، زنجانلی یم کی بونلارین یئرینه اوج نفریک، گنج، دئمه په، یانلیش، گۆره ک، آذربایجانلیام، زنجانلیام یازیلما لی دیر. البته بونلاری نمونه اوچون گتیردیم، یانلیشلار چوخ دور. ترجمه باخیمیندان دا چوخ بؤیوک یانلیش و سهولر گۆزه چارپیر کی دوزلری بئله دیر. قبل از غروب (ایکیندی)، ظهر (ناهار) قبل از طلوع آفتاب «گون چیخمامیش» گذشته = کنچمیش، روبرو = اوز به اوز، چشمهایم تار میشود = گۆزوم قارالیر، یکروز در میان = گون آشیری یا بیر گون هن بیر گون یوخ، استفراغ (قوسماق) = تهوع (اوره گی فالخماق).

بو کتاب بوتون آذربایجانلیلار اوچون تألیف اولدوغونا گۆره اؤندا ادبی دیل ایتمه نملی ایدی. ایشله بیر، بیلمیر، آنلامیر، اوینا بیر کیمی سؤزلرین یئرینه ایشله بیر، بیلمیری، آنلامیری، اوینور یازیلیب دیر. نمونه گتیردیکیم مثاللارین ساینی چوخ - چوخ آرتیرماق اولور. کتابین سؤنونا ۶۷ صحیفه دن عبارت بیر سؤزلوک درج اولونوب. بورادا دا بیر پارا لغتلرین معناسی بوسبوتون یانلیش دیر: سرشکسته = باشی آشاغا، صداقت = دوزلوق، صراحت = آچقئلیق، طالب = ایستکلی، طلبکار = بوشلی، طول = بوی، عطش = سؤسوز، قابل = قابل ائدن، کلان = بؤیوک، کتمان = گیزلی، لاف زن = یالانچی، وزنه = داش، هیزم شکن = اودونچی، سرخر = انششک، باشی، آیدین دیرکی بولغت لرین معناسی بوسبوتون یانلیش دیر. اونلارین دوزو بئله دیر. سرشکسته = آلچالمیش - تحقیر اندیلیمیش، سرخر = مزاحم، صداقت = دوزلوق، صراحت = آچقجاسینا، طالب = طلب ائدن - مدعی، طول = اوزونلوق، عطش = سوسوزلوق، قاب = چرچیوه، آشیق، قابل = استعدالی، کتمان = گیزلمک، کلان = چوخ ایری، لافزن = گوپچی. البته بو نوع سهو و یانلیشلارین ساینی چوخ آرتیرماق اولور. بوتون بو نقصانلارا باخما یاراق مؤلف خود آموز و مکالمات روزمره ترکی آذربایجانلی (اوزو اوزوننه تورکجه گونده لیک دانیشفلار کتابی) نین حاضر لانه سیندا بؤیوک امک صرف اندیب و چوخ زحمت چکیب، بئله بیر مرجع کتاب ایندییه دک منیم گۆزومه دگمه میشدی، اونا گۆره مؤلفین امگی اونودولماز دیر. حشیفلر اولسون کی، بئله مرجع کتابلار چوخ قایغیسیز و دقتسز چاپدان چیخیب یاییلیر. منجه بئله مرجع کتابلار، تدوین اولوب قورتولاندان سؤنرا گره ک بیر نچه صلاحیتلی اوستاد طرفیندن گۆردن کئچیر بلسین، چوخ درین بیر قایغی و دقت ایله باخیلسین، اؤخونسون چاپا وئریلندن سؤنرا گره ک ناشر طرفیندن صلاحیتلی مصححر واسیطه سیله چاپدا

گئىدىن سەھەرلەرنىڭ يانلىشىلار دوزەلىسىنى بىز بۇ كىتابى تەدوین ئىدەنە بۇ يۈك اوغۇرلار آرزۇلار بىرىق و اومىدېمىز بودور، باشقا اثرلىرىدە بو نەقسانلارنى نەزەردە تۇتۇپ اۇخوجولار بىمىزى داھا آرتۇق فايدالاندۇر سىن. ■

- كىتابىن آدى: امثالى توركانە (تورک آتالار سۆزلىرى)

مؤلف: عباسقىلى مراغەاى

كۆچۈرەن و تەنظىم ئىدەن: مەھندىس بۇ يۈك رىسولۇند (رىسول اوغلو)

نەشەر يىلى: ۱۹۹۶

ناشر: قارتال نەشرىياتى باقى.

تېراژ: ۱۰۰۰

آذربايجان مىلى مەنسۇبىتلىر ئىنستىتۇسۇنۇن مەدىرى واقف آرزۇمانلى، «خىرخواه تشبۇت» ئىتتىپاقى ئىتتىپاقى يازىرى... دوزدور اثرىن باكىدا (آذربايجان ئىلملەر آكادىمىياسى نىن يازمىلار ئىنستىتۇسۇ، ساخلا تىلان يازما نەسخەسى ۱۹۹۲ - جى يىلدە آيرىجا كىتاب شەكىلىدە نەشەر قىلىنۇپ، لاكىن بۇ نەشر يىقىبا باخىمىدەن مەنىن قىسىم سۇپداشىمىز اوچۇن ال چاتماز دىر. مە دە نەشرىن نەسخەلىرى بو گۇن ئادەر كىتابلار چىقىرىلىپ.

بو كىتابى كۆچۈرەن و تەنظىم ئىدەن مەھندىس بۇ يۈك رىسولۇند (رىسول اوغلو)، بو كىتابا يازدىغى گىرىش دە بىتلە دىنە: «... بو كىتابىن ۱۹۹۲ - جى يىلدە باقى شەرىندە كىرىل يىقىباسىلە چىقىدىغىنى ئۇيرىدەم... يىلك باخىدا بو كىتابا ئۇزۇن بىر مەقدەمە يازىپ چاپ ئىتتىرىمك نىيتىدە، ايدىم. ئىنچاق باكىدا كىرىل يىقىباسىلە چىقىمىش نەسخە، مەنىم تانىما دىغىم يىكى نەز زەمەت كىش و خۇرمەتلى ادىپ و دىلچى نىن يازدىقلىرى ئۇن سۇزۇن بو تونو ايلە راضىلاشما ماغىما باخما ياراق، ائو كۆچۈرۈپ، بو كىتابىن گىرىش بۇلمە سىندە و ئىرمە يى فايدالى گۇردۇم.»

«دىلى و ئىر خەلق» ئىتتىپاقى يازىلان مەقدەمە مەقدىس پانىزوف، مەھمد عادىلوف، فىلۇلۇژى ئىلملرى نامز دلىرى بىر نەچچە سەھىفە بو كىتاب حەقىندە دانىشان دىن سۇنرا يازىرلار: «۱۸ - جى ئەسىر آذربايجان فولكلور شىناسى عباسقىلى مراغەاى ئىر ئىتتىپاقى تەنظىمىش «امثالى - توركانە» نىن يازما نەسخەلىرى ئاساسىندا تەنقىدى مەنىن حاضىرلا نەماسى بو ھالىمىن زەمەت نە ئىرلەن بۇ يۈك قىمەت اولاردى. ھەلىك ايسە باقى نەسخە سىنى قىمەتلى بىر آيدە كىمى اۇخوجولار تەنقىم ئىتتىرىك.»

آقاي مەھندىس رىسولۇند، نەشر ئىتتىرىدىكى بو كىتابدا ۴۸ سەھىفە دە كىتابىن ئىسلا (اورىژىنال) مەنىن ئىر يىقىباسىلە حاضىرلا يىپ و كىتابىن سول ئىر ئىتتىپاقى لائىن يىقىباسىلە مەنى بوراخىبىدەن باشلانغىچ و گىرىشلىرى نەزەردە تۇتۇپ سول ئىر ئىتتىپاقى ۵۱ سەھىفە گۇزە چارىر. مەھندىس رىسولۇندە گۇزە بو كىتابدا ھەم جەنۇبى آذربايجاندا و ھەم آمىرىكا و اورۇپادا يازىلمىش سۇپداشلىرىمىز ئىستەفادە ئىدە جەكلەر و اوللار بىن بو ئىر ئىتتىپاقى كىتابلار ئىحتىياجلىرى چوخ دۇر. اوندان سۇنرا رىسولۇند، كىتابىن يازما سىنى نىن قارىشىنىدا ھەر سەھىفە نىن لائىن ئىر ئىتتىپاقى چايتىدەن

مقصدی باره ده بئله سؤیله بیر: «مقصدیم جنوبی آذربایجان تدقیقاتچیلاری نین الینه کتایین اوریزینالی نین چاتدیریلماسی دیر. چونکی کیریل الیفباسیله چیخمیش اولان نسخه ده چوخلو سهو و خطا اولدوغو کیمی، منیم ده دوزگون اوخویا بیلمه دیگیم سؤزلر آزدنیلدر. بئله لیکله بو تدقیقاتچیلار بیزیم آچا بیلمه دیگیمیز دویونلری آچاقلار انشالله».

حقیقته آقای مهندس رسولوند بو خصوصدا بؤیوک امک صرف اندیب و علمی تدقیقات آپاریب و اوندان علاوه اؤز شخصی خرجی ایله بو کتایی چاپ انتدیریب و بو واسیطه ایله بیزیم فولکلوروموزا و دوغما آنادیلیمیزه، ادبیاتیمیزا خدمت اندیب دیر. بیز آقای مهندس رسولوندین بؤیوک خدمتینه قیمت ونریب و اونون اوچون اوغورلار آرزولاییریق، اومیدیمیز بودور کی بو کتایدان بو تاپا دا یوللا سینلار، اؤزو دندیگی کیمی بو تاپا دا یاشایان تدقیقاتچیلار اوردا آچیلما یان دویونلری آچماقدا یاردیم انتسینلر و اوخو جولاریمیز اوندان فایدا لانسینلار. ■

آذربایجان حقیقته ایکی کتایب

● اسماعیل هادی

آذربایجان آراشدیرما باخیمیندان بلکه ده دؤنیانین ان اونودولموش اؤلکه سی دیر. میلیونلار جا نفوس بییه سی اولان بو اؤلکه حقیقته یازیلیمیش اثرلرین سایسی بال آرلاری و یارتماسا حلالر حقیقته یازیلدیغی نین اوندایرینه چاتمازا!

آنجا ق سون ایللرده سوویتلر بیرلیگی داغیلانندان بیری، دؤنیا عالیملری بو پارتلامیش قایاتین تیکه لرینی آختاریب اینجه لرکن کشف انتمشدیرلر کی آذربایجان ادلی دا تانری نین بیر یاراتدیغی وارمیش. قاراباغ ساواشی دا بو تایشلیغا کؤمک انتمشدیر. غرب هنچ اولماز سا دا انومنی دینداشلارین «چکیل اویانا من قیچیمی اوزادیم» مظلومانه تجاوزونه افارشی دوران بو مسلمان تۆرکلری تانیماغا چالیشمشدیر. بو دوغرو لئودا چیخان کتایبلاردان ان گؤرکملی لریندن بیری «آدری. ل. آلتشتاد» خانیمین «آذربایجان تۆرکلری: روسیه حاکمیتی آلتیندا قدرت و هویت»

(Audry L. Altstadt - "The Azerbaijani Turks Power and Identity under Russian Rule"

Stanford university, California 1992)

ادلی کتایب و ایکینجیسی «تادئوس سیوتوشیویسکی» نین یازدیغی «روسیه و آذربایجان: دگیشمک اؤزه اولان بیر سرحد اؤلکه سی» کتایی دیر.

بونلاردان بیرینجیسی تامامیله اوتای آذربایجانا حصر اولموش دور. اؤنجه آذربایجان تاریخی حقیقته قیسا جا و «اؤزدن کئچمه» بیر معلومات ونریر سونرا اوتایدا باش ونرن حادثه لری، آذربایجانین پارچالانماسیندان توتوموش بوگونکی حیدر علی یف دورونه قدر، تقریباً گئیش بیر بیچیمده آراشدیریر.

ایکینچی کتاب ایسه یازارین گیریشده آنلاتدیغی کیمی، آذربایجانین سون یۆزایل ایچینده کی کئچمیشینی آراشdırیر. ایران - روس ساواشیندان باشلامیش بو گونه قدر باش وئرن حادثه لری درین دقتله مطالعه ائدیر. تادئوسون اثرینین ان گؤرکملی یؤنو بوندادیرکی او بو مرحله ده هر ایکی آذربایجانین حادثه لرینی یان-یانا مطالعه ائدیپ، اوتایدا باش وئرمیش حادثه لری بو تایلا توتوشدورور. طبیعی اولاراق بو حادثه لرین ان اهمیتلیسی اوتایدا مساوات حکومتی نین بیخیلماسی، کومونیزم قارانیغی نین چؤکمه سی، سونرا دمیر پرده نین ییرتیلماسی و... بو تایدا ایسه پهلوی رژیمین آریق توتماسی، اونون آذربایجان اؤسته کؤلگه سالماسی و سونرادا شانلی اسلام انقلابی نین غلبه چالماسی و... اولموشدور. تادئوس بو حادثه لری دقتله ایزله ییب، گؤز اؤنونه آلیر.

کتاب هم تحقیق باخیمیندان هم ده حادثه لری بیر-بیری نین آردینجا دؤزوب داغینیق موزاییکلردن بیر تاریخی تصویر یاراتماق و اونو جذاب بیر قلمله اوخوجونون ایینه چاندیرماق باخیمیندان چوخ چکیحی و گؤزل دیر. یازارین انگلیزجه دن علاوه فارس، تۆرک، روس، آلمان دیللرله تانیش اولوب بو دیللرده کی منبع لردن فایدالانماسی اونون اثرینه داها درین بیر یؤن وئرمیشدیر.

البته بۆتون بونلارین هامیسی بو دئمک دئییل کی اوخوجو اونون واردیغی نتیجه لرله تاماماً راضیلاشسین. آنجاق کتاب ماهر بیر قلم و عالیم بیر الدن چیخمیشدیر. سیراسی گلیمشکن بعضی کچیک پانلیشلارا اشاره ائدیریم:

۱- یازار باشلانغیجدا آذربایجان آدینا توخوناراق ایکی سهوا ائتمیشدیر. تأسفله بو سهولری یۆزایلردن بری بعضی عالیم دوشمنلر و یا جاهل دوستلار دیلله دستان ائتمیشلر و تکجه بورادا دئییل، هر ینرده "آذربایجان" آدی گلنده بو یاپ یالان دستان باشدان باشلا یاراق تکرار اولوب بوشلاماق بیلیمیر. غریبه دیر کی دؤننه قدر حقلی اولاراق «آذربایجاننی زور ایله پارچالادیلار. او تایی وطنیمیز ایرانندان آبیردیلار...» باغیرانلار، بوگون بعضی ینرسیز سببلره گؤره هاوانی دگیشپ «اساساً اوتای هنج وخت آذربایجان دئیلمیش!» نغمه سیننی او جالدارکن بو یاپ یالان دستاننی دا یننی نغمه لرینه اویغون گؤرموشلر.

هر حالدا تادئوس بیگده بو دستانا اویغوش کی بعلی؛ اوتای آذربایجاننی اسکى آدی «آران» ایمیش، آذربایجان سؤزده یونانلی امیر «آروپات» ین آدیندان و یا اوستاداکى «آتور-آذر: آتش» سؤزوندن گلیر... دئمیشدیر. آران آدی حقیقنده بو قدر بسدیرکی «برهان قاطع»، «مروج الذهب» و «سنگلاخ» کتابلاریندا آذربایجاننی بیر ولایتی نین آدی اولدوغونو یازمیشلار. بو باره ده برهان قاطع و سنگلاخ کتابلاریندا اران، گنجه، قاراباغ سؤزلرینه مراجعت ائتمک اولار. استرابادی سنگلاخدا اران سؤزو قارشیسیندا یازیر: «اران، قاراباغ ماحالینا دئیرلر، بونا گؤره، آران اوتایین هامیسی نین دئییل، آذربایجاننی بیر ولایتی اولان قاراباغین اسکى آدی ایمیش. ان قدیم و معتبر اسلامی تاریخ ساییلان تاریخ طبری ده آذربایجاننی (فتح آذربایگان) حدودونو زنجاندان دربنده قدر یازلمیشدیر.

آذربایجان سؤزونو بیز «لاچین» کتابیندا ائتیمولوژیک اولاراق وئرمیشیک. گنیش معلومات اؤچون اورایا باش وورماق گره کیر. قیساسجاسی بوکی «آذر» سؤزو «آس/ار/آز+ار» سؤزجوکلریندن قورولموش. آراز(ار+آز) آدیندا بو سؤزجوکلر واردیر. آس/آز قدیم آلانلارین بیر باشقا آدی دیر. «ار» تۆرکجه ده انسان دئمکدیر. بای/بهی سؤزونون ده معناسی معلوم دور. بونا گؤره «آز+ار+بای+جان» آذربایجان «آزلارین یوردو اولان اۆلکه» دئمکدیر.

۲- کتابدا نصیب زاده نین یازدیغینا دایاناراق، تبریزی علی نین «دیل و ملیت» کتابی نین فارسجا اولدوغو قید

اولموش، حالبوکی آدی وئریلن کتاب تۆرکجه دیر.

یئری گلمیشکن بونودا دنییم کی بازار بوتای آذربایجان یازیچیلاری و دؤشونورلری ایچیندن تکجه نابدل و تیریزلی بیگی تاپیب بوشقبا قویموشدور. بو دا یازارین بوگونکی آذربایجان ادبیاتی حقیقده معلوماتی نین یترسیر اولدوغونو و ایران آذربایجانینداکی مدنی-ادبی جریانین انکشافیندان خبرسیرلیگینی گؤستریر.

هر حالدا تادئوسون کتابی آذربایجانین سون تاریخی و حتا ادبیاتی ساحه سینده آیدینلادیجی بیر باخیش دیر. بیر داها تکرار اندیریم کی بو اونون بۆتون یازدیقلاریله راضیلاشماق آنلامینا گله بیلیمز. تادئوسون کتابی نین کامل آدی بئله دیر:

Tadeusz Swietochowski: Russia and Azerbaijan, A borderland in transition' columbia university 1995.

نگاهی به ترجمه های ترکی قرآن کریم

● اسماعیل زاده

از چه تاریخی ترجمه و تفسیر قرآن کریم به زبان ترکی شروع گردید و انگیزه ترجمه و تفسیر قرآن چه بود؟

گرچه ترجمه و تفسیر بعضی از سوره های قرآن از زمانهای بسیار قدیم شروع شده لکن قدیمی ترین تفسیر و ترجمه قرآن در قرن یازده میلادی مقارن با قرن پنجم و ششم هجری به ترکی قره خانی یا کاشغری می باشد که در دانشکده شرقشناسی لنینگراد و نسخه دیگر این ترجمه در کتابخانه ریلاندز منچستر موجود می باشد. در اوایل قرن چهاردهم میلادی از سه ترجمه قدیمی قرآن یکی در موزه آسیائی لنینگراد، دومی در موزه آثار ترک و اسلامی در استانبول (نوشته شده در سال ۱۳۳۳ میلادی) و سومی در کتابخانه ملت (استانبول) است (نوشته شده در سال ۱۳۶۳ میلادی) نگهداری میشود.

اولین تفسیر ترکی قرآن هم مربوط به دوران تیموری است و در موزه آسیائی لنینگراد نگهداری می شود. در این رابطه کتاب فقه مفتاح العدل نیز به زبان ترکی نوشته شده است. که در آن برای اصطلاحات اسلامی معادل ترکی انتخاب یا ایجاد شده است. بیشتر کتابهای اسلامی به ترکی کاشغری نگاشته شده که مدتها زبان ادبی آسیای میانه بوده است.

در آذربایجان نیز اولین ترجمه قرآن کریم به زبان ترکی آذری در قرن ۹ هجری به دستور اوزون حسن آغ قویونلو نوشته شده است. این ترجمه در قسمت نسخ خطی کتابخانه امام رضا (ع) در مشهد نگهداری می شود. در ۱۲۵ سال اخیر ترجمه و تفسیر قرآن مورد توجه خاص علما قرار گرفته است. در این دوره و با توجه به انحطاط و عقب ماندگی مسلمین و عموماً شرق نهضت های مختلفی برای رهایی از این عقب ماندگی در کشورهای مختلف شکل گرفت در کشورهای اسلامی نیز متفکرانی چون سید جمال الدین اسدآبادی، سید قطب و اقبال لاهوری

پیشروان فکر نوین اسلامی بودند. در آذربایجان نیز در مقابل حرکت فرهنگی - آزادیخواهی و ملی‌گرایی و بالاخره سوسیالیستی متفکران، روشنفکران و علمای اسلامی نیز ایدئولوژی نوین اسلامی را مطرح ساخته و به بازشناساندن سیمای حقیقی اسلام پرداختند. متفکرانی چون سیدعظیم شیروانی، حاج رضا صراف تبریزی، میرزه‌علی اکبر صابر، میرمحمدکریم موسوی الباکویی، ملامحمدحسن شکوی زاده، عباسقلی آقا باکیخانوف پیشروان بینش جدید از توحید، اسلام و قرآن و نخستین احساس کنندگان درد و طلب نوین اسلامی و پایه‌گذاران بازآموزی مفاهیم اساسی، علمی و قرآنی بودند. میرزه‌علی اکبر صابر با اشعار طنزآمیز خود به تقییح جهالت حاکم و بیدارسازی مسلمانان می‌پرداخت و مسلمین را به سوادآموزی و علم دعوت می‌نمود و توجه آنان را به محتوا، مضمون و معانی قرآن جلب می‌نمود و همانند اقبال لاهوری و محمدعاکف مسلمانان را از خواب‌گران بیدار می‌نمود. عباسقلی آقا باکیخانوف، سیدعظیم شیروانی با الهام‌گیری از قرآن آثار متعدد علمی، اخلاقی و اعتقادی بجای گذاشته و طلاب روشنفکر تربیت می‌نمودند. روحانیونی چون میرمحمدکریم موسوی باکوئی صاحب تفسیر «کشف الحقائق عن نکت‌الایات و الدقائق» در بیدارسازی روحانیت و فقهای محل سهم‌بسنائی داشته است. در همین دوره علمای روشنفکر و مترقی در راستای بازآموزی قرآن، پرداختن به معانی قرآنی و برای مقابله با جهل حاکم بر مسلمین آن دوره و در راستای بیداری روشنفکران از دین بریده و مؤمنین جاهل و مسلمین بی‌عمل به ترجمه و تفسیر قرآن کریم مبادرت کردند. علماء اسلام در این دوره بیش از پیش متوجه ضرورت فهم دقیق معانی قرآن شده و به مقتضای شرایط فکری، سیاسی و اجتماعی در صدد تألیف آثار علمی، اخلاقی، اعتقادی و تفسیری برآمدند. آنها علاوه بر اینکه مسلمین را به یادگیری علوم صرفاً اسلامی چون کلام، فلسفه، منطق، ادبیات، تفسیر، فقه و اصول دعوت می‌نمودند، فراگیری علوم طبیعی، جغرافیا، نجوم، ریاضیات، هندسه و زبان اقوام دیگر را نیز ضروری می‌دانستند و برای ادعای خود به قرآن استناد می‌کردند. مفسرین و مترجمین آذربایجانی بیشتر با این انگیزه (یعنی یگانه منبع پیشرفت و ترقی معنوی و مادی انسان قرآن و یادگیری مفاهیم قرآنی می‌باشد و باید قرآن را یاد گرفت و سرمشق قرارداد) به تفسیر و ترجمه قرآن پرداخته‌اند. اکنون به بررسی اجمالی مشهورترین ترجمه و تفسیرهایی که در عرض صد سال اخیر بعمل آمده است می‌پردازیم.

۱- «کتاب کشف الحقائق عن نکت‌الایات و الدقائق»

این ترجمه و یابه عبارت صحیح‌تر این تفسیر توسط میرمحمدکریم موسوی الباکوئی قاضی شهر باکو نوشته شده است و در سال ۱۳۲۲ هجری توسط مرحوم حاج زین‌العابدین تقی‌اوف در سه جلد نفیس و زیبا بچاپ رسیده است.

مفسر و مترجم فوق‌الذکر از علمای مشهور و دانشمند زمان خود بوده و تألیفات متعددی در زمینه‌های مختلف دارد. «صلیب محاربه سی» جنگهای صلد ۱۰۰ دو جلد از آثار تاریخی ایشان می‌باشد. علاوه بر آثار فوق رمانهای «فاجعه کربلا»، «هفدهم رمضان»، «غداره قریش» و «رمان سه‌المصریه» تألیف جرجی زیدان را به زبان ترکی آذربایجانی ترجمه نموده است.

مؤلف به ترقی و تعالی و وحدت مسلمین خصوصاً وحدت سنی و شیعه اهمیت خاصی می‌داد و تمام تلاش خود را در ترقی و تعالی مادی و معنوی مسلمین و وحدت تمام فرقه‌های اسلامی بکار می‌برد. در اصل انگیزه

ایشان در تفسیر و ترجمه قرآن کریم به زبان ترکی، آگاه نمودن مؤمنین و روشنفکران بی عقیده بوده است. این مطلب از مقدمه‌هایی که در اول هر جلد از تفسیر خود آورده است، کاملاً مشهود است.

مفسر محترم در مقدمه تفسیر خود درباره انگیزه کتابت این تفسیر چنین می‌گوید:

«از آنجایی که ملت‌های مختلف اسلامی نمی‌توانند آن چنانکه سزاوار است از مفاهیم قرآنی به جهت هریک بودن آن استفاده نمایند، لذا ترجمه قرآن به زبان‌های مختلف ملت‌های اسلامی لازم و ضروری می‌باشد اگرچه از هر ملتی چون فارس، ترک، هندو و بربر و غیره علمایی موجود است که احکام قرآن را به آنان تفهیم می‌نمایند. لیکن بین استماع از عالم و خواندن و درک مفاهیم قرآنی به زبان مادری خود شخص تفاوت زیادی وجود دارد.»

مؤلف در رابطه با تفسیرهای موجود آن زمان و ایجاد تفرقه بین مسلمین توسط بعضی از روحانی‌نماها چنین می‌نویسد: «در بعضی از تفاسیر موجود خصوصاً به زبان فارسی تنها به الفاظ و قواعد صرفی و نحوی اکتفا شده است و بعضاً سخنانی را که موجب تفرقه بین ملت‌های اسلامی می‌شود را ذکر نموده‌اند حال آنکه این تفرقه‌اندازی دور از مفاهیم قرآنی است.»

هر چه هست از قامت ناساز بی‌اندام ماست
ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

نوشته‌هایی نظیر این دانشمندان دروغین امت اسلامی را در نظر ملل غیراسلامی عقب مانده و حقیر می‌نمایاند. حاشا و ثم حاشا که در اساس اسلام هیچ قصوری نیست، نقصان از ناحیه ما مسلمین است.»

مؤلف در رابطه با جعل احادیث، رسوخ افکار ارتجاعی، تشویق و ترغیب ملتها به جهل و بیسوادی از ناحیه روحانی‌نماها مطالب مفصلی را بازگو نموده و با استناد به آیات الهی و احادیث نبوی ملت اسلامی را به علم و سوادآموزی دعوت می‌نماید و حقوق زن و مرد و ارزش‌های والای انسانی موجود در احکام قرآنی را بیان می‌دارد و راه‌های ترقی و تعالی و بیراهه‌های انحطاط و زوال را در جای جای تفسیر خود به مقتضای حال و مقام نشان می‌دهد. از کلام سوزناک مفسر محترم چنین برمی‌آید که وی از عقب ماندگی، جهل و بیسوادی مسلمین تاچه اندازه رنج می‌برده است.

وی فقهاء و مسلمانان را علاوه بر علوم اسلامی به یادگیری تمام علوم طبیعی و انسانی ترغیب و تشویق نموده چنین بیان می‌دارد: «هجبا الفقها در کتابهای خود وقتی از میراث وارث بحث می‌نمایند آنرا منوط به علم حساب می‌نمایند در حالی که اغلب طلاب علوم دینی از علم حساب بی‌خبرند.»

همچنین فقها وقتی در باب صلوة از قبله بحث می‌نمایند زیربنای بحث را علم هیئت (هندسه، نجوم، جغرافیا) قرار می‌دهند. متأسفانه در این زمان اغلب طلاب و مدرسین علوم دینی وقتی به مبحث قبله می‌رسند هر دو عاجز و مبہوت می‌مانند و...

علمدن باشقانہ دیر انسانی
بستیرن مرتبہ تکمیلہ

نه عجب علمدن اؤترو انسان
بذل ائده طاقتینی جهدیله

سبک ترجمه و تفسیر:

مفسر تلاش نموده است که با سبک خاص خود خوانندگان را با معانی کلام و عبارات قرآنی آشنا نماید. برای همین، آیات قرآنی بطور کامل در حاشیه متن در ستونی مجزا و در اصل متن ترجمه و تفسیر آیات توأمأ آورده شده است. بعضاً آیات کلمه به کلمه و بعضاً قسمتی از آیات مورد ترجمه و تفسیر قرار گرفته است. به عبارت دیگر در ترجمه و تفسیر بیشتر جمله مد نظر بوده است و آیات را بصورت جمله به جمله ترجمه کرده است که یادگیری کلمات، جملات، آیات و مفاهیم قرآنی برای مخاطبین آذربایجانی آسان باشد. منابعی که مورد استفاده مفسر قرار گرفته است به شرح ذیل است.

۱ - تفسیر کشاف تألیف جارالله علامه زمخشری .

۲ - تفسیر کبیر امام فخر رازی

۳ - تفسیرالفاضل ابوالمعمود مفتی قسطنطنیه

۴ - مجمع البیان تألیف شیخ الجلیل طبرسی

۵ - لباب التأویل فی معانی التنزیل تألیف قدوة ائمه المفسرین علاءالدین بغدادی

۶ - مدارک التنزیل و حقایق التأویل العالم الجلیل ابوالبرکات النسفی

۷ - انوارالتنزیل تألیف القاضی البیضاوی

۸ - روح البیان تألیف عمدة العارفین حقی افندی.

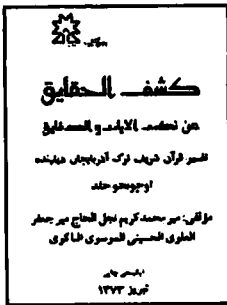
در اینجا برای نمونه ترجمه و تفسیر چند آیه از سوره بقره را در ذیل می آوریم:

۱ - بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۲ - (آلم) بو سوره نین اسمی و آدیدیر یعنی بو سوره الم سوره سیدیر (الله تعالی بو سوره نین آدینی

الم قویوبدور لاکین عرفده اونون مشهور کلمه لریندن بیر کلمه نی اوندان اؤتری آد قویوبلار سوره نین ایچینده ذکر اولونان و بوندان سونرا گلن سوره لر کی اونلارین اوللرینده بو قسم حرفلر ذکر اولونوب تماماً او سوره لرین اسمیدیر. اما نتیجه کی عرفده بو سوره یه بقره آد قویوبلادور او سوره لرده هر بیرینه عرفده بیر علاحه آد قویولوب عرف آدیله مشهور اولوبلار) (ذٰلِكَ الْكِتَابُ) بو قرآن کتاب کامل دیر هیچ بیر نقصان اوندا یوخدر (لاریب فیه) هیچ شک و شبهه یوخدور بوندا کی بو کتاب الله تعالی طرفیندن دیر دوغرو و حق اولان کتابدیر. الله تعالی طرفیندن (اگرچی دئمک اولماز بو قرآندا شک و شبهه ائدن یوخدور لاکین مقصود اودور کی اگر شخص انصاف اوزره فکر و ترسه او وقتده معلوم اولور کی بو قرآن کلام الهی دیر انسان کلامی دگیل و لایق دگیل کی شخص اوندا شبهه ائیله سین) (هُدًى لِلْمُتَّقِينَ) دوغرو یول گؤسترندیر بو قرآن متقیلردن اوتری (الله تعالی حرام ائدن شیئیری ترک ائدیب

قالانی ۸۹ - جو صحیفه ده

محمد فضولی نین باکی دا کئچیریلن ملتآراسی ۵۰۰ ایللیک مراسمی

بو ایل آبان آیی نین ۱۷-۱۵ گونلرینده، آذربایجانین پایتختی باکی شهرینده بؤیوک متفکر، عارف شاعر، حکیم محمد فضولی نین طنطنه لی ۵۰۰ ایللیک مراسمی کئچیریلیمیشدیر.

ییلدیگیمیز کیمی ۱۹۹۵- جی ایل یونسکو طرفیندن فضولی ایلی اعلان اولونموش و دونیانین مختلف یئرلرینده او جمله دن تورکیه ده، ایران دا، عراق دا، آذربایجان دا، داغستان دا و بعضی اوروپا اولکه لرینده فضولی کنگره لری تشکیل اولونموشدو. بئله نظره گلیر کی، آذربایجان دا کئچیریلن بو مراسم عینی حالدا اوزوندن اولکی کنگره لرین یئکونو سایلییر.

بو مراسمه وارلیق یاز ییچیلاری طرفیندن دؤقتور جواد هیئت، دؤقتور حمید نطقی، دؤقتور فرزانه، صمد سرداری نیا، میر هدایت حصاری، حسن مجیدزاده و... چیخیش اتمیشلر.

قورولتایدا ۴۲ اولکه نین نماینده لری اشتراک اتمیش و مشهور فضولی شناسلار فضولی نین اثرلری، شخصیتی، عشق و عرفانی یاره ده کنفرانسلار و نریشلر.

ایران دان ۲۵ نفر بو کنگره یه قاتیلیمیش و بیر چؤخلاری محاضره اوخوموشلار. ایرانین ارشاد اسلامی ناظرلیگی طرفینده آقای شعر دوست اشتراک اندیپ، چاپ ائتدیردیگی فضولی نین فارسجا و تورکجه دیوانلارینی کنگره یه تقدیم اتمیشدیر.

کنگره نین بیرینجی گونو آقالاتر شعر دوست، دؤقتور نطقی و دؤقتور هیئت فضولی باره سینده محاضره اوخودولار.

مراسم اثناسیندا "آذربایجان انسکلوپئدیاسی نشریاتی" طرفیندن لاتین حرفلریله نشر اولونان ایکی جلدلیک "فضولی اثرلری" کتابی اشتراکچیلارا نریشدیر.

مرحوم کمالی یه عاید خبرلر

علی کمالی نین واختسیز اولومو ایله باغلی الیمیزه چاتان ماتریاللارین بیر قسمی کئچن ساییمیزدا نریشده قالان قسمی الیمیزه گنج چاتدیقلاری اوچون ویا خام و حاضرلانا میاش اولدوقلاری اوزوندن داها چاپ ائتدیلهدی. همین مناسبتله تبریزده کئچیریلن یاس مراسمینده کی چیخیشلاری عزیز دوستلاریمیز کاست دن کاغیذا کؤچوره رک بیزه گؤندرمیشلر. بو مراسمه آقالاتر دؤقتور محمد تقی زهتابی، صمد سرداری نیا، حسن آذربایجان، رضا همراز، داشقین، رجایی، گونش اوغلو، شکیبی، عباس سهرابی، عاشیق غفارو... اوز معروضه و شعرلرینی اوخوموش و

علی کمالی حقیقنده فیکیرلرینی بیلدیرمیشلر.

تهرانندان و باشقا شهرلردن ده دوستلاریمیزین بیر چوخو او جمله دن آقالار حسن راشدی، آخشین آغ کمرلی، اکبری (اخبار غزتی)، مهرداد سرکش و... همین مناسبتله شعر، مقاله و باش ساغلیغی مکتوبلارینی درگیمیزه گؤندریمیشلر.

تهراندا چیخان "دانستیها" درگیسی نین ۳۳۳- جو سایسیندا دوقتور سجادیه نین مرحوم کمالی باره ده "فرهنگستان زبان فارسی" یه خطاباً یازدیغی قیسا بیر یازسی دا درج اولونموشدور. بورادا همین یازینی نقل اندهرک بیزه گؤندرین مطلبلردن دولایی بوتون دوستلاریمیزا درین تشکور و مندارلیغیمیزی بیلدیریر و علی کمالی یه بیر داها اولو تانیریدان رحمت دیله بیریک.

...در همین دیروز از مرگ علی کمالی نویسنده ساوهای آگاه شدم. مرد بزرگ و کم شناخته شده‌ای بود. در تجلیل از این نکته را ذکر کنم (که قبلاً هم در آثار خود یاد کرده‌ام) وی از دهات گننام ساوه نزدیک ۱۵۰ دیوان شعر ترکی و فارسی بدست آورد و میلیونها تومان پول خود را خرج خریدن دستنویسهای خانوادگی و بازنویسی و گردآوری آنها کرد. از جمله یکی از کم نظیرترین نوع جناس در جهان را در اشعار تلیم خان ساوهای بدست آورد. وی درصدد تهیه خانه فرهنگ یا فرهنگستان تلیم خان در ساوه با ایجاد کاخ، استخر شنا، قایقرانی، وسائل تفریح و ورزش از پول خود بود که گرگ مرگ او را در ربود.

البته تنها افرادی که با از سالها در تماس بودند و تأسیسات پی‌ریزی شده و آن نسخه‌های دستنویس را دیده بودند، میدانستند او در تدارک چه کار عظیمی است. روانش شاد باد. اینها کاری است که باید وزارتخانه‌ها و فرهنگستانهای ما انجام دهند که طبق معمول از این مسائل بی‌اطلاع هستند! بیاد این شعر رودکی درباره مرگ پروفیسور شمس و علی کمالی و محمد عاصمی می‌افتم که گفت:

چونکه یکی خواجه به خواری بمرد

مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد

دکتر محمدعلی سجادیه

اوج رساملیق سرگیسی

● آبان آیینین ۳۰-۲۴- جو گونلرینده تبریزین "مانی" آدینا رساملیق سالونوندا شرقی آذربایجانین فرهنگ و ارشاد اداره‌سی نین امکداشلیغی و بنش گنج رسامین (جمال سوزنده مقدم، حبیب تقی پور، داریوش فرهادی، ژیللا هیئت و لیللا حاتمی "هیکل") اشتراکی ایله رسم و هیکل سرگیسی قورولدو. سرگیده کی رسم و هیکلر تامامیله یثنی موضوعلاردا و یثنی اوسلوبلارلا حاضرلانمیش و نمایشه قویولموشدو.

بو سرگی عموم خلق و خصوصاً گنجلر طرفیندن گؤزل شکیلده قارشیلانیب، صنعت ماراقلیلاری نین بیر چوخونون رغبتینی

قازانسادا بعضی تنقیدلره ده معروض قالمیشدیر.

● آذر آیی نین ۲۱-۱۲- جی گونلرینده اؤیرنجی هفته سی مناسبیله تبریز اونورسیتیه سینین اکینجی لیک فاکولته سینده حسن روحی نین شخصی رسم و هیکل سرگیسی قورولدو.

همین مناسبتله آقالار س.م.آراز و مهرداد سرکش طرفیندن ایکی یازی الیمیزه چاتدی. یازیلاردان آنلاشیلیر کی رسام بو سرگیسی قورماقدا چوخلو چتینلیک و مانعهلرله راستلاشمیشدی. او، اکسپرسیونیزم اوسلوبونو ایزله یین گنج بیر رسام دیر. اونون اثرلرینده بیر-بیرینه ضد اولان خصوصیتلر یان-یانا گؤسترلمیشدیر. مهرداد سرکش یین گؤنردیگی قیسا مصاحبه ده رسام اؤزو بئله دئیر:

"من بو اثرلرده غمی گؤسترمکله برابر شادلیغین دا گؤزللیکلرینی گؤسترمگه چالیشمیشام و بونو دنمک ایسته میشم کی بونون کدرلره سؤن قویولمالیدیر."

● آذر آیی نین ۲۴- دن دی آیی نین ۴- نه دک تهرانین "برگ" آدینا رساملیق گالریاسیندا تبریزین گؤرکملی رسامی آقای محمد فاسونکی نین سرگیسی کتچیریلدی. فاسونکی ۳۰ ایلدن چوخدور کی بو ساحه ده چالیشمیش و بو گونه قدر ۱۴ دن آرتیق خصوصی، گروهی، داخلی و خارجی سرگیده اشتراک انده رک بؤیوک نالیتلر قازانمیشدیر.

ایتالیا اینجه صنعت آکادمیاسی نین مآذونو اولان فاسونکی نین بو سرگیسی اساساً انسان پؤرتوتلریندن عبارت ایدی. رسملرده گؤزه چاریان ان مهم خصوصیت ایسه انسانلارین یاشادیقلاری درد و کدرلرین عینی زاماندا رسامین دو یغو و دوشونجه سی نین ترکیبیدن عمله گلن منظره لرین مهارتله تابلولاردا عکس انتدیریلمه سی ایدی. رسام انسان صورتلرینده ایشله تدیگی بویالار و چکدیگی آچق و ایری گؤزلرله ده آیدین گله جگه ایناندیغینی ییلدیریر. دنمک اولار کی فاسونکی زواللی انسانلارین رسامی اولدوغو حالدا ایدئاللارینی گترچکلشدیرمگه چالیشان استعدادلی بیر صنعتکار دیر.

بو باره ده درگیمیزین گله جک ساییلاریندا رساملا آپاردیغیمیز مصاحبه ده بئنه ده دانیشاجاغیق. م.ر.ه.

اورمیه نین شعر و ادبیات انجمنی

۱۳۶۷- جی ایلدن بری غربی آذربایجانین فرهنگ و ارشاد اداره سی نین نظارتیله "خانه فرهنگ" سالونوندا فعالیت گؤسترن شعر و ادبیات انجمنی باغلانندی.

اورمیه نین ان اوزون عومورلو ادبی انجمنی اولان بو درنک کتچن سکگیز ایلده غربی آذربایجانین شاهر و یازیچیلارینی بیر یئره توپلایاراق آذربایجان ادبیاتی نین یایلماسیندا بؤیوک رول اوینامیشدی.

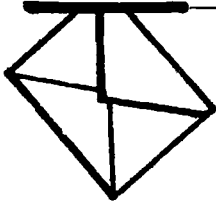
بو ایلین تیر آیی نین اکینجی هفته سینده بو درنک معلوم اولمایان سببلر اوزوندن باغلانمیش و ایندییه کیمی اورمیه نین فرهنگ و ارشاد اداره سی طرفیندن ده هتچ بیر رسمی ایضاحات وئرلمه میشدیر. بهرام اسدی

● سئوال سئوال؟

□ عزيز محسنی

ایسته بیردیم آیلارا یوکسهلم.
 ایسته بیردیم اولدوزلارا چاتام.
 ایسته بیردیم گونشه ساری یوللانام.
 ایسته بیردیم دیزلردن کچیم، عمانلاری یارام،
 ایسته دیگیم اؤ، ال چاتماز اینجی لری تاپام.
 یؤلا دوشدوم.
 دره لردن کچدیم
 یاماجلاری سؤووشدوم.
 داغلاری آشدیم.
 چانغیللارا، چامیرلارا ایلیشیدیم.
 کالاکوتور جیغیرلار
 قارا، زهرلی تیکانلارلا دؤشنمیش بره لر،
 انیشلی - یوقوشلو ایچی داشلار
 بورانلی، چوغونلو قیشلار،
 بوغوجو، اولدوروجو قیزغین یایلار
 منی بنه آیاقدان سالیب یؤرا بیلمه دی.
 اوشاقلیغیمدا انشیتدیگیم اؤرؤیالی افسانه لر
 "دمیر عصا الینه آلیب
 دمیر چاریق آیاغینا گئیپ
 آز گتندی، چؤخ گتندی
 دره - تپه یؤل گتندی" سؤزلری
 بیر سیرغا کیمی قولاغیما تاخیلمیشدی.
 اؤ افسانه لر قهرمانی کیمی دوشونوردوم.
 من، آغ قویونو تاپاجاغام
 اؤزومو اؤ آغ قویونون اوستونه آتاجاغام
 آغ و ایشیق بیر دونیا یا چاتاجاغام.
 بو سؤزلر قولاغیمدا جینگیلده بیردی.
 یوللانیدیم، یوللانیدیم، دره - تپه یؤل گتندیم.
 یوزغونلوق بیلمه دن، نفسیمی درمه دن
 آیاقلاریم قاپارلانندی.
 شاختالار، چوغونلار، کولک لر، قارا ییقلر،
 اؤلومجول آغریلار منی آیاقدان سالدی.
 آنجاق یولومدان دؤنده ره بیلمه دی.
 بعضاً قولاغیما چاتان بو سسلر:
 "قارداش بو یولون آخیری یوخدور
 بوردان کچنلر، بوردان اؤتن لر
 یوزولوب قالاجاقلار
 قوزغونلار قارغالار قیداسی اؤلاجاقلار.
 منی اؤز یولومدان دؤنده ره بیلمه دی.
 یولومو داوام اتدیردیم، آددیملادیم، بیخیلیدیم،
 دوردوم، آخسادیم، آددیملادیم، بیخیلیدیم،
 دوردوم، آخسادیم، اوزو قویلو سوروندوم،
 وشاعرین بو سؤزلری یادیمدا ایدی:
 " یولونا ایناملا اینانما یانلار یولوندان تتر دؤنر"
 یوخ، من گوش کیمی یولو ما اینانمیشام.
 یورغون - آرغین اولسامدا یولومدان اصلا دؤنمه یه جگم.
 من او نورانی دونیا یا چاتاجاغام.
 قوی باشیم اوسته قارغالار قاریلتی سالیسینلار
 قوی قوزغونلار هارای ووروب هرلنسینلر
 من، گونشه دؤغرو، عمانلارا دؤغرو گتدیرم.
 سوروندوم، سوروندوم، داها دیلدن طاقتدن دوشدوم
 هنی سورونوب قاباغا گتندیکجه
 دیزلر، عمانلار نظریمه ایلغیما دؤندو.
 گؤزلریم باخماقدان قارالیدی.
 او، ایشاراتیلار سؤندو
 بشینیمی دومان آلدی.
 هنده وریمده بیردن
 داشلا، دمیرله هورولموش دیوارلار اوجالیدی.
 هر بیر نقطه بیر سؤالا چئوریلیدی.
 گؤزومون اؤنونده یانلیز بیر نشانه گؤروندو:
 سؤال...؟ سؤال...؟ سؤال...؟

نقده - رستم فرزانه: بیزه اولان سئوگینیزه گۆره تشکور ائدیریک. آنا دیلیمیزین گرامرینی اؤیرنمک اوچون بو ساحهده چیخان کتابلاری ("مبانی دستور زبان آذربایجانی"، "آذری دیلی نین گرامری"، "ترکی هنر است" و...) اوخویا بیلر سینیز. قوزنی آذربایجان اونیورسیتهلرینده آذربایجان تورکجهسی دیل و ادبیاتی و آیریجا دیلچیلیک فاکولتهلری موجود دور. اونلارین دیپلوم سندلری نین ایران طرفیندن هانسی شرطلر اساسیندا قبول ائدیلمهسی بارهده دقیق معلوماتیمیز یوخدور.

سلماس - محمدرضا - مهرزاد صدقیانی: "آذربایجان عاشیق و شاعر قادینلاری" کتابیندا "مرضیه اسکونی" بارهده کؤچوردیونوز یازی چاپا مناسب گؤرولمهدی. باشقا یازیلارینیزی گؤزله بیریک.

اهر - اکبر اسدیان: ۱- دیلیمیزین مکتبلره تدریس ائدیلمهسی بارهده وارلیقدا مسئول اؤرقلارلا دفعه لره مراجعت مکتوبلاری درج اولونموشدور. ۲- دیلیمیزین قایدا - قانونلارینی اؤیرنمک اوچون یوخاریدا آدلارینی چکدیگیمیز کتابلاری هم ده زنجاندا چیخان "امید زنجان" و تیریزده چیخان "احرار" غزتلرینده کی تورکجه صرف و نحوه عاید یازیلاری اوخویا بیلر سینیز. ۳- سایدیغینیز شخصیتلر باره سینده درگیمیزین کئچن ساییلاریندا اطرافلی معلومات و ثریلمیشدیر. یئنه ده بیزه مکتوب یازین.

اردیل - آیدین فرهنگ: مکتوبونوزو آلدیق. "شرح حال حاج زین العابدین نقی اف" مقاله سینه گؤندر دیگینیز تنقیدی یازینی مقاله نین مؤلفینه و ثردیک. انشالله گله جک ساییمیزدا بو بارهده سیزه یئترلی جواب و ثریله چکدیر. وارلیقین یئنی چیخان کتابلار "بؤلومونده اساساً الیمیزه چاتان تورکجه کتابلار تانیئتدیریلیر. دقتینیزه گۆره ساغ اولون.

کرج - حسن راشدی: نورالدین مقدم و رضا احدی نین شعر و حکایه لرنی گؤندر دیگینیز اوچون تشکور ائدیریک. گله جک ساییلاریمیزدا اونلاردان فایده لانا جاغیق.

تهران - زیاد گنجه: مکتوبونوزدا یازیر سینیز کی "غزته چیلیک ساحه سینده تحصیل آلمیشام و تمناسیز اولاراق وارلیق درگیسی ایله امگداشلیغا حاضرام." چوخ تشکور ائدیریک. بیزیمله علاقه ساخلا یین. گله جکده سیزین بو ساحهده کی بیلک و تجربه لرینیزدن یارار لانا جاغیق.

ساری - هوشنگ همتی: عزیز دوستوموزا هر ایکی مکتوبونوزودا آلدیق. آقای مجیدزاده ساوالانا یازاجاغینیز مکتوبلاری درکیمیزین آدرسینه گؤنדרه بیلر سینیز. گله چکده مکتوبونوزا آیریجا جواب یازیب گؤنדרه مگه چالیشاجاغیق.

هچب شیر - رضا احمدی: مکتوب و "باغیردیلا" آدلی یازینیز الیمیزه چاتدی. مناسب گؤرولسه چاپ اندیله جکدیر. یئنه ده بیزه مقاله گؤندرین.

خوی - محمد شاه وئردی: "دیل یا لهجه؟" آدلی مقاله نیزی شعرلرینیزله بیرلیکده آلدیق. شعرلر چاپا وئریلدی. مقاله نیزده حقلی اولاراق تورک دیل و لهجه لرینین مختلف صفتلر و یا لهجه آدلاریله آدلانمالارینا اعتراض اندیر و اؤزیک دیلی، تاتار دیلی و... کیمی آدلانديرمالاری یانلیش حساب اندیر سینیز. بیلدیگینیز کیمی بونلار تورک دیلی نین مختلف لهجه لرلی اولدوقلاری حالدا هر بیرینین اؤزونه مخصوص خصوصیتلری واردیر و تاریخ بویو فرقلی شرایطده گلیشه رک مستقل لشمیشدیر. بیزجه بونلارین هر بیرلیکده تورکجه آدلانمالی دیر. آنجاق باشقا تورک لهجه لرینله مقایسه اولوندوقلاری زامان لهجه آدلارینی دا اونلارا علاوه ائتمک اولار. مثلاً: اؤزیک تورکجه سی، آذربایجان تورکجه سی، قیرغیز تورکجه سی و...

هلی براؤنده خلیلی: آدرس سیز مکتوبونوزو آلدیق. دفعه لرله دنیلدیگی کیمی آدسیز و آدرس سیز مکتوبلارا جواب وئریلمیر. سونراکی مکتوبلارینیزدا بو مسئله به دقتلی اولون.

آشاغیداکی دوستلاریمیزین دا مکتوبلارینی آلدیق:

تبریز - حسن صفری، هلی طاهتی، بهرام ائلچین، سراب - شکور ستاره شناس، مشکین شهر - سید رضا بنی فاطمه "داغلی"، پرویز بساوت (کیوان)، م. زمان

اورمیه و کرج اونیورسیتهلرینین طلبه لرلی طرفیندن بیر باش ساغلیغی مکتوبو دا الیمیزه چاتدی. مکتوبدا یازیلیر: اورمیه نین ایکی هیرتلی اوغلو اولان "جعفر نوری" و "حمید نوری" ماشین چارپیشماسی نتیجه سینده وفات ائتمیشلر. اولو تائری دان اونلارا رحمت و هائله لرینه دؤزوم دیله بیریک.

دقت

حؤرمتلی یازیچی دوستوموز آقا رحیم جادنیکنون یازدیغی "سنی گؤزله یه جگم" حکایه سی نین ایکی حصه سینلی بیرلیکده اوخودوق. آنجاق حکایه نین دؤردونجو حصه سی الیمیزه چاتمادیغی اوچون بو ساییدا اونو درج ائده بیلمه دیک. بویوزدن عزیز اوخوجولاریمیزدان عذر ایسته بیر، حکایه نین مولفینه باشاریلار دیله بیریک.

وارلیق

ایروان یک ولایت مسلمان نشین بود (۲)

● صمد سرداری نیا

رخدادهای بعدی نشان داد که واهمه امپراطور روسیه واهی نبود. نظر بر این که شرح این جنگ ها در این سطور نمی گنجد، لذا برای نشان دادن اهمیت مقاومت مردم ایروان، نقش علماء و شعائر مذهبی در میان مردم مسلمان این شهر به دو مورد اشاره می شود.

در دوره اول جنگ های ایران و روس، محمدخان قوانلوی قاجار حاکم ایروان از سسیانوف سردار روس درخواست کمک کرده بود، ولی بنابه نوشته استاد نفیسی: "اما وقتی که دید روس ها در این جنگ پیش نبردند، خواست جانب ایران را بگیرد و پیغام داد که میرزا شفیع وزیر نزد او به قلعه ایروان برود و وی رفت و قرار مصالحه گذاشت... چون خیر رفتار محمدخان قاجار به سسیانوف رسید بنا را بر حيله گذاشت و بی مقدمه از راه "درکه" بر لشکریان ایران تاخت و بار دیگر جنگ در گرفت و آتش توپخانه شروع شد.

در این میان بعضی از سواران شمس الدین لو و قزاق که در اردوی ایران بودند بنای طغیان را گذاشتند و از عقب به غارت مشغول شدند و لشکریان ایران چون این اوضاع را دیدند بنای عقب نشینی را گذاشتند. سسیانوف چون مانعی در پیش نداشت وارد ایروان شد و مسجد شهر را لشکرگاه قرار داد و از آنجا توپ ها را متوجه باروی شهر کرد و جنگ در میان او و محمدخان قاجار در گرفت.^(۱)

اهالی مسلمان این شهر، در این جنگ نابرابر، ضمن ابراز نفرت نسبت به اشغالگران، با شیوه های مختلف، به مقابله با روس ها برخاستند. "ژان یونیر" در این زمینه، تحقیقات ارزنده ای انجام داده، از جمله می نویسد: "...مسجد جامع شهر ایروان، در طرف مغرب بود و در تمام شهرهای مشرق زمین که در آن ها پیروان مذاهب دیگر زندگی می کردند، مسجد جامع مسلمان ها همواره در محله ای ساخته می شد که در آنجا اکثریت با مسلمین باشد و در مغرب شهر، تقریباً تمام سکنه، مسلمان بودند.

دالوف بعد از این که وارد مغرب ایروان شد، اخطار کرد که او برای مسلمین، از لحاظ مذهبی تولید مزاحمت نمی نماید و هر مسلمان می تواند، تکالیف شرعی خود را به انجام رساند.

مسلمین که از اشغال مسکن خود از طرف دالوف، خشمگین بودند، خشم خود را به وسیله اذان گفتن به ظهور

۱ - سمید نفیسی، پیشین

می‌رسانیدند و هنگام بامداد، ظهر و غروب آفتاب، عده‌ای کثیر از مردان ابروانی، در مغرب شهر اذان می‌گفتند و مردان مسلمان در مشرق شهر نیز به آن‌ها تأسی می‌کردند.

جودت (رابط حاکم شهر و عباس میرزا) از این موضوع مستحضر نبود، زیرا قبل از اینکه محاصره ایروان کامل شود و دالوف وارد شهر گردد از آنجا رفت. یک وقت جیرت زده شنید عده‌ای از مردان در مشرق و مغرب شهر، شروع به اذان گفتن کردند. جودت وقتی شنید که عده‌ای اذان می‌گویند و دید که کسی مزاحم آن‌ها نمی‌شود و نگهبانان دالوف مثل این است که صدای اذان را نمی‌شنوند، او هم آهنگ اذان را شروع کرد، اما به جای این که اذان بگوید، رو به مغرب شهر و خطاب به محمدخان گفت که عباس میرزا برای او نیروی امدادی می‌فرستد و فردا شب آن نیرو، مبادرت به حمله خواهد کرد و عباس میرزا دستور داده که در همان موقع که نیروی امدادی به فرماندهی محمدحسین خان کشیکچی باشی مبادرت به حمله کند او هم باید حمله کند... (۱)

در تمام دوران این نبردها به ارمنیان اعتمادی نبود، چرا که آن‌ها تا فرصتی به دست می‌آوردند با روس‌ها بر علیه ایرانیان همدست می‌شدند. در این جنگ بنا به نوشته استاد نفیسی:

“فردای آن روز محمدخان قاجار حکمران شهر گفت پاسپان قلعه ارمنیانند و می‌ترسم با همدینان خود همدست شوند و قلعه را تسلیم کنند، فتحعلی‌شاه عده‌ای را فرستاد رفتند قلعه را تصرف کردند (۲).”

در دوره دوم جنگ‌ها نیز ارمنه همدست روس‌ها بودند، به نمونه‌ای از این خیانت‌ها اشاره می‌کنیم. نفیسی می‌نویسد: “در ۲۵ آوریل ۱۸۲۷ / ۲۸ رمضان ۱۲۴۲، بنکا، اروف بی‌مانعی صومعه اچمیادزین را که شب پیش لشکریان ایران تخلیه کرده بودند تصرف کرد. پادگان ایران در آنجا شامل چهارصد تن بود و هنگام تخلیه، آذوقه و کیشیان ارمنی را با خود برده بودند. عده‌ای از سواران کرد به فرماندهی حسن خان ساری‌اصلان برادر حسین خان سردار ابروان در دشتی که در میان سردارآباد و اچمیادزین و ابروان است لشکرگاه ساخته بودند. سردارآباد قلعه‌ای بود که حسین خان سردار بر سر راه ابروان ساخته بود و تصرف آن برای گرفتن ابروان، اهمیت بسیار داشت و تصرف شهر ابروان بالاترین ضربتی بود که ممکن بود به لشکریان ایران وارد سازد.

نرسس خلیفه ارمنیان با سپاهیان روسیه، همدست بود و با ایشان وارد اچمیادزین شد و نفوذ روحانی فوق‌العاده او در میان ارمنیان آن سرزمین بسیار مؤثر شد و توانستند عده‌ای از ارمنیان را مسلح کنند و آذوقه برای خود به دست بیاورند و از وضع سپاه ایران آگاه بشوند (۳).”

در مقابل آن خیانت‌ها، در این دوره نیز، کفن پوشیدن علمای شهر ابروان و تهییج مردم مسلمان این شهر، سبب شکست روس‌ها می‌گردد. بنا به نوشته ناصر نجمی:

“حسین خان سردار وقتی که احساس کرد با نیروهای اندکی که در اختیار دارد کمتر امید به پیروزی خود و شکست روس‌ها می‌تواند داشته باشد، علما و روحانیون شهر ابروان را دعوت کرد که اهالی مسلمان این شهر را وادار به جهاد و پیوستن به صفوف جنگجویان و مدافعین بنمایند. به تقاضای فرمانده ابروان علماء و روحانیون به

۱ - ژان یونیر - دلاوران گمنام ایران در جنگ با روسیه تزاری - ص ۵۹۵

۲ - سعید نفیسی - پیشین - (ج ۱) ص ۲۴۴ (ج ۲) ص ۱۳۵.

۳ - سعید نفیسی - پیشین - (ج ۱) ص ۲۴۴ (ج ۲) ص ۱۳۵.

هیجان و جنبش درآمده برای تهییج و تشویق اهالی مسلمان شهر به پیکار علیه دشمن و گرفتن اسلحه کفن می پوشند و در میان مردم ظاهر شده، در کوچه و خیابان های ایروان به حرکت درمی آیند و چند تن از آن ها نیز در مساجد اجتماع کرده با خطابه های شورانگیز مسلمانان را به جنگ و جهاد می خوانند.

پیر اثر دعوت علمای ایروان، عده زیادی از ایرانیان و مسلمانان غیرتمند ایروان، اسلحه به دست گرفته و خود را تحت فرمان و اراده جنگجویانه حسین خان سردار، مدافع ایروان قرار می دهند و او نیز آن ها را تحت فرماندهان خود، به خارج شهر می فرستد تا به مدافعه بشتابند.

یورش روس ها به کمک توپخانه قوی و آتشبارهای دیگر آغاز میشود و ایرانیان نیز با چند عراده توپ، مقابله به مثل می کنند، جنگ سختی آغاز می شود. در این پیکار خونین، حملات روس ها در اثر استقامت مردانه و کوشش های دلاورانه ایرانیان که با سرسختی و شهادت خاصی می جنگیدند دفع می شود و فرمانده نیروهای دشمن که از تهور و پایداری غیرمنتظره ایرانیان متوحش شده مجبور به عقب نشینی می گردد و به فرمان حسین خان سردار، سواران چابک به تعقیب آن ها پرداخته، جمع زیادی از سپاهیان منهزم و فراری روس را در حین عقب نشینی از پای در می آورند. در عرصه این نبرد خونین از ایرانیان بیش از چهل نفر شربت شهادت می نوشند و از نیروهای دشمن چهارصد نفر به خاک هلاک می افتند^(۱).

با وجود این همه رشادت و وطنخواهی مردم ایروان، بنابه عللی دیگر، متأسفانه جنگ های ایران و روس با شکست نیروهای ایران پایان یافت و منجر به تحمیل قرارداد ننگین ترکمانچای به ایران و از دست رفتن ۱۷ ولایت و شهر ایران گردید. ولی دفاع مردانه و غیرت و جوانمردی آذری های مسلمان ایروان و دلاوری های تاریخی حسین خان سردار و برادرش حسن خان ساری اصلان، از جمله صفحات افتخار آفرین جنگ های ایران و روس بشمار می آید. پس از آن که ایروان به دست روس ها افتاد تقریباً همه ساختمان های شهر ویران شده بود و کوی و برزن انباشته از پیکر سربازان بود. به یادگار این فتح، پاسکویچ دستور داد یکی از مساجد شهر را به کلیسا بدل کنند. تصرف قلاع عباس آباد، سردارآباد و ایروان سه ماه طول کشید و در این سه قلعه صد عراده توپ و آذوقه مهمات فراوان و غنائم بسیار به دست روس ها افتاد.

تصرف شهر ایروان، فتح نمایانی برای پاسکویچ بود و دیگر مانعی در پیش نداشت که جنگ را به پایان برساند. به همین جهت دربار روسیه، بالاترین امتیازات نظامی را به او داد و وی معروف ترین سردار این دوره به شمار رفت و گذشته از امتیازات دیگر به عادت نظام روسیه تزاری که هر کس فتح نمایانی میکرد از نام آن فتح، لقبی به او می دادند به پاسکویچ هم از نام شهر ایروان لقب "ایروانسکی" یعنی ایروانی دادند^(۲).

امپراطور روسیه، شدت خشم و ناراحتی خود از حسین خان و برادرش حسن خان ساری اصلان را در متن قرارداد ترکمانچای نیز نشان می دهد. ماده دوازدهم این عهدنامه اشعار می دارد: "دو نیروی بلند پایه متعاهد با موافقت کامل و به سود اتباع خود می پذیرند به کسانی از ایشان که املاک نامقول در این سو و در آن سوی اوس دارند، سه سال مهلت دهند تا بتوانند آن ها را بفروشند یا آزادانه معاوضه کنند.

۱- ناصر نجمی، ایران در میان طرفان یا شرح زندگانی عباس میرزا ص ۱۵۷.

۲- استاد سعید نفیسی، پیشین - (ج ۲) ص ۱۴۱ و ۱۸۳.

با این همه اعلیحضرت امپراطور همه روسیه به اندازه‌ای که مربوط به اوست حسین خان سردار سابق ایروان و برادرش حسن خان و کریم خان حکمران پیشین نخجوان را از کامیابی از این قرار مستثنی می‌کند^(۱).

حسین خان سردار که در پایان جنگ‌های ایران و روس ۸۸ سال داشت و دو سال بعد از آن در سال ۱۲۴۵ هجری درگذشت، در دوران فرمانرواییش در ایروان و پیرامونش، اقدامات عمرانی بسیاری انجام داده بود و شعرای آن روزگار در وصف او و کارهای عام‌المنفعه‌اش، اشعار متعددی سروده‌اند. از جمله وی از رودخانه ارس، نهری به مراتع و مزارع ایروان کشیده، قلعه و عمارت عظیمی بنا کرده، میرزا حسن طبسی، مثنوی مفصلی با ماده تاریخ جاری شدن آب به مزارع گفته که دو بیت آن چنین است:

در ایام خاقان جم اقتدار   که باشد فلک را به رایش مدار
بپایام‌ها این بنا پایدار   بماند ز سردار ما یادگار

در تاریخ بنای قلعه سردار آباد ایروان که حسین خان سردار بنا نموده، میرزا حسین طبسی چنین گفته است:

سردار سپهر منزلت آن که به دهر
هر مرتبه را قرار و اندازه نهاد
سردار آباد ز همتش شد موجود
چون ساخته شد روی به آواز، نهاد
پیر خردم گفت که در گیتی (باز
سردار بنای قلعه تازه نهاد)

۱۲۳۶

دلیل که خود یکی از شعرای ایروان در عهد فتح‌علیشاه بود، در تاریخ بنای مسجد و مدرسه‌ای در ایروان که از بناها و آثار حسین خان سردار بوده، قصیده و ماده تاریخی گفته که چند بیت آن نوشته میشود.

به عهد دولت خاقان جمجاه
خدیدو ملک‌گیر و ملک بخشا
دلیل از بهر تاریخش رقم زد
(از ایشان مسجدی نیکوست برپا)^(۲)

۱۲۳۸

در کتابی که در سال ۱۹۸۵ میلادی به نام "کتاب ارمنستان" در جمهوری ارمنستان انتشار یافته، نوشته شده است که در سال ۱۸۲۸ میلادی (هنگام امضای قرارداد ترکمانچای) ترکیب شهرنشینان ایروان بدین شرح بوده است:
آذربایجانیه‌ها: ۱۸۰۷ خانوار = ۷۳۳۱ نفر

۱- همانجا

۲- حاج حسین نخجوانی - موارد التاریخ - ص ۶۹۸، ۶۸۶ و ۵۴۴

ارمنی‌ها: ۵۶۷ خانوار = ۲۳۶۹ نفر^(۱)

اوزن اوین که اسم اصلیش "کولاردسکو" بوده و از مرداد ماه ۱۲۸۵ تا تیرماه ۱۲۸۶ شمسی به عنوان وزیر مختار فرانسه در ایران خدمت میکرد و در این مدت به برخی از نقاط کشور از جمله آذربایجان سفر کرده و مشاهدات خود را در کتابی به رشته تحریر درآورده و در این بخش از سفرنامه‌اش ایروان را به عنوان یک شهر ترک‌نشین معرفی کرده است. وی می‌نویسد:

"از قزوین که حرکت می‌کنیم، به تدریج زبان فارسی، جای خود را به زبان ترکی می‌دهد... تنها ساکنان چند دهکده، هنوز هم زبان فارسی خود را حفظ کرده‌اند. فهرست نام‌های جغرافیائی، آمیزه‌ای از اسامی و کلمات فارسی و ترکی است. ما وارد منطقه لهجه "ترک آذری" می‌شویم که در تبری، ایروان، تغلیس و باکو به آن زبان صحبت می‌کنند^(۲)."

سفرنامه اوزن اوین و دیگر منابع نشان می‌دهند که ایروان در آن روزها یک شهر ترک‌نشین بوده است و به همین جهت، میرزا حسن رشدیه تبریزی، مدرسه به سبک نوین را، نخستین بار در شهر ایروان تأسیس کرد. فخرالدین رشدیه در این زمینه می‌نویسد: "رشدیه پس از آشنائی کامل به اسلوب و طرز تعلیم القباء به روش جدید، نخست به ایروان که اهالی آنجا به مناسبت دیدن مدارس روس، در استقبال از فرهنگ ایرانی مستعدتر و مشتاق‌تر بودند رفت و به کمک حاج آخوند برادر ناتنی خود در سال ۱۳۰۱ هجری نخستین مدرسه (دبستان) ایرانی را به سبک جدید برای مسلمانان قفقاز تأسیس کرد و با اصول (الفبای صوتی) که از مخترعات خودش بود شروع به تدریس نمود و کتاب وطن دلی (زبان وطن) را به ترکی با اصول خویشتن طبع و با اجرای این روش موفق شد در ظرف ۶۰ ساعت، نوآموزان را خواندن و نوشتن بیاموزد."

مسلمانان ایروان استقبال شایانی از او نمودند و روزی به روز بر تعداد شاگردان مدرسه افزوده می‌شد. این مدرسه مدت چهار سال، تحت نظر و مدیریت خودش در ایروان دایر بود.

(کتاب وطن دلی تا سال ۱۹۱۷ یا ۱۹۱۸ تقریباً در تمام مدارس مسلمانان قفقاز و ترکستان به نام کتاب اول تدریس می‌شد) رشدیه در این مدت چهار سال، تبحر بیشتری در تدریس این اصول پیدا نمود.^(۳)

ناصرالدین شاه قاجار، هنگام بازگشت از اروپا، این مدرسه را در ایروان مورد بازدید قرار داد و بسیار پسندید. پس از این دیدار، میرزا حسن رشدیه اجازه یافت همراه ناصرالدین شاه برای تأسیس مدرسه آبرومندی به سبک نوین در تبریز به میهن باز گردد و او پس از بازگشت به تبریز، در سال ۱۳۰۵ هجری نخستین مدرسه را در محله ششگلان تبریز دایر نمود.

و یا میرزا جبار عسگرزاده باغچه‌بان که بعدها با تأسیس اولین مدرسه کر و لاله‌ها در تبریز، نام خود را در تاریخ فرهنگ این مرز و بوم جاودانه ساخت، خود زاده و بزرگ شده شهر ایروان بود. وی در زندگینامه‌اش می‌نویسد: "جد من (رضا) از اهالی تبریز بود. "عسگر" نام داشت و در شهر ایروان با شغل معماری و قنادی زندگی می‌کرد. من در سال ۱۲۶۴ شمسی در شهر ایروان متولد شدم. تحصیلات من با اصول قدیمی و در مساجد بوده است و در ۱۵

۱- روزنامه سرداش - پیشین - ص ۴.

۲- اوزن اوین - ایران امروز - ص ۳۴.

۳- فخرالدین رشدیه - زندگینامه پیر معارف رشدیه - ص ۲۵.

سالگی، با مختصر سواد بی‌ارزشی که داشتیم مجبور به ترک تحصیل شدم. گذران زندگی از طریق اشتغال با حرفه‌های پدرم بود. در دوران جوانی به طور قاچاق، در منازل به دختران درس می‌دادم و از خبرنگاران روزنامه‌های "قفقاز" و از فکاهی‌نویسان و شاعران روزنامه فکاهی "ملانصرالدین" بودم. در سال ۱۲۹۱ شمسی، مدیر مجله فکاهی "لک لک" در شهر ایروان شدم. این مجله پس از شروع جنگ بین‌الملل اول برای نجات از توقیف تعطیل گردید^(۱).

"یکی از ویژگی‌های این نشریه این بود که دوستی ما بین آذربایجانیها و ارامنه را یادآوری می‌کرد و همزیستی ملت‌ها را تبلیغ می‌نمود.

"لک لک" در باره کشورهای شرق نزدیک، مخصوصاً ترکیه و ایران مطالبی درج می‌کرد. توان گفت که در تمام شماره‌های نشریه، مطالب طنزآمیز جالبی درباره ایران چاپ می‌شد^(۲)...

ستارخان سردار ملی سالها قبل از انقلاب مشروطیت، که مدتی به عنوان کارگر عادی در ساختمان راه‌آهن قفقاز کار می‌کند، چند صبحی در شهر ایروان، در یک کارخانه آجرپزی به عنوان سرکارگر مشغول کار بوده است^(۳). از این شهر مسلمان‌نشین، روحانیون برجسته‌ای برخاسته‌اند. عده کثیری از آنان در خود ایروان سکنی داشتند و چنان که دیدیم، در جنگ‌های ایران و روس فعال مایشاء بودند. مزار اغلب آنان، هم‌اکنون در این شهر باقی است. از جمله آرامگاه آیت‌الله سیدعلی ایروانی پدر مرحوم آیت‌الله سیدحجت ایروانی امام جماعت پیشین مسجد حاج صفرعلی تبریز و پدر بزرگ آیت‌الله سیدعبدالمجید ایروانی (متوفی به سال ۱۳۷۱ شمسی) در شهر ایروان می‌باشد^(۴).

از این شهر آیات عظامی هم برخاسته‌اند که نه تنها در حوزه‌های علمیه از چهره‌های سرشناس به شمار می‌آیند، بلکه مرجع تقلید شیعیان جهان هم بودند. از جمله مرحوم ملامحمد ایروانی بود. دولت‌آبادی می‌نویسد: "در سنه ۱۲۸۱ هجری شیخ (مرتضی) انصاری از دنیا می‌رود و بعد از او جمعی از مبرزین، دعوی اعلیت نموده، آرزو دارند به جای او بنشینند و البته نظریات طلاب حوزه درس شیخ در انتخاب رئیس مدخلیت دارد. دو قسمت عمده از طلاب مزبور، ترک و فارس هستند. ترکان اگرچه عدداً کمتر از فارس‌ها هستند ولی تمکناً و تعصباً از آنها برتری دارند و هر یک از این دو دسته می‌خواهند رئیس از آن‌ها بوده باشد. در میان ترکان، دو تن به این مقام نزدیک‌تر از دیگرانند، اول آقاسیدحسین کوه‌کمری آذربایجانی، دوم ملامحمد ایروانی. در این صورت حاج‌سیدحسین، اول رئیس ترکان میشود و ایروانی دوم... طولی نمی‌کشد که حاج‌سیدحسین ترک از دنیا می‌رود، ملامحمد ایروانی رئیس اول ترکان و شیخ محمدحسین مقانی رئیس دوم می‌شود^(۵)".

۱- جبار باغچه‌بان - زندگی‌نامه به قلم خودش - ص ۱۶.

۲- ناظم آخوندوف - آذربایجان طنز روزنامه‌لری - ص ۱۳۲.

۳- رحیم رئیس‌نیا، دو مبارز جنبش مشروطه، ص ۸.

۴- سید مهدی دروازه‌های، بیوگرافی آیت‌الله سیدعبدالمجید ایروانی، نشریه مسجد - شهرپور و مهر ۱۳۷۱.

۵- یحیی دولت‌آبادی، حیات یحیی - (ج ۱) ص ۲۵.

بعد از امضای عهدنامه ترکمنچای که ایروان و دیگر شهرهای قفقاز به تصرف روس‌ها درآمد، عده‌ای از خانواده‌های اصیل ایروانی نیز، سلطه روس‌ها را نپذیرفتند و به این سوی ارس مهاجرت کردند و برخی از آن‌ها مصدر مشاغل بزرگی هم شدند. از جمله حاج میرزا عباس ایروانی، معروف به حاج میرزا آقاسی صدر اعظم معروف محمدشاه قاجار از آن جمله بود.

بعد از قرارداد ترکمنچای، روس‌ها در سال ۱۸۲۹ میلادی، هیئتی به سرپرستی ایوان شوین تشکیل دادند تا اطلاعات جامعی در مورد وضعیت اقتصادی و جغرافیایی و گروه‌بندی‌های اجتماعی و ترکیب جمعیتی آخرین مناطق اشغال شده، یعنی خان‌نشین‌های ایروان و نخجوان نمایند. کار تهیه این سند چهار سال طول کشید. این سند که به روسی *Komerall'noe opisanic* نامیده می‌شود، یکی از موفق‌ترین منابع موجود در مورد وضعیت این دو خان‌نشین، در آستانه اشغال و پس از اشغال توسط روس‌ها می‌باشد. بر طبق این سند، جمعیت این دو خان‌نشین در سال ۱۸۲۶ در حدود ۱۴۳ هزار نفر بوده است. از این تعداد ۱۱۷۸۴۹ نفر مسلمان و ۲۵۱۵۱ نفر ارمنی بوده‌اند. یعنی مسلمانان بیش از ۸۰٪ جمعیت را تشکیل می‌دادند و ارامنه کمتر از ۲۰٪ جمعیت را. اکثریت جمعیت مسلمان را آذربایجانی‌ها تشکیل می‌دادند و در کنار آن‌ها بقیه جمعیت مسلمانان از اعوان و انصار دولت قاجار (کارمندان و افراد قشون) و خانواده‌های آنان و همچنین از ایلات کرد تشکیل می‌شد.

بر طبق سند مذکور در بی قرارداد ۱۸۲۸ بیش از ۲۰ هزار نفر از مسلمانان (اکثرأ اعوان و انصار دولت قاجار) مجبور به ترک این دو خان‌نشین شدند و به ایران رفتند. در نتیجه جمعیت مسلمانان به ۹۳ هزار نفر در سال ۱۸۲۸ تقلیل یافت. چهار سال بعد یعنی در سال ۱۸۳۲ جمعیت مسلمانان باز هم کم شد. بنا به ادعای سند مذکور بر اثر مهاجرت!!! جمعیت مسلمانان به ۸۲۳۷۳ نفر تقلیل پیدا کرد. ولی در همین مدت چهار سال یعنی در فاصله سالهای ۱۸۲۸ تا ۱۸۳۲ تعداد ارامنه به ۸۲۳۷۷ نفر افزایش پیدا کرد. یعنی جمعیت ارامنه از ۲۵۱۵۱ نفر به ۸۲۳۷۷ نفر افزایش یافت. یعنی در فاصله چهار سال، جمعیت ارامنه بیش از سه برابر افزایش یافت. علت این رشد سرطانی جمعیت چه بوده است؟^(۱)

علت این رشد سرطانی، مهاجرت‌های متعدد ارمنیان از ایران و عثمانی و غیره به این مناطق بوده است. در منابع مختلف تاریخی، به این جابه‌جائی‌ها اشاره شده است. بجاست که به کتاب "تاریخ ارمنستان" رجوع کرده و یک فقره از این مهاجرت‌ها را از خاک عثمانی به این سرزمین نقل کنیم. پاسدارماجیان می‌نویسد: "در جنگ‌های روس و عثمانی در سال ۱۸۲۹ یک قسمت از ساکنان ارمنی مناطق اشغالی به وسیله روس‌ها (به طور عمده ساکنان ارزروم، الشگرد، بایزید، قارص و وان) کشور عثمانی را ترک گفتند و به دنبال روس‌ها رفتند و چنین بود که در حدود یکصد هزار ارمنی بر اثر این جنگ به ارمنستان آمدند و در مناطق آخالکالاکی (۴۰ هزار نفر) و شیرک (۱۲ هزار نفر) و ایروان و سوان (۲۵ هزار نفر) مستقر شدند.

این مهاجرت‌ها مورد تشویق مقامات روسی قرار گرفت. چنان‌که اداره امور ایشان را به سرهنگ لازاروف ارمنی محول نمودند. به مهاجران، امتیاز زمین و وسایل لازم برای کشاورزان دادند. و ایشان را برای مدت ۵ سال از

۱ - فرهاد پرده‌دار - سیاست توسعه‌طلبانه روسیه تزاری... مجله وارلیق بهار ۷۴ - ص ۸۴.

بعد از امضای عهدنامه ترکمنچای که ایروان و دیگر شهرهای قفقاز به تصرف روس‌ها درآمد، عده‌ای از خانواده‌های اصیل ایروانی نیز، سلطه روس‌ها را نپذیرفتند و به این سوی ارس مهاجرت کردند و برخی از آن‌ها مصدر مشاغل بزرگی هم شدند. از جمله حاج میرزا عباس ایروانی، معروف به حاج میرزا آقاسی صدر اعظم معروف محمدشاه قاجار از آن جمله بود.

بعد از قرارداد ترکمنچای، روس‌ها در سال ۱۸۲۹ میلادی، هیئتی به سرپرستی ایوان شوپن تشکیل دادند تا اطلاعات جامعی در مورد وضعیت اقتصادی و جغرافیایی و گروه‌بندی‌های اجتماعی و ترکیب جمعیتی آخرین مناطق اشغال شده، یعنی خان‌نشین‌های ایروان و نخجوان نمایند. کار تهیه این سند چهار سال طول کشید. این سند که به روسی *Komerall'noe opisanic* نامیده می‌شود، یکی از موفق‌ترین منابع موجود در مورد وضعیت این دو خان‌نشین، در آستانه اشغال و پس از اشغال توسط روس‌ها می‌باشد. بر طبق این سند، جمعیت این دو خان‌نشین در سال ۱۸۲۶ در حدود ۱۴۳ هزار نفر بوده است. از این تعداد ۱۱۷۸۴۹ نفر مسلمان و ۲۵۱۵۱ نفر ارمنی بوده‌اند. یعنی مسلمانان بیش از ۸۰٪ جمعیت را تشکیل می‌دادند و ارامنه کمتر از ۲۰٪ جمعیت را. اکثریت جمعیت مسلمان را آذربایجانی‌ها تشکیل می‌دادند و در کنار آن‌ها بقیه جمعیت مسلمانان از اعوان و انصار دولت قاجار (کارمندان و افراد قشون) و خانواده‌های آنان و همچنین از ایلات کرد تشکیل می‌شد.

بر طبق سند مذکور در پی قرارداد ۱۸۲۸ بیش از ۲۰ هزار نفر از مسلمانان (اکثرأ اعوان و انصار دولت قاجار) مجبور به ترک این دو خان‌نشین شدند و به ایران رفتند. در نتیجه جمعیت مسلمانان به ۹۳ هزار نفر در سال ۱۸۲۸ تقلیل یافت. چهار سال بعد یعنی در سال ۱۸۳۲ جمعیت مسلمانان باز هم کم شد. بنا به ادعای سند مذکور بر اثر مهاجرت!!! جمعیت مسلمان به ۸۲۳۷۳ نفر تقلیل پیدا کرد. ولی در همین مدت چهار سال یعنی در فاصله سالهای ۱۸۲۸ تا ۱۸۳۲ تعداد ارامنه به ۸۲۳۷۳ نفر افزایش پیدا کرد. یعنی جمعیت ارامنه از ۲۵۱۵۱ نفر به ۸۲۳۷۷ نفر افزایش یافت. یعنی در فاصله چهار سال، جمعیت ارامنه بیش از سه برابر افزایش یافت. علت این رشد سرطانی جمعیت چه بوده است؟^(۱).

علت این رشد سرطانی، مهاجرت‌های متعدد ارمنیان از ایران ر عثمانی و غیره به این مناطق بوده است. در منابع مختلف تاریخی، به این جابه‌جائی‌ها اشاره شده است. بجاست که به کتاب "تاریخ ارمنستان" رجوع کرده و یک فقره از این مهاجرت‌ها را از خاک عثمانی به این سرزمین نقل کنیم. پاسدارماجیان می‌نویسد: "در جنگ‌های روس و عثمانی در سال ۱۸۲۹ یک قسمت از ساکنان ارمنی مناطق اشغالی به وسیله روس‌ها (به طور عمده ساکنان ارزروم، الشگرد، بابایزید، قارص و وان) کشور عثمانی را ترک گفتند و به دنبال روس‌ها رفتند و چنین بود که در حدود یکصد هزار ارمنی بر اثر این جنگ به ارمنستان آمدند و در مناطق آخالکالاکی (۴۰ هزار نفر) و شیرک (۱۲ هزار نفر) و ایروان و سوان (۲۵ هزار نفر) مستقر شدند.

این مهاجرت‌ها مورد تشویق مقامات روس^(۲)، گرفت، چنان‌که اداره امور ایشان را به سرهنگ لازاروف ارمنی محول نمودند. به مهاجران، امتیاز زمین و وسایل لازم برای کشاورزان دادند و ایشان را برای مدت ۵ سال از

۱ - فرهاد پرسه - زر - سیاست توسعه طلبانه روسیه تزاری... مجله وارلیق بهار ۷۴ - ص ۸۴

پرداخت مالیات معاف کردند^(۱).

با همه این مهاجرت‌ها، باز در اوایل قرن بیستم، نه تنها آرامنه در هیچ نقطه قفقاز در اکثریت نبودند، بلکه از یک قلمرو ملی مشخصی نیز برخوردار نبودند. نویسنده ارمنی "آناهید ترمیناسیان" در این زمینه می‌نویسد: "ارمنی‌ها در نقاط مختلف قفقاز پراکنده بودند، ولی در شهرهای باکو و تفلیس، از جمعیت چشمگیری برخوردار بودند. آن‌ها حتی در ایالت ایروان نیز از قلمرو ملی مشخصی برخوردار نبودند. این وضعیت درخواست‌ها و عملکرد آن‌ها در خلال انقلاب ۱۹۰۵ مؤثر افتاد...".

نویسنده نامبرده اضافه می‌کند: "از آنجائی که یکی از نگرانی‌های اصلی کنگره تفلیس، فقدان یک قلمرو ملی مشخص ارمنی در قفقاز بود، در کنار تقاضائی که جهت کسب خودمختاری اداری محلی ارائه شد، طرحی نیز در زمینه تأسیس زمستوهای در مقیاسی محدود تراز واحدهای ایالتی نیز ارائه شد که جوامع پراکنده ارمنی را در برگرد^(۲)".

حزب داشناک، مشکل عدم قلمرو ملی را با روش‌های خشن و جنایت‌کارانه‌ای حل کرد. بیجاست که قلم را به دست مؤلفین کتاب "ماهیت تحولات در آسیای مرکزی و قفقاز" بدسیم و ببینیم در این باره چه نوشته‌اند: "داشناک‌ها اهالی (بومی) ایروان و قارص را قتل عام کردند و اموال آن‌ها را به غارت بردند و در اردهان، آخسا و بورچالو نیز آذری‌ها تحت فشار قرار گرفتند.

انقلاب ۱۹۱۷ شوروی و جنگ داخلی متعاقب آن، مثل هر جای دیگر این کشور، آشوب و خونریزی فراوانی را در قفقاز به همراه آورد. نمایندگان سیاسی گرجی، آذری، ارمنی در تفلیس، حکومتی تشکیل دادند و مستقل از مسکو به اداره امور پرداختند... شهر باکو در اختیار بلشویک‌ها بود.

داشناک‌ها کلیه روستاهای آذری‌نشین ایروان را با خاک یکسان کردند و حوادث ایروان جلسات ملی ماورای قفقاز، معروف به "سیم" را از پنجم تا بیستم فوریه متشنج کرد. "سیم" هیئت‌هایی جهت بررسی موضوع به ایروان فرستاد، نتیجه تحقیقات این بود:

"در ولایت ایروان ۲۱۱ روستای آذری‌نشین تخریب و صدها هزار نفر قتل عام شدند و به این ترتیب، قریب به ۳۰۰ هزار آذری ایروان به قتل رسیدند و با نهایت درماندگی خود را به مناطق امنی چون گنجه رساندند. تنها گروه اندکی در این سرزمین ویران شده آبا و اجدادی خود ماندند"^(۳).

این همه شواهد مسلم تاریخی نشان می‌دهد که ایروان یک ولایت مسلمان‌نشین آذری بوده‌است و در حال حاضر نیز آثار تاریخی متعددی از جمله مساجد، نشانگر این واقعیت تاریخی است. لیکن داشناک‌ها با شگردهای مختلف، آذرهای مسلمان را از سرزمین نیاکان خود بیرون کردند و یا آنان را قتل عام کردند.

از جمله تعداد کثیری از مسلمانان آذری را در سال ۱۹۵۰ میلادی به زور از ارمنستان اخراج نمودند و برای سرپوش گذاشتن بر روی اعمال جنایتکارانه خود، تعداد زیادی از اسامی ترکی آذری مناطق را با نام‌های ارمنی عوض کردند. صباح‌الدین ائل اوغلو در کتاب حوادث زنگه‌زور (زنگه‌زور حادثه‌لری - باکو ۱۹۹۲) می‌نویسد:

۱ - پاسدار ماجیان - تاریخ ارمنستان - ص ۳۶۷. ۲ - قفقاز در تاریخ معاصر - ص ۴ و ۶۳.

۳ - منیژه تراب زاده و... ماهیت تحولات در آسیای مرکزی و قفقاز - ص ۷۱.

۸۲ درصد از اراضی ارمنستان فعلی، خاک آذربایجان می‌باشد. این اراضی را روس‌ها پس از معاهده سال ۱۸۲۸ ترکمانچای، در زمان‌های مختلف و از راه‌های گوناگون از آذربایجان جدا نموده و به ارامنه داده‌اند. فی‌المثل زنگه‌زور، درله‌یز، خان‌نشین ایروان، ولایات شمس‌الدین و گویجه و دریاچه گویجه، سرزمین آباء و اجدادی آذربایها بوده‌اند. در این اراضی، اسامی متجاوز از ۱۵ بخش (رایون) ۱۰ شهر بزرگ، ۱۱ شهرک یا قصبه و صدها روستا را عوض نموده‌اند که به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

اللّهونردی: تسومانیان / حجاجی نظر: کامو / کاروانسرای: ایسنجوان /
دوزکند: آخوریان / سردارآباد: اوکتمبریان / قمرلی: آرتاشارت / حاماملی: سپتیاک / آق‌آبابا: آماسیان^(۱).

در سال ۱۹۶۹ ولایت "گویجه" زادگاه عاشیق علعسگر را جزو خاک خود ساختند و نام آنجا را که در همه کتاب‌های تاریخی آذربایجان، به همین صورت و در شکل "محال گویجه" ضبط است به "واردنیس" تغییر دادند. سپس قصبه "شمس‌الدین" را طبق رأی کمیته مرکزی حزب کمونیست شوروی سابق تصرف کردند و نام آنجا را برد (Berd) ساختند و نیز "گویجه گؤل" را با نام "سئوان" جزو اراضی خویش کردند و نام اغلب دره‌ها، تپه‌ها و رودهای این ولایات را نیز تغییر دادند و اسامی جدیدی مانند لنیناکان، آراکائیس، آغیستافا و غیره در آوردند و آذری‌های مسلمان را مجبور به کوچ کردند...^(۲)

در پایان لازم است گفته شود که از ایروان، شعرای متعددی برخاسته‌اند که به زبان‌های ترکی، آذری و فارسی شعر سروده‌اند و برخی از آنان به زبان عربی هم آثاری از خود به یادگار گذاشته‌اند. در صفحات گذشته با نام و نمونه شعرهای چند تن از آنان آشنا شدیم و اینک به ذکر اسامی برخی از آنان اکتفاء می‌کنیم.

آشفته ایروانی، آشوب ایروانی، بیدل ایروانی، چشمه ایروانی، حجت ایروانی، حریف ایروانی، دلیل ایروانی، شاکر ایروانی، شهاب ایروانی، فخری ایروانی، قابل ایروانی، قدسی ایروانی و ناظم ایروانی.

از میان شاعران مذکور، فخری ایروانی، همان حاج میرزا آقاسی صدراعظم محمدشاه قاجار است که گوید:

بر چهره پریشانی آن زلف سیاه
ابری است که گاه پوشد رخ ماه
گفتم که پریشان ز چه روئی؟ گفتا
سلطان حبش کشیده بر روم سپاه^(۳).

۱- عبدالاحد د بهراد - قره‌باغ در چشم‌انداز تاریخ

۲- دکتر حسین محمدزاده صدیق، دیوان فارسی سیدابوالقاسم نباتی - ص ۳۷۸.

۳- عزیز دولت آبادی - سراینندگان شعر پارسی در قفقاز - ص ۳۰۹.

اينجيمه سين

● محمد شاه وئردى

گىزەندە گولزارى باغى بوستانى
ائىلە گل ئىلە گىت گول اينجيمه سين
آلاندا الينە سۇزۇن سازىنى
ائىلە چال مېضرايى تىل اينجيمه سين
كۆتۈش ئۇل، سىنچاق وئىر تورباغا داشا
سرىن بىر بولاق ئۇل يادا، قارداشا
عۇمرونو حىياتدا ئىلە سنور باشا
آياق اينجيمه سين ال اينجيمه سين
عۇمور چوخ قىسا دىر آرزولار ئۇزۇن
كۈچرسىن دۇنيادان سىلىنر ايزىن
يادگار قالاجاق دەيرلى سۇزۇن
دائىش بىر ساياق كى دىل اينجيمه سين
حىياتىن كۆلۈنو اجىل يولاجاق
عۇمورون باھارى بىر گون سۇلاجاق
دونيادا آدمىدان بىر آد قالاجاق
ئىلە بىر حىيات قۇر ئىل اينجيمه سين
بو دۇنيا ھامىچون بۇيوك بىر سىناق
كىمىسى خىجىل دىر، كىمىن اوزو آغ
«مەد»ىن بو سۇزۇن قىوالقدان آساق
ئىلە بىر يوك گۆتۈر ئىل اينجيمه سين

● حافظ دڻ ترجمه:

دوش ديدم كه ملائڪه من مېخانه زدند
گل آدم بپرشتند و به پيمانہ زدند

● محمدنقى ناصرالفقير(آذربايجان)

... تا دونن گلدی ملک لر گنجہ می خانه سینه
آدمین پسالچینی یایدیلا پیمانہ سینه
سلکوت عالمی نین پرده ده اورتوکلوری
من دیلنچی ایله منی ایجدیله مستانه سینه
اؤلما دی گؤیده تحمل سو امانت یوکونه
آتدیلار پوشگو چیخیب من کیمی دیوانه سینه
سن ده معذور انله یتمیش یکی فرقه ساواشین
حقه چون چاتمادیلار اویدولار افسانه سینه
چوخ شوکور آلاها کی دوشدو باریش اورتامیزا
قدسیلر رقص اندهرک ایجدیله شوکرانه سینه
دگیل آتش کی آلووندان اونون شمع گولور
آتش اؤلدور کی دوشوب خرمن پروانه سینه
اؤرتویون آچماییب حافظ کیمی هنج کیم فیکرین
داراناندان بری سؤز زولفو قلم شانه سینه

وارلیق

درگیسی نین آبونه فورماسی

آبونه اولماق ایسته یین عزیز وطنداشلاریمیزدان بانک ملی شعبه داریوش، خیابان بهار، دکتر
جواد هیئت، ۲۱۶۳ نومه لی حسابا بیر ایل آبونه پولونو (۱۲۰۰ تومن) یا تیریپ قبضینی بو
فورما ایله بیرلیکده وارلیقین آدرسینه گؤندرمه لری خواهش اولونور.
آد ..... سوی آد ..... ایش ..... یاش ..... سواد سویه سی ..... آبونه
مدتی ..... آدرس ..... تلفن .....

۱- اداره مجله در اصلاح و حذف مقالات وارده مختار است.

۲- مقالات وارده هرگز برگشت داده نمی‌شود.

۳- هرگونه مسئولیت مقالاتیکه با امضای نویسندگانشان در مجله چاپ می‌شود با خود نویسندگان است و چاپ آنها الزاماً دلیل تأیید مجله نیست.

اطلاعیه

از مشترکین محترم مجله که حق آبونمان امسال را نپرداخته‌اند خواهشمند است مبلغ ۱۲۰۰۰ تومان حق آبونمان یکساله را به آدرس: تهران بانک ملی ایران شعبه داریوش خیابان بهار حساب شماره ۲۱۶۳ دکتر جواد هیئت و ایز و قبض آنرا به آدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله وقفه‌ای پیدا نشود.

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای فارسی و ترکی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

آدرس: تهران - خیابان فلسطین شمالی - ساختمان ۱۵۱ - کد پستی: ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: Dr. Javad Heyet

18 - th. Year No 102 - 3, 1996 Oct, Nov, Dec.

Add: 151, Nord Feléstin Ave , Tehran - Iran

Tel: (021)6466366